

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Բարխուդարյան Գոհար Արայի

ՀՀ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ը.00.02 - «Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում» մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման

**Գիտական ղեկավար՝ Սարգսյան Հայկ Լևոնի,
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր**

ԵՐԵՎԱՆ - 2016

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	3
ԳԼՈՒԽ 1. ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ	9
1.1 Բարձրագույն մասնագիտական կրթական ծառայությունները շուկայական տնտեսության պայմաններում	9
1.2 Բարձրագույն մասնագիտական կրթությանը ներկայացվող պահանջները և իրականացման գործիքակազմը	34
1.3 Բարձրագույն մասնագիտական կրթության համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում և միջերկրային համեմատություններում	47
1.4 Բարեփոխումները և օրենսդրական ապահովումը բարձրագույն մասնագիտական կրթության ոլորտում	57
ԳԼՈՒԽ 2. ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԵՐԿՐԻ ԿԱՅՈՒՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ	77
2.1 Կրթական ծառայությունների որակի բարձրացման խնդիրները բարձրագույն մասնագիտական կրթության համակարգում	77
2.2 Բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի գնահատման և ապահովման ռազմավարական և մարտավարական խնդիրները, մեթոդները	95
ԳԼՈՒԽ 3. ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՈՐԱԿԱՎՈՐՄԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ԵՎ ԿՐԹԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ...	109
3.1 Կրթության, մարդկային կապիտալի և տնտեսական աճի փոխառնչությունները	109
3.2 Բարձրագույն մասնագիտական կրթական ծառայությունների միջազգային առևտուրը և ՀՀ արտահանման ներուժը	122
Եզրակացություններ և առաջարկություններ	140
Օգտագործված գրականության ցանկ	144
Հավելվածներ	157

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

20-րդ դարի վերջին տասնամյակներում աշխարհում սկիզբ առած հասարակական և տնտեսական վերափոխումները արմատապես փոխեցին նաև պահանջները կրթական ծառայությունների ձևավորման և մատուցման նկատմամբ: Պահանջները վերաբերում են ինչպես կրթության նպատակներին և բովանդակությանը, կրթական տեխնոլոգիաներին, այնպես էլ ոլորտում և կրթական հաստատություններում կառավարման ձևերին և մեթոդներին, ռեսուրսների տեղաբաշխմանն ու ռացիոնալ օգտագործմանը, պետության դերին և, առհասարակ, կրթության փիլիսոփայությանը: Սրանով էլ պայմանավորված, բազմաթիվ հիմնախնդիրներ երկրների համար համընդհանուր բնույթ ունեն, որոնց լուծման համար անհրաժեշտ են կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներ, համապատասխան ռեսուրսների և կառավարման կառուցակարգերի ապահովում:

Թեմայի արդիականությունը: Նախկին Խորհրդային Միության մեծագույն նվաճումներից մեկը երկրի կրթահամակարգն էր: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո բարդ քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական պայմաններում Հայաստանի Հանրապետությունը կրթահամակարգը ժառանգեց իր առավելություններով և թերություններով: Անկախացումից ի վեր ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթահամակարգը գտնվում է վերափոխումների փուլում, որը պայմանավորված է հետևյալ երկու հիմնական հանգամանքով. հասարակական և սոցիալ-տնտեսական նոր հարաբերություններին անցումով և ոլորտի միջազգայնացմամբ՝ մասնավորապես, Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքին ինտեգրմամբ և Բոլոնիայի գործընթացին անդամակցությամբ: Չնայած բարեփոխումների երկարատև ընթացքին, բարձրագույն դպրոցում հիմնախնդիրները դեռևս բազմաթիվ են, ինչպես բուհի, այնպես էլ ոլորտի մակարդակով, որոնք առավելապես վերաբերում են շուկայական և պետական կարգավորման կառուցակարգերի զուգակցմամբ կառավարմանը, ֆինանսավորմանը, կրթական ծառայությունների որակին և այլն: Բարձրագույն մասնագիտական կրթահամակարգի արդյունավետ գործառույթը, ելնելով հասարակության ու տնտեսության իրական պահանջունքներից և երկրի իրական հնարավորություններից,

ժամանակի և իրողությունների պահանջն է, որով էլ պայմանավորված է հետազոտության արդիականությունը:

Հիմնախնդրի ուսումնասիրվածության աստիճանը: Կրթության տնտեսագիտությունը համեմատաբար նոր ուղղություն է տնտեսագիտության մեջ, որն ուշադրության է արժանանում շատ հեղինակների կողմից: Բազմաթիվ մենագրություններ և գիտական հոդվածներ, դասագրքեր և ուսումնական ձեռնարկներ են գրվել այս ուղղությամբ, ինչպես հայրենական, այնպես էլ արտասահմանյան հեղինակների կողմից:

ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթության ոլորտը որպես հետազոտության օբյեկտ մշտապես գտնվել է պետության և հասարակության ուշադրության կենտրոնում: Ոլորտի վերաբերյալ բազմաթիվ ուսումնասիրություններ կան, որոնք կատարվել են միջազգային կազմակերպությունների, փորձագիտական խմբերի և առանձին հետազոտողների կողմից: Հետազոտության թեմային և դրա հետ առնչվող հիմնախնդիրներին անդրադարձել են մի շարք հայ հեղինակներ, ովքեր իրենց գիտական աշխատանքներում դիտարկել են տնտեսության և կրթության փոխգործակցության, աշխատաշուկայի և կրթության կապի, կրթության ոլորտի արդյունավետ կառավարման, ֆինանսավորման և աուդիտի, բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի ապահովման և գնահատման հիմնախնդիրներ, ինչպես նաև կրթության հետ սերտորեն առնչվող այնպիսի հիմնախնդիրներ, ինչպիսիք են մարդկային կապիտալի ձևավորման, կուտակման, պահպանման և վերարտադրության, աղքատության հաղթահարման, գիտելիքահենք տնտեսության կառուցման, կառավարման և այլ հիմնախնդիրներ:

Բարձրագույն մասնագիտական կրթության բարեփոխումների մասին հրապարակումներ կան դեռևս խորհրդային ժամանակաշրջանում: Հետխորհրդային ժամանակաշրջանում դրանք էապես ավելացան՝ ելնելով կրթության ոլորտում արմատական փոփոխությունների անհրաժեշտությունից:

Հայաստանի Հանրապետությունում բարձրագույն մասնագիտական կրթությանը վերաբերող ատենախոսություններ են պաշտպանվել, որոնցում հեղինակներն անդրադարձել են ոլորտին վերաբերող կոնկրետ հիմնախնդիրներին, մասնավորապես

Ֆինանսավորման, որակի կառավարման, միջազգայնացման և այլ հիմնախնդիրներին: Սույն ատենախոսությունում, առավելագույնս հաշվի առնելով խնդրո առարկա հետազոտություններում առաջադրված գաղափարներն ու լուծումները, կատարվել է ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթության տնտեսագիտահենք կառավարման համակարգված ուսումնասիրություն: Այս հանգամանքով էլ պայմանավորված են հետազոտության նպատակը և խնդիրները:

Ատենախոսության նպատակը և խնդիրները: Հետազոտության նպատակն է ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների հիման վրա բացահայտել ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթահամակարգի ներկա վիճակը, ներուժը և զարգացման հեռանկարը, ներկայացնել առաջարկություններ ոլորտի կառավարման բարելավման և արդյունավետության բարձրացման, կրթական ծառայությունների որակի բարձրացման և գնահատման հիմնախնդիրների, բարեփոխումների հիմնական ուղիների վերաբերյալ:

Նշված նպատակի իրագործման համար աշխատանքում առաջադրվել են հետևյալ խնդիրները.

- Ուսումնասիրել ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթահամակարգի ներկա վիճակը, առանձնահատկությունները, զարգացման միտումներն ու հեռանկարները, մասնավորապես՝ Բոլոնիայի գործընթացի և գլոբալացման արդի զարգացումների համատեքստում,
- Ուսումնասիրել ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթության ոլորտի օրենսդրական տիրույթը, բարեփոխումների ընթացքը, վեր հանել արգելքները, ներկայացնել առաջարկություններ բարեփոխումների հիմնական ուղղությունների և նպատակների վերաբերյալ,
- Գնահատել կրթություն ստանալու հնարավորությունների ու պայմանների անհավասարությունը ՀՀ-ում,
- Բացահայտել ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթահամակարգի ներուժը՝ որպես աղքատության հաղթահարման, երկրի կայուն տնտեսական զարգացման, մրցունակության բարցրացման գործոնի,

- Բացահայտել ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթահամակարգի հնարավորություններն ու ներուժը կրթական ծառայությունների միջազգային շուկայում,
- Վերլուծել բարձրագույն մասնագիտական կրթական ծառայությունների որակի վրա ազդող գործոնները և առաջարկել դրանց գնահատման եղանակներ,
- Վերլուծել կրթության, մարդկային կապիտալի և տնտեսական աճի փոխառնչությունները և իրականացնել փորձագիտական հետազոտություն քանակական գնահատման մոդելի հիման վրա:

Արենախոսության ուսումնասիրության օբյեկտը և առարկան:

Հետազոտության օբյեկտը ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթահամակարգը և բարձրագույն ուսումնական հաստատություններն են, իսկ հետազոտության առարկան՝ բարձրագույն մասնագիտական կրթության ոլորտի տնտեսագիտահենք կառավարման և արդյունավետ գործառման արդի հիմնախնդիրները:

Արենախոսության տեսական, մեթոդաբանական և տեղեկատվական հիմքերը: Հետազոտության համար տեսական և մեթոդական հիմք են հանդիսացել հայրենական և օտարերկրյա հեղինակների աշխատությունները: Հետազոտության ընթացքում օգտագործվել են ՀՀ ԱՎԾ տարեգրքերը, ՀՀ սոցիալական վիճակը բնութագրող վիճակագրական ժողովածուները, «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը» վիճակագրական-վերլուծական զեկույցները, ՀՀ ԱՎԾ տնային տնտեսությունների կենսամակարդակի ամբողջացված հետազոտության շտեմարանները և արդյունքները, Համաշխարհային բանկի, Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի և այլ միջազգային կազմակերպությունների, ՄԱԿ-ի հայաստանյան գրասենյակի, հայաստանյան մի շարք հետազոտական և վերլուծական կենտրոնների, հեղինակային խմբերի ու անհատ հեղինակների կողմից ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթության վերաբերյալ հետազոտությունների տվյալներ ու արդյունքներ: Բոլոր աղբյուրները նշված են օգտագործված գրականության ցանկում:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքները և գիտական նորույթը:

Հետազոտության ընթացքում կատարված ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների հիման վրա ստացված արդյունքներն ու գիտական նորույթը արտահայտվում են հետևյալ դրույթներում.

- Բացահայտվել և համակարգվել են բարձրագույն մասնագիտական կրթությանը ներկայացվող արդի պահանջները և իրականացման գործիքակազմը տնտեսագիտահենք կառավարման դիրքերից,
- Վերլուծելով ոլորտում բարեփոխումների իրավա-տնտեսական ապահովման որոշ հիմնահարցեր՝ նախանշվել են բարեփոխումների հիմնական ուղղություններն ու նպատակները,
- Քանակապես գնահատվել է կրթություն ստանալու հնարավորությունների անհավասարությունը, որը կարող է ներառվել անարդյունավետությունը մեղմելուն և մատչելիության բարձրացմանն ուղղված գործիքակազմում,
- Մշակվել է բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի գնահատման մոդել: Հետազոտության արդյունքում ստացված ամփոփ համաթիվը կարող է օժանդակել բուհի առավել համարժեք վարկանիշավորմանը,
- Գնահատվել է ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթական ծառայությունների արտահանման ներուժը,
- Իրականացված փորձագիտական հետազոտության արդյունքում գնահատվել է կրթության ազդեցությունը մարդկային կապիտալի և տնտեսական աճի վրա:

Ատենախոսության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները:

Ատենախոսությունը քննարկվել է Երևանի պետական համալսարանի «Կառավարման և գործարարության» ամբիոնում: Ատենախոսության հիմնական դրույթներն ու արդյունքներն արտացոլվել են հրապարակված յոթ գիտական հոդվածում, իսկ որոշ դրույթներ ներկայացվել են գիտաժողովներում, այդ թվում՝ միջազգային:

Ատենախոսության արդյունքների տեսական և գործնական նշանակությունը:

Հետազոտության տեսական նշանակությունը կայանում է բարձրագույն մասնագիտական կրթության ոլորտի իրավիճակի և հիմնախնդիրների համակարգված վերլուծության մեջ:

Հետազոտության արդյունքների գործնական նշանակությունը պայմանավորված է ուսումնասիրված հիմնախնդիրների լուծումների մշակման ժամանակ կիրառման հնարավորությամբ: Հետազոտության ընթացքում մշակված մոտեցումները և առաջարկությունները կարող են գործնական կիրառություն գտնել Հայաստանի Հանրապետության բարձրագույն մասնագիտական կրթության համակարգում՝ նպաստելով կառավարման արդյունավետության բարձրացմանը և որակյալ կրթական ծառայությունների մատուցմանը: Հետազոտության արդյունքները կարող են հաշվի առնվել ոլորտը կարգավորող պետական մարմինների և բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների կողմից: Ստացված տեսական և գործնական արդյունքները կարող են օգտակար լինել նաև այլ հետազոտողների և մասնագետների համար:

Ատենախոսության կազմը և ծավալը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլխից, եզրակացություններից և առաջարկություններից, հավելվածներից, որոնք ընդգրկում են 21 աղյուսակ և 20 գծապատկեր, օգտագործված գրականության ցանկից: Ատենախոսության ծավալը կազմում է 149 էջ՝ առանց հավելվածների:

ԳԼՈՒԽ 1. ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ

1.1 Բարձրագույն մասնագիտական կրթական ծառայությունները շուկայական տնտեսության պայմաններում

Գիտության և տեխնիկայի զարգացման բարձր մակարդակ ունեցող 21-րդ դարի բնութագրական առանձնահատկությունները կամ կայուն դրսևորվող միտումներն են՝ տեղեկատվությունը, սոցիալականացումը և գլոբալացումը: Այս ամենն էլ ավելի են արժևորում կրթությունը: Կրթված անհատներից բաղկացած հասարակությունն առավել պաշտպանված կարող է լինել արագ փոփոխվող ու գլոբալացվող աշխարհի մարտահրավերներից: Կրթահամակարգը, հատկապես՝ բարձրագույն դպրոցը, լուրջ դերակատարում կարող է ունենալ կայուն զարգացման գործընթացի ապահովման հարցում, առաջադրելով համապետական և ազգային հիմնախնդիրներին առնչվող լուծումներ, և վերջապես, ակտիվորեն մասնակցելով դրանց իրականացմանը: Ժամանակակից հասարակությունների շարժի հավելյալ վեկտորներն են շուկան և ժողովրդավարությունը: Ներկայումս բազմաթիվ պետություններ որպես օրակարգային խնդիր են դիտարկում գիտելիքների վրա հիմնված հասարակության ձևավորումը, որտեղ գիտելիքները ստեղծվում են տեղեկատվական ռեսուրսների և բարձր տեխնոլոգիաների կիրառմամբ, գիտատար արդյունքի ձևով, տարածվում և արդյունավետ օգտագործվում են բոլոր ոլորտներում: Հետևաբար, գիտելիքների վրա հիմնված հասարակության զարգացման հիմք են հանդիսանում գիտելիքահենք տնտեսությունը (գիտելիքի էկոնոմիկան) և կրթությունը:

Պետության անվտանգությունը ենթադրում է անձի, հասարակության և պետության կենսական կարևոր շահերի ապահովվածություն, քաղաքական անկախություն, որոշումների ընդունման ազատության և ազգային ռեսուրսների պահպանում: Ռեսուրսաօգտագործման օպտիմալ եղանակների որոնումը տնտեսագիտության հիմնախնդիրներից է: Այս տեսանկյունից, չնվազեցնելով բնական ռեսուրսների նշանակությունը, հարկ է նշել, որ ազգային ռեսուրսների կազմում առավել արժեքավոր են գիտելիքն ու ստեղծագործելու կարողությունը, ինտելեկտն ու կամքը,

գաղափարներն ու ծրագրերը, մտածողության ձևերն ու հիշողությունը, որոնց կրողն են մարդիկ՝ իրենց ֆիզիկական և մտավոր ունակություններով, իսկ տնտեսագիտական տերմինով ասված՝ մարդկային ռեսուրսները: Ըստ Համաշխարհային բանկի ազգային հարստության գնահատման մեթոդաբանության ազգային հարստության բաղադրիչներն են բնական կապիտալը, արտադրված կապիտալը (ակտիվները) և մարդկային ռեսուրսները, որը ներառում է կրթությունը, չորակավորված աշխատանքային ռեսուրսները և սոցիալական կապիտալը: Նախորդ դարավերջում ազգային հարստության ամենաբարձր ցուցանիշներ (մեկ շնչի հաշվով) ունեցող տասը երկրում (ԱՄՆ, Շվեյցարիա, Կանադա, Ճապոնիա, Նորվեգիա, Ֆրանսիա, Ավստրալիա, Դանիա, Բելգիա, Ավստրիա) մարդկային ռեսուրսների մասնաբաժինը ազգային հարստության մեջ կազմել է 57-79%¹: Ըստ զարգացածության աստիճանի երկրների դասակարգումներում, որոնք իրականացվում են Համաշխարհային բանկի և վարկանիշավորման տարբեր կառույցների կողմից, Վերափոխումների համաթիվը², Համաշխարհային մրցունակության համաթիվը³ և Համաշխարհային զարգացման ինդեքսները⁴ նպաստավոր չեն ռեսուրսակախված երկրների համար:

Երկրի մարդկային ռեսուրսների որակները մեծապես կախված են «հումքից», այսինքն՝ բնածին ֆիզիկական և մտավոր ունակություններից, ազգային առանձնահատկություններից, որոնք փոխանցվում են ժառանգաբար: Սակայն անձը բնութագրվում է ոչ միայն բնատուր հատկանիշներով, այլև հասարակության մեջ ձևավորվող ձեռքբերովի հատկանիշներով, որոնք առավել որոշիչ են անձի որպես անհատականության կայացման համար: Անհատի ձևավորման և զարգացման, երկրի մարդկային ներուժի և հասարակության ինտելեկտուալ կապիտալի վերարտադրության կարևորագույն ոլորտ է կրթությունը:

Կրթությունը միայն ուսուցում չէ կրթական տարբեր մակարդակներում, որն իրականացվում է պետական կրթական չափորոշիչների ու ծրագրերի համաձայն և

¹ Arundhati Kunte, Kirk Hamilton, John Dixon, Michael Clemens. Estimating National Wealth: Methodology and Results. The World Bank, N.Y., 1998. P.19-21.

Տես՝ <http://documents.worldbank.org/curated/en/411171468741363762/pdf/multi-page.pdf>

² Հաշվարկվում է Բերտելսման հիմնադրամի կողմից: Տես՝ <http://www.bti-project.org/bti-home/>

³ Հաշվարկվում է Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի կողմից: Տես՝ <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015/>

⁴ Հաշվարկվում է Համաշխարհային բանկի կողմից: Տես՝ <http://data.worldbank.org/products/wdi>

ավարտը հավաստվում է համապատասխան վկայականով: Կրթությունը գիտելիքների ձեռքբերման, յուրացման և աշխատուժի որակավորման շարունակական գործընթաց է, որն առնչվում է հասարակության տարիքային տարբեր խմբերի հետ: Կրթությունը հանրային բարիք է, որի սպառումով ձևավորվում է մարդու իմացության մակարդակը, խորանում է շրջակա միջավայրը ճանաչելու, ընտրություն կատարելու աստիճանը, և այդ իմաստով այն հանդիսանում է մարդկային գործունեության բոլոր բնագավառների զարգացման ու կատարելագործման անհրաժեշտ պայման⁵: Կրթությունը նաև գիտելիքների և հմտությունների ամբողջություն է, ինչպես նաև անհատի ընդհանուր զարգացածության աստիճան: Այսինքն, կրթությունը դառնում է անհատի մասը և անբաժանելի է նրանից: Հետևաբար այն նաև հիմնական մասն է մարդկային կապիտալի, որը սահմանվում է որպես առողջության, ֆիզիկական ուժի, բնատուր և ձեռքբերովի ունակությունների, կուտակած գիտելիքների և հմտությունների պաշար, որը նպատակաուղղված օգտագործվում է մարդու կողմից ապրանքների և ծառայությունների արտադրության համար և նպաստում է նրա արտադրողականության բարձրացմանը: Հասարակությունը կրթության միջոցով սերունդներին է փոխանցում նաև իր կուտակած փորձը, ազգային արժեքներն ու դրանց գնահատման բարոյական չափանիշները, ավանդույթներն ու սովորույթները: Սա նպաստում է տվյալ հասարակության ինքնատիպության պահպանմանը: Միջազգային մի շարք կազմակերպություններ գնահատում են երկրների ձեռքբերումները մարդկային կապիտալի զարգացման առումով: Մասնավորապես, Համաշխարհային տնտեսական ֆորումը հրապարակում է Մարդկային կապիտալի ինդեքսը (*աղյուսակ 1.1*), որի հաշվարկման համար դիտարկվող հիմնական ցուցանիշների թվում են կրթությունը և մասնագիտական պատրաստվածությունը բնութագրող ցուցանիշները: Ինչպես երևում է *աղյուսակ 1.1-ից*, հետազոտված 130 երկրի շարքում ՀՀ վարկանիշն ըստ Մարդկային կապիտալի ինդեքսի առավել բարձր է «55-64» և «65 և ավելի» տարիքային խմբերի համար և գտնվում է, համապատասխանաբար, 11-րդ և 5-րդ հորիզոնականներում:

⁵ Կիրակոսյան Գ., Բարձրագույն մասնագիտական կրթության բարեփոխումների մի քանի խնդիրներ, «Ազգային կրթական համակարգի բարեփոխումները» ՀՊՏՀ պրոֆեսորադասախոսական կազմի և ասպիրանտների 21-րդ գիտական նստաշրջանի նյութեր, ՀՊՏՀ, Երևան, «Տնտեսագետ» հրատ., 2007, էջ 95:

Մի շարք երկրների վարկանիշներն ըստ Մարդկային կապիտալի ինդեքսի, 2016թ.⁶

Երկիրը	Մարդկային կապիտալի ինդեքսը (վարկանիշը/միավորը)	Մինչև 15 տարեկանների համար (վարկանիշը/միավորը)	15-24 տարեկանների համար (վարկանիշը/միավորը)	25-54 տարեկանների համար (վարկանիշը/միավորը)	55-64 տարեկանների համար (վարկանիշը/միավորը)	65 և ավելի տարեկանների համար (վարկանիշը/միավորը)
1	2	3	4	5	6	7
Ֆինլանդիա	1/85.86	1/98.17	1/85.35	1/81.24	7/83.90	9/72.95
Նորվեգիա	2/84.64	11/94.69	2/84.72	4/80.11	3/85.34	2/74.53
Շվեյցարիա	3/84.61	7/95.76	4/83.34	2/80.51	8/83.54	7/73.28
Ճապոնիա	4/83.44	6/95.78	19/77.26	5/79.13	1/85.72	1/75.61
Շվեդիա	5/83.29	14/93.25	9/81.03	3/80.17	4/84.58	16/70.43
Կանադա	9/81.95	13/93.46	16/77.74	9/77.61	5/84.22	8/73.05
Գերմանիա	11/81.55	38/89.56	10/79.78	7/78.39	9/83.31	6/73.54
Էստոնիա	15/80.63	10/95.09	18/77.35	24/74.02	10/82.98	13/71.77
Ֆրանսիա	17/80.32	15/93.07	26/76.00	12/77.32	30/77.59	31/66.32
Մեծ Բրիտանիա	19/80.04	21/91.91	22/76.64	14/76.78	22/79.07	30/66.43
Լիտվա	21/79.34	19/92.38	28/75.87	23/74.25	12/81.24	24/68.30
Իսրայել	23/78.99	37/89.56	21/76.75	19/75.39	20/79.78	28/67.05
ԱՄՆ	24/78.86	39/88.97	27/75.99	21/74.91	16/80.62	17/70.32
Ուկրաինա	26/78.42	28/90.73	15/78.04	32/71.83	21/79.14	10/72.21
Լատվիա	27/78.13	41/88.79	24/76.24	27/72.79	17/80.58	11/72.10
Ռուսաստան	28/77.86	53/86.95	14/78.21	28/72.74	18/80.46	15/71.14
Ղազախստան	29/77.57	27/91.01	30/75.45	36/70.91	14/80.95	21/68.78
Իտալիա	34/75.85	18/92.77	49/71.82	39/69.25	35/75.95	41/62.95
Հայաստան	37/75.39	48/87.49	56/69.96	43/68.76	11/81.84	5/74.01
Ղրղզստան	47/72.35	67/83.64	35/74.44	52/65.13	37/75.58	35/65.01
Ադրբեյջան	54/70.72	68/83.18	87/61.65	48/66.66	24/78.85	50/60.93
Տաջիկստան	58/70.53	52/87.17	81/63.06	51/65.42	43/74.40	71/53.96
Մոլդովա	63/69.67	71/82.97	62/68.83	65/62.95	47/73.51	59/58.69
Չինաստան	71/67.81	72/82.80	58/69.55	61/63.79	87/61.61	100/43.38
Թուրքիա	73/67.57	59/85.09	44/72.34	86/58.21	81/63.30	74/53.66
Իրան	85/64.16	44/87.86	69/66.65	106/53.60	102/56.57	96/44.67
Հնդկաստան	105/57.53	62/84.91	106/56.46	119/48.11	120/46.48	119/33.74

⁶ Աղբյուրը՝ The Human Capital Report 2016. World Economic Forum. Geneva, 2016. <https://www.weforum.org/reports/the-human-capital-report-2016/>

2016թ. Մարդկային կապիտալի ինդեքսը հաշվարկվել է 130 երկրի համար, 100 միավորանոց սանդղակով: Դիտարկվել է 46 ցուցանիշ «Կրթություն» և «Զբաղվածություն» հիմնական խմբերում:

Կրթությունը բազմաֆունկցիոնալ համալիր է, որի արդյունավետ գործառույթը կարելի է դիտարկել տարբեր տեսանկյուններից, մասնավորապես՝ մանկավարժական, սոցիալական և տնտեսագիտական: Լինելով տարաբնույթ և ունենալով գնահատման տարբեր չափանիշներ՝ նշված երեք ասպեկտները սերտորեն փոխկապված են:

Կրթությունն ու մանկավարժությունը մարդկության պատմության բոլոր ժամանակաշրջաններում զարգացել են համընթաց: Դեռևս անտիկ աշխարհի մեծ փիլիսոփաների աշխատություններում հանդիպում ենք կրթության և դաստիարակության վերաբերյալ մտքերի: Նշենք դրանցից մի քանիսը:

Դեմոկրիտը (մ.թ.ա. 460-370թթ.) մեծ նշանակություն էր տալիս դաստիարակությանը և գտնում էր, որ այն առաջնորդում է մարդուն դեպի երեք շնորհի տիրապետմանը. «լավ մտածել, լավ խոսել, լավ գործել»⁷: Պլատոնը (մ.թ.ա.427-347թթ.) գնահատում էր դաստիարակությունը՝ որպես կարևորագույն հիմք մարդու ողջ կյանքի համար: Նա դիտարկում էր դաստիարակությունը՝ որպես անհատի ձևավորման զորեղ, բայց ոչ ամենակարող եղանակ, քանի որ մանկավարժական միջամտությունը սահմանափակված է մարդու բարդ և հակասական բնույթով⁸: Արիստոտելը (մ.թ.ա. 384-322թթ.) իր աշխատություններում անդրադարձել է դաստիարակության սոցիալական և կենսաբանական որոշիչների հարաբերակցության հավերժական հիմնախնդրին: Նա առաջնային նշանակություն էր տալիս հասարակական և պետական դաստիարակությանը⁹: Քսենոֆոնը (մ.թ.ա. 430-355թթ.) գտնում էր, որ կրթությունը, նախևառաջ, պետության գործն է, որը պետք է դաստիարակի կատարյալ քաղաքացիների¹⁰:

Կարելի է բերել բազմաթիվ այլ օրինակներ տարբեր քաղաքակրթությունների մեծագույն մտածողների աշխատություններից, որտեղ կրթության և դաստիարակության մասին մտքերը միաձուլված են: Կրթության իրականացման մեթոդները և մանկավարժության մեթոդները միահյուսված են, կրթության նպատակների իրականացման գործում մեծ է մանկավարժի դերը: Կրթությունը ներառում է դաստիարակությունը: Վերջինս կարող է դիտարկվել նաև որպես

⁷ Джуринский А.Н. История педагогики. Москва, Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000, стр. 48.

⁸ Նույն տեղում, էջ 50-51:

⁹ Նույն տեղում, էջ 53-54:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 50:

կրթության արտաքին էֆեկտ՝ հաշվի առնելով այն փաստը, որ ուսումը ենթադրում է որոշակի աշխատանքային ռեժիմ և սահմանափակումներ, իսկ որոշակի մասնագիտության շրջանակներում կայացումը մասնագիտական գիտելիքներից և հմտություններից բացի պահանջում է համապատասխան բնավորության գծերի և վարքագծի առկայություն: Ի վերջո, կրթության ոլորտի զարգացումը պայմանավորված էր, նախևառաջ, կրթադաստիարակչական ինստիտուտների կայացմամբ:

Կրթության սոցիալական ասպեկտը դիտարկելիս պետք է նշել, որ կրթությունը սոցիալական ոլորտի (սոցիալական ենթակառուցվածքի) կարևոր ճյուղերից մեկն է և դիտարկվում է նաև մարդկային կապիտալի որակյալ վերարտադրության հնարավորությունների տեսանկյունից: Այդ հնարավորությունների սահմանափակությունը աղքատության գնահատման համակարգի տարրերից է և համարվում է մարդկային աղքատության ցուցանիշ:

Մարդկային աղքատության, որն ավելի ընդգրկուն հասկացություն է, քան եկամտային աղքատությունը, բաղադրիչներն են կրթությունից զատ նաև առողջապահությունը և նորմալ կենսապայմաններն ապահովող ենթակառուցվածքները: Կրթական բաղադրիչի ցուցանիշներն են կրթամակարդակը, կրթահամակարգում ընդգրկվածությունը և կրթության մատչելիությունը:

Հայաստանում կատարված աղքատության որակական ուսումնասիրությունները, որոնք ուղղված են մարդկային վարքի, մասնավորապես, աղքատների վարքի առանձնահատկությունների նկարագրությանը՝ հաշվի առնելով դրա սոցիալական, մշակութային, քաղաքական և տնտեսական բաղադրիչները, առանձնացնում են մի շարք անհանգստացնող հանգամանքներ, մասնավորապես, սոցիալական կյանքից և ընդունված ծիսակատարություններից աղքատների դուրս մղված և հասարակությունից մեկուսացված լինելու զգացմունքը, որը կարելի է համարել աղքատության ամենավտանգավոր սոցիալ-հոգեբանական հետևանքներից մեկը¹¹:

Կրթությունը աղքատության կրճատման և հաղթահարման հզոր գործոն է: ՀՀ «Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագրում» որակյալ կրթության ապահովումը և դրա մատչելիության բարձրացումը դիտարկվում է որպես միջին և

¹¹ «Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիր» (հաստատվել է ՀՀ կառավարության 08.08.2003թ. թիվ 994-Ն որոշմամբ): Երևան, «Գասպրինտ», հրատ., 2003, էջ 46:

երկարաժամկետ հատվածում տնտեսական աճի, աղքատության ու անհավասարության մեղմման կարևորագույն գործոններից մեկը, իսկ բնագավառի հետագա զարգացումը դիտարկվում է որպես տնտեսության առաջընթացի առաջնային գերակայություն¹²: Կրթության որակի բարձրացման հիմնախնդիրը որպես առաջընթացի գերակա չափանիշ պահպանվել է նաև ՀՀ տնտեսության զարգացման հետագայում մշակված ծրագրերում՝ «Կայուն զարգացման ծրագիր», «ՀՀ 2014-2025թթ. հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագիր»:

Բազմաթիվ վիճակագրական տվյալներ և հետազոտությունների արդյունքներ (մասնավորապես՝ ՀՀ ԱՎԾ տնային տնտեսությունների կենսամակարդակի ամբողջացված հետազոտությունը (SSԿԱՀ), որն առաջին անգամ անցկացվել է 1996թ-ին, այնուհետև 1998/99թ-ին, և սկսած 2001թ-ից՝ անցկացվում է յուրաքանչյուր տարի), վկայում են կրթության մակարդակի և աղքատության ռիսկի միջև ուղղակի կապի մասին (աղյուսակ 1.2):

Անձի կրթությունը նշանակություն ունի նաև նրա ընտանիքի անդամների համար, ազդեցություն է ունենում նրանց բարեկեցության վրա, ընտանիքի երեխաների ապագա կյանքի վրա: ՀՀ-ում սպառման ցուցանիշը բարձր է այն տնային տնտեսություններում, որոնց գլխավորն ունի բարձրագույն կրթություն: Բարձրագույն կրթությամբ գլխավոր ունեցող տնային տնտեսությունների սպառման մակարդակը ավելի բարձր է այն տնային տնտեսությունների սպառման մակարդակից, որոնք գլխավորում են տարրական կամ թերի միջնակարգ կրթություն ունեցողները (համեմատվող կատեգորիա). մասնավորապես, 2004թ-ին՝ 31%-ով¹³, 2008թ-ին՝ 30%-ով¹⁴, 2012թ-ին՝ 34%-ով¹⁵, 2015թ-ին՝ 19%-ով¹⁶:

¹² ՀՀ «Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիր» (հաստատվել է ՀՀ կառավարության 08.08.2003թ. թիվ 994-Ն որոշմամբ): Երևան, «Գասպրինտ», հրատ., 2003, էջ 117:

¹³ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2005, էջ 61-62:

¹⁴ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց: ԱՎԾ, Երևան, 2009, էջ 50:

¹⁵ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2013, էջ 58:

¹⁶ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2016, էջ 58:

**Աղքատությունը ՀՀ-ում ըստ կրթական մակարդակի
(16 և բարձր տարիքի բնակչություն)¹⁷**

(տոկոս)

16 տարեկան և բարձր բնակչության կրթության մակարդակը	Ծայրահեղ աղքատ						Աղքատ					
	1996	2000	2004	2008	2012	2015	1996	2000	2004	2008	2012	2015
Տարրական և ցածր	29.3	24.8	7.2	4.2	4.2	6.9	29.1	32.3	37.4	36.1	35.2	54.4
Թերի միջնակարգ	...	...	8.1	3.2	4.8	5.2	...	...	39.2	40.1	41.5	43.5
Միջնակարգ ընդհանուր	29.9	25.0	7.4	1.7	3.1	1.8	27.0	32.3	39.2	30.2	36.5	33.4
Միջնակարգ մասնագիտական	24.8	20.1	5.6	1.0	2.1	1.7	27.2	32.9	31.9	21.9	29.8	24.6
Բարձրագույն	21.4	13.9	2.6	0.4	1.2	0.3	24.8	29.5	19.5	14.7	17.4	15.7
Ընդամենը	...	...	6.1	1.6	2.7	1.8	...	...	33.5	26.6	30.5	28.8

... - տվյալները բացակայում են:

Կրթությունը, մասնավորապես՝ բարձրագույն մասնագիտական կրթությունը, աղքատության կրճատման գործոն է զբաղվածության միջոցով: Հիմնական աշխատանքը անձին տալիս է ինքնաարտահայտման, ինքնադրսևորման հնարավորություն, որն առավելապես հնարավոր է նախընտրած մասնագիտությամբ և որակավորմանը համապատասխան աշխատանք ունենալու պայմաններում: Իսկ ստացած մասնագիտությունը երկարատև չկիրառելը, մասնավորապես՝ մասնագիտությամբ չաշխատելը և գործազրկությունը, արժեզրկում են կրթությունը, իջեցնում մասնագիտական որակավորման աստիճանը: ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագրի շրջանակներում 2001թ.-ին ՀՀ-ում անցկացված կրթության, աղքատության և տնտեսական ակտիվության հետազոտության տվյալներով՝ հարցված 13-33

¹⁷ Աղբյուրը՝ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 1996: Ազգային զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 1999, էջ 54,

Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2001: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2001, էջ 54,

Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2007: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2007, էջ 36,

Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2013: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2013, էջ 54,

Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2014: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2016, էջ 55:

տարիքային խմբում զբաղվածների միայն 25.7%-ն է աշխատել իր մասնագիտությամբ, 9.4%-ի աշխատանքը մասամբ է համապատասխանել մասնագիտությանը, իսկ 27.2%-ինն առհասարակ չի համապատասխանել, մասնագիտությամբ չաշխատողները համեմատաբար շատ են եղել 25-30 տարիքային խմբերում և կազմել են այդ տարիքի զբաղվածների 34-36%-ը: Հետազոտության արդյունքների համաձայն զբաղված երիտասարդների մասնագիտությունն ու որակավորումը միշտ չէ, որ համապատասխանում են կատարած աշխատանքին (*աղյուսակ 1.3*): Ստացած որակավորման և մասնագիտության չօգտագործումը թերևս բացատրվում է առանձին մասնագիտությունների գծով կադրերի առաջարկի և պահանջարկի միջև անհամամասնությամբ¹⁸:

Նշված հետազոտությունը հետագա տարիների համար չի անցկացվել և հարցումների ու տեղեկատվության բացակայության պայմաններում հնարավոր չէ բերել նոր տվյալներ: Սակայն իրավիճակը պայմանավորող գործոնների ընդհանուր միտումները վկայում են, որ հարաբերակցություններն էապես չեն փոփոխվել նաև ներկայում:

Աղյուսակ 1.3

Զբաղված երիտասարդների կրթամակարդակի (որակավորման) համապատասխանությունն իրենց կողմից կատարվող աշխատանքի բնույթին¹⁹

(*տոկոս*)

Որակավորման (կրթական) մակարդակը	Ընդամենը	Նրանցից կատարում են աշխատանք		
		Որակավորմանը համապատասխան	Որակավորումից ցածր	Որակավորումից բարձր
Բարձրագույն	100	78.3	21.7	0.0
Թերի բարձրագույն	100	69.5	18.2	12.3
Միջնակարգ մասնագիտական	100	70.9	18.9	10.2
Միջնակարգ տեխնիկական	100	67.0	18.9	14.1
Միջնակարգ	100	81.0	12.1	6.9
Թերի միջնակարգ	100	82.2	13.3	4.5
Տարրական	100	91.4	5.2	3.4

¹⁸ Կրթությունը, աղքատությունը և տնտեսական ակտիվությունը Հայաստանում: Իրավիճակային վերլուծության զեկույց: ՄԱԿ-ի Հայաստանյան գրասենյակ, Երևան, 2002, էջ 78-79:

¹⁹ Աղբյուրը՝ նույն տեղում, էջ 79:

Բարձրագույն մասնագիտական կրթություն ունեցող անձինք փոքրամասնություն են կազմում գործազուրկների կազմում (*աղյուսակ 1.4*): Ավելի բարձր կրթամակարդակ ունեցող անձինք առավել գործունյա են, հաճախ են դիսկի դիմում, վերաորակավորման և վերապատրաստման մեծ հնարավորություններ ունեն, որն անհրաժեշտ է փոփոխվող տնտեսական պայմաններին արագորեն ադապտացվելու համար: Սակայն պետք է նշել նաև, որ ներկայումս ՀՀ-ում բարձր կրթամակարդակը և մասնագիտական բարձր որակավորումը բարեկեցության և ոչ աղքատ ապրելակերպի հաստատուն երաշխիք չեն, իսկ եկամուտների որոշակի մակարդակը դեռևս բավարար չէ արժանավայել ապրելու համար:

Աղյուսակ 1.4

Տնտեսական ակտիվության և գործազրկության մակարդակները ՀՀ-ում ըստ կրթության²⁰

(տոկոս)

Կրթական մակարդակը	Տնտեսական ակտիվության մակարդակն ըստ կրթության				Գործազրկության մակարդակն ըստ կրթության			
	2008	2010	2012	2015	2008	2010	2012	2015
Բարձրագույն, հետբուհական	72.7	75.2	75.3	77.1	16.7	19.5	18.1	17.9
Միջին մասնագիտական, թերի բարձրագույն	61.8	63.6	65.8	65.2	18.4	20.3	18.4	22.0
Նախամասնագիտական (արհեստագործական)	71.7	75.9	75.3	72.7	16.2	20.3	24.9	17.8
Միջնակարգ ընդհանուր	59.1	59.1	60.7	56.9	16.1	19.0	16.4	17.8
Հիմնական ընդհանուր	42.0	42.0	39.8	43.3	13.7	15.1	15.6	15.3
Տարրական, ոչ լրիվ տարրական	25.2	34.4	38.8	28.0	...	4.5	1.8	8.5
Ընդամենը	59.5	61.2	62.7	62.5	16.4	19.0	17.3	18.5

... - տվյալները բացակայում են:

Զբաղվածությունը միայն կայուն եկամտի և կենսամակարդակի ապահովման միջոց չէ: Հայտնի է, որ գործազրկության 1% աճը բերում է հանցագործությունների բազմակի անգամ ավելի աճի: Վիճակագրական տվյալները փաստում են, որ ՀՀ-ում կատարած հանցագործությունների համար դատապարտվածների կազմում մեծաթիվ են չաշխատող և չսովորող աշխատունակ անձինք: Մասնավորապես, 2004թ-ին ՀՀ-ում

²⁰ Աղբյուրը՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2010: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2010, էջ 73, 75, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2011: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2011, էջ 73, 75, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2013: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2013, էջ 56, 75, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2016: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2016, էջ 54, 73:

նշված անձինք կազմել են դատապարտվածների 67.3%-ը, իսկ 2011թ-ին՝ 56.3%-ը, 2013թ-ին՝ 52.1%-ը, 2015թ-ին՝ 53.0%-ը²¹:

Աղյուսակ 1.5

Ջրաղվածների միջին ամսական եկամուտն ըստ կրթական մակարդակի²²
(դրամ)

Կրթական մակարդակը	2010	2011	2012	2013
Բարձրագույն, հետբուհական	97041	95794	105135	108739
Միջին մասնագիտական, թերի բարձրագույն	67064	73000	80531	84882
Նախամասնագիտական (արհեստագործական)	61073	74799	64246	78414
Միջնակարգ ընդհանուր	63255	71704	77122	84383
Հիմնական ընդհանուր	50693	55802	74470	70685
Տարրական, ոչ լրիվ տարրական	52613	52605	57564	...

... - տվյալը բացակայում է:

Հասարակության զարգացման արդի փուլում մտավոր կապիտալի մյուս տեսակների հետ մեկտեղ մեծ կարևորություն է ստացել նաև սոցիալական կապիտալը:

Ըստ Համաշխարհային բանկի, սոցիալական կապիտալն առնչվում է հասարակության սոցիալական փոխազդեցությունների որակը և քանակը ձևավորող ինստիտուտների, հարաբերությունների և նորմերի հետ: Այն ոչ միայն հասարակության հիմքում ընկած ինստիտուտների ամբողջությունն է, այլև դրանք միասին պահող սոսինձն է: Սոցիալական և տնտեսական զարգացման համատեքստում սոցիալական կապիտալի աղբյուրներն են ընտանիքները, համայնքները (միությունները), կազմակերպությունները (ֆիրմաները), քաղաքացիական հասարակությունը, հանրային սեկտորը և այլն²³:

²¹ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2005: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2005, էջ 187,

Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 2016: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2016, էջ 198:

²² Աղբյուրը՝ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2012, էջ 114-115,

Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում, 2007-2011: Վիճակագրական ժողովածու: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2012, էջ 80,

Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում, 2009-2013: Վիճակագրական ժողովածու: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2014, էջ 96:

²³ “What is Social Capital?”

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTSOCIALDEVELOPMENT/EXTTSOCIALCAPITAL/0,,contentMDK:20185164~menuPK:418217~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:401015,00.html>

Սոցիալական կապիտալը հարկ է դիտարկել որպես հատուկ հասարակական ներուժ, կապիտալ, որը փոխգործակցելով կապիտալի մյուս տեսակների հետ, մշակութային, քաղաքական, ինստիտուցիոնալ և կարգավորող պայմանների համատեքստում նպաստում է տնտեսական աճի կայունությանը, տնտեսության դինամիզմին և մրցունակությանը: Սոցիալական կապիտալը ձևավորվում է միկրոմակարդակում, մեզոմակարդակում և մակրոմակարդակում: Հատկապես վերջին մակարդակն է ճանաչվում՝ որպես երկրի տնտեսական զարգացման կարևոր գործոն, որը դրսևորվում է նրանով, որ սոցիալական կապիտալը նվազեցնում է տրանսակցիոն ծախսերը²⁴: Իր հերթին գործարքային (տրանսակցիոն) ծախսերի ցածր մակարդակը հանդիսանում է տնտեսական աճի վճռորոշ գործոն, որի հաստատումը տրվում է Թ.Էգերսթոնի կողմից՝ «Քուլդի թեորեմի ընդհանրացման» տեսքով, ըստ որի՝ «Տնտեսական աճը և երկրի զարգացումը հիմնականում կախված չեն գործող կառավարության տիպից, եթե գործարքային ծախսերը տնտեսական և քաղաքական ասպարեզում հավասար են գրոյի: Սակայն, եթե գործարքային ծախսերը դրական են, ապա իշխանության բաշխումը երկրի ներսում և նրա իրավաստեղծ կազնակերպությունների ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը նրա զարգացման կարևորագույն գործոնն են»²⁵: Սոցիալական կապիտալը նվազեցնում է նաև անորոշությունն ու ռիսկերը հասարակության ամենատարբեր բնագավառներում:

Սոցիալական կապիտալի ձևավորման, կուտակման և գործադրման մեջ էական է կրթության դերը: Կրթությունն արժեքների և ավանդույթների, փոխադարձ վստահության, տեղեկատվության մատչելիության և հաղորդակցման, անհատների և նրանց խմբերի միջև հարաբերությունների ու կապերի հետ մեկտեղ հանդիսանում է սոցիալական կապիտալի հիմնական բաղադրիչ: Կրթության և դաստիարակության միջոցով են սերունդներին փոխանցվում տվյալ հասարակությունում ընդունված արժեքները, նորմերն ու վարքագծի կանոնները: Ընդ որում, կրթության բովանդակությունն ու ոլորտի գործառումը պետք է նպատակաուղղված լինեն նրան, որպեսզի սոցիալական կապիտալն ունենա դրական դրսևորումներ, քանի որ

²⁴ Վարդանյան Գ.Ի., Գիտելիքահենք տնտեսություն. հնարավորություններ և մարտահրավերներ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2008, էջ 63:

²⁵ Սարգսյան Հ., Մարկոսյան Ա., Հայաստանի տնտեսության վերափոխումները և վերելքի հեռանկարները, Երևան, «Ջանգակ» հրատ., 2014, էջ 463:

հասարակությունում բացասական սոցիալական կապիտալի օրինակներ ևս առկա են: Բարձր կրթամակարդակ ունեցող հասարակություններում առավել դյուրին է հասնել փոխըմբռնման, համագործակցության և սոցիալական միասնության, պետական և հասարակական շահի գերակայության: Թվարկված երևույթներն անհրաժեշտ են հասարակության ինքնակազմակերպման և փոխգործակցության համար, որի հնարավորությունն ընձեռում է սոցիալական կապիտալը: Մի շարք հետազոտություններում երկրի բարեկեցության մակարդակի վրա ազդող գործոնների թվում դիտարկվում են կրթությունն ու սոցիալական կապիտալը²⁶: Ինչպես երևում է *աղյուսակ 1.6*-ից, կրթության և սոցիալական կապիտալի բարձր ինդեքս ունեցող երկրներն առավել բարձր վարկանիշ ունեն ըստ բերեկեցության ինդեքսի:

Աղյուսակ 1.6

Մի շարք երկրների վարկանիշներն ըստ բարեկեցության ինդեքսի, 2014թ.²⁷

Երկիրը	Բարեկեցության ինդեքսը (վարկանիշը / միավորը)	Կրթության ինդեքսը (վարկանիշը / միավորը)	Սոցիալական կապիտալի ինդեքսը (վարկանիշը / միավորը)
Նորվեգիա	1 / 3.504	5 / 2.38	2 / 4.777
Շվեյցարիա	2 / 3.337	18 / 1.855	9 / 2.978
Դանիա	3 / 3.272	3 / 2.435	3 / 3.824
Նոր Զելանդիա	4 / 3.246	6 / 2.289	1 / 4.796
Շվեդիա	5 / 3.224	17 / 1.866	8 / 3.251
Կանադա	6 / 3.186	2 / 2.633	6 / 3.285
ԱՄՆ	11 / 2.931	9 / 2.195	11 / 2.883
Գերմանիա	14 / 2.76	12 / 2.061	12 / 2.193
Մեծ Բրիտանիա	15 / 2.727	25 / 1.683	12 / 2.689
Ճապոնիա	19 / 2.173	28 / 1.544	29 / 1.027
Ֆրանսիա	22 / 2.059	26 / 1.624	53 / 0.144
Էստոնիա	31 / 1.429	39 / 1.087	30 / 0.9
Իտալիա	37 / 1.149	47 / 0.788	42 / 0.502
Իսրայել	38 / 1.1	16 / 1.869	36 / 0.751
Լատվիա	40 / 0.873	35 / 0.803	83 / -0.717
Լիտվա	41 / 0.854	30 / 1.478	64 / -0.127
Ղազախստան	56 / 0.272	55 / 0.601	46 / 0.378

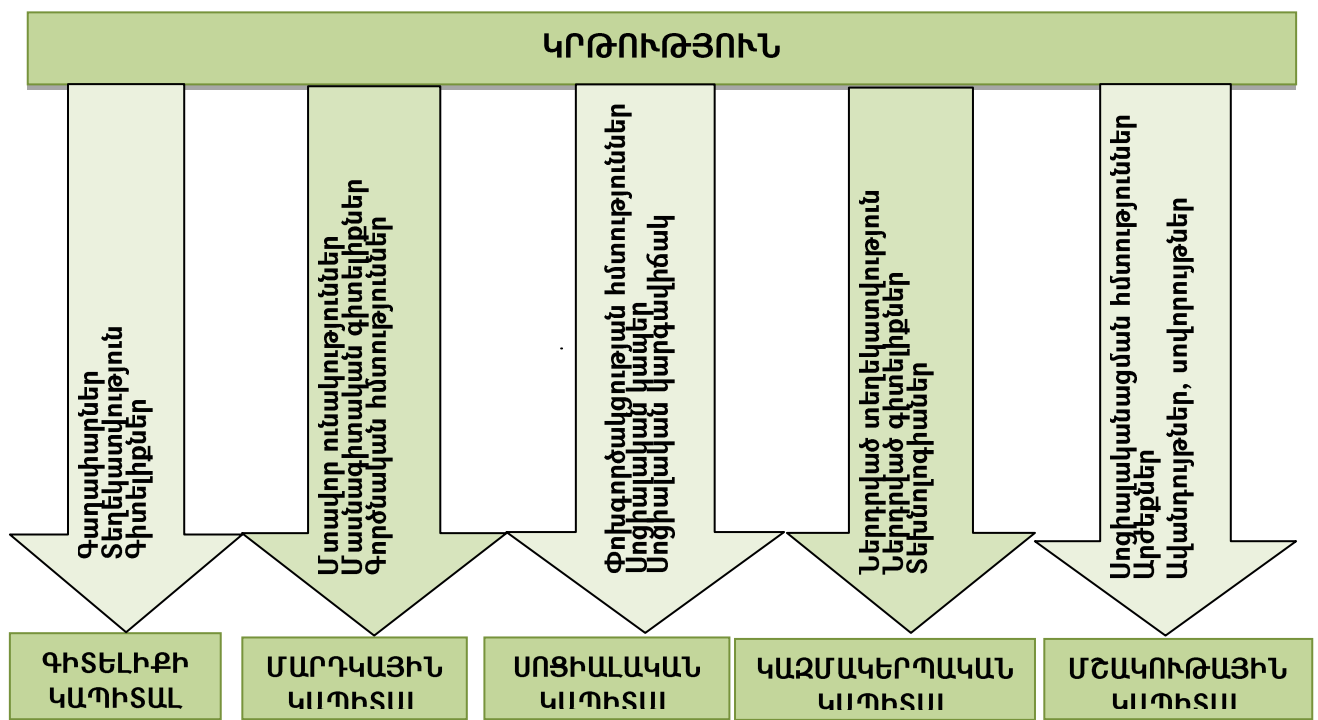
²⁶ “The Legatum Institute” բրիտանական վերլուծական կենտրոնը հաշվարկում է Բարեկեցության ինդեքսը (The Legatum Prosperity Index)՝ հիմնվելով 89 ցուցանիշի վրա, որոնք բաժանված են 8 խմբի. 1) տնտեսություն, 2) ձեռնարկատիրություն և հնարավորություններ, 3) պետական կառավարում, 4) կրթություն, 5) առողջապահություն, 6) ապահովություն և անվտանգություն, 7) անձնական ազատություններ, 8) սոցիալական կապիտալ: 2015թ. հետազոտությունը ներառել է 142 երկիր, այդ թվում՝ Հայաստանը: Տե՛ս www.prosperity.com

²⁷ Աղբյուրը՝ The Legatum Prosperity Index 2015. <http://www.prosperity.com/#!/ranking>

Աղյուսակ 1.6-ի շարունակություն

Ուզբեկստան	57 / 0.259	70 / 0.273	17 / 2.02
Ռուսաստան	58 / 0.247	29 / 1.503	50 / 0.244
Բելոռուս	63 / 0.076	31 / 1.427	37 / 0.73
Ղրղզստան	66 / -0.037	52 / 0.683	14 / 2.359
Ուկրաինա	70 / -0.092	37 / 1.196	41 / 0.606
Ադրբեջան	71 / -0.104	82 / -0.164	80 / -0.663
Թուրքիա	78 / -0.334	85 / -0.226	102 / -1.388
Վրաստան	80 / -0.353	66 / 0.335	139 / - 3.636
Տաջիկստան	91 / -0.603	62 / 0.414	44 / 0.43
Մոլդովա	92 / -0.647	72 / 0.241	106 / -1.53
Հայաստան	93 / -0.764	49 / 0.777	124 / -2.3
Իրան	106 / -1.08	65 / 0.335	115 / -1.971

Ամփոփելով ասվածը, դիտարկենք կրթության և գիտելիքահենք տնտեսության կառուցման համար վճռորոշ դեր ունեցող կապիտալի հիմնական ձևերի միջև փոխառնչությունները (գծապատկեր 1.1):

Գծապատկեր 1.1 Կրթության և կապիտալի տարբեր տեսակների փոխառնչությունները²⁸

²⁸ Կազմված է հեղինակի կողմից:

Բնավ չնսեմացնելով կրթության մանկավարժական և սոցիալական հայեցակետերի բովանդակային խնդիրներն ու նշանակությունը, խնդրո առարկա հիմնահարցերի առումով առավել կարևորվում է կրթության տնտեսագիտական ասպեկտը: Կրթության դերն ու նշանակությունը գնահատելի է ոչ միայն անհատի տեսանկյունից, այլև երկրի տնտեսության վրա ունեցած ազդեցության տեսանկյունից: Բարձրագույն կրթահամակարգն է ապահովում տնտեսությունը համապատասխան կադրերով: Կրթության կարևորությամբ է պայմանավորված ինքնուրույն ճյուղային տնտեսագիտական գիտության՝ կրթության տնտեսագիտության առանձնացումն ու զարգացումը:

Կրթության տնտեսագիտությունը ուսումնասիրում է կրթական գործունեության իրականացման տնտեսական ձևերը, տնտեսական կատեգորիաների և օրենքների առանձնահատկությունները կրթության ոլորտում և ուսուցման, դաստիարակության գործընթացներում: Կրթության տնտեսագիտության հետազոտման օբյեկտը տնտեսական հարաբերություններն են, որոնք ծագում են կրթական կազմակերպությունների գործունեության և մանկավարժական գործընթացի ընթացքում, իսկ հետազոտման առարկան կրթական կազմակերպություններն են և բոլոր տնտեսական հարաբերությունները՝ կապված կրթական ծառայությունների արտադրության հետ, ինչպես նաև կրթական ծառայությունների սպառողները և կրթության ազդեցությունը նրանց տնտեսական ներուժի վրա²⁹:

Կրթության ոլորտում տնտեսական հարաբերություններ ծագում են մակրո և միկրո մակարդակներում:

Մակրո մակարդակում կրթությունն ինքնուրույն ճյուղ է տնտեսության կառուցվածքում, այսինքն՝ միանման գործունեություն իրականացնող և միանման արդյունք թողարկող հիմնարկությունների ամբողջություն է: Կրթական հաստատություններն իրականացնում են կրթական ծրագրեր կրթական ծառայությունների մատուցմամբ: Դժվար է հստակ սահմանել կրթական ծառայությունները և գնահատել դրանք քանակական և որակական առումներով: Դրանց բնորոշ են ծառայությունների սահմանման և գնահատման բոլոր

²⁹ Вифлеемский А. Б. Экономика образования. Книга 1. Москва, Ред. “Народное образование”, 2003, стр. 71.

բարդությունները, որոնք բխում են ծառայությունների անշոշափելիությունից, արտադրության և սպառման անբաժանելիությունից, որակի փոփոխականությունից, պահպանման և պահեստավորման անհնարինությունից: Ծառայությունների բազմաթիվ սահմանումներ կան, որոնք տարբեր տեսանկյուններից են մեկնաբանում բարիքի այս տեսակը: Նշենք ընդունված սահմանումներից մեկը. «Ծառայությունները գործունեության տարբեր տեսակներ են, որոնք նյութական բարիքներ չեն ստեղծում և պատկանում են ոչ արտադրական ոլորտին: Ծառայությունը օգտակար գործողություն է, օգտակար էֆեկտ, որը ստեղծվում է մարդկանց որոշակի պահանջմունքների բավարարմանը նպատակաուղղված գործունեության արդյունքում»³⁰: Հիմնվելով ծառայություն հասկացության ընդունված սահմանումների և հիմնական բնութագրումների վրա՝ կրթական ծառայությունը կարելի է սահմանել որպես կրթական պահանջմունքների բավարարմանը նպատակաուղղված օգտակար գործողություն, օգտակար արդյունք: «Կրթական ծառայությունները գիտելիքների, տեղեկատվության, կարողությունների և հմտությունների համակարգ է, որն օգտագործվում է անհատի, հասարակության և պետության բազմազան կրթական պահանջմունքները բավարարելու համար»³¹: Անհատի կրթական պահանջմունքները արտահայտվում են մարդկության կուտակած գիտելիքներին, հոգևոր արժեքներին, բարոյական նորմերին տիրապետելու նպատակամղվածությամբ: Կրթությունը անհատի համար որոշակի սոցիալական կարգավիճակի, հետագա մասնագիտական աճի և կայացման միջոց է: Պետության, հասարակության և տնտեսավարող սուբյեկտների կրթական պահանջմունքները արտահայտվում են որակավորված մասնագետների պահանջով, որոնք զարգացում ապահովող հիմնական գործոնն են:

Ելնելով նրանից, որ կրթական ծառայությունները բավարարում են անձնական (վերջնական սպառող), խմբային (ձեռնարկություններ-գործատուներ) և հասարակական (պետություն) պահանջմունքներ, կրթական ծառայությունը սահմանում են նաև մարքեթինգի տեսանկյունից՝ հաշվի առնելով հետևյալ երեք ասպեկտները³².

³⁰ Игнатов В.Г., Батурин Л.А., Бутов В.И., Уварова Г.Г., Ходарев С.В., Элланский Ю.Г. Экономика социальной сферы. Ростов-на-Дону, Изд. центр “Март2001”, стр. 19.

³¹ Еникеева С.Д. Рынок образовательных услуг и методы его регулирования. Москва, “МАКС Пресс”, 2011, стр. 7.

³² Менеджмент, маркетинг и экономика образования. Под. ред. А.П.Егоршина, Н.Д.Никандрова. Н.Новгород, НИМБ, 2004, стр. 256.

➤ *Անհատի (քաղաքացու) տեսանկյունից՝* կրթական ծառայությունը սահմանված ձևով և ծրագրով, սպառողի հետ սերտ կոնտակտի միջոցով իրականացվող գործընթաց է, որի արդյունքում սպառողին փոխանցվում են հանրակրթական և մասնագիտական բնույթի գիտելիքներ, կարողություններ և հմտություններ, որոնք անհրաժեշտ են նրան մասնագիտության ձեռքբերման, ինքնազարգացման և ինքնահաստատման անձնական պահանջմունքները բավարարելու համար,

➤ *ձեռնարկության տեսանկյունից՝* կրթական ծառայությունը կադրերի մասնագիտական պատրաստության (որակավորման բարձրացում, վերապատրաստում) գործընթաց է, որն անհրաժեշտ է անընդհատ փոփոխվող շուկայական պայմաններում ձեռնարկության աշխատունակության ապահովման, մրցունակության պահպանման և զարգացման համար,

➤ *պետության տեսանկյունից՝* կրթական ծառայությունը հասարակության համախառն անձնային և ինտելեկտուալ ներուժի ընդլայնված վերարտադրությունը ապահովող գործընթաց է:

Կրթական ծառայության դեպքում անհրաժեշտ է ծառայության մատուցման գործընթացն ու արդյունքը դիտարկել առանձին՝ ելնելով կրթական ծառայությանը բնորոշ մի շարք առանձնահատկություններից.

➤ կրթական ծառայությունը երկարատև շարունակական գործընթաց է, ունի աստիճանական կառուցվածք,

➤ կրթական ծառայության մատուցողը (մանկավարժ, ուսուցիչ, դասախոս) միայն գիտելիքի փոխանցող չէ (ինչպիսին են, օրինակ, գիրքը, տեղեկատվության այլ աղբյուրները և այլն), այլ կատարում է ստեղծագործական աշխատանք և գիտելիքների փոխանցումն իրականացնում է կոնկրետ սպառողներին (սովորողներին)՝ փոփոխվող պայմաններին և իրավիճակին համապատասխան³³,

➤ կրթական ծառայության որակի համար որոշիչ են ոչ միայն մատուցողը և մատուցման համակարգը, այլև սպառողի (սովորողի) անհատական հատկանիշները (ընդունակություններն ու դրանց իրացման աստիճանը, ուսումնական գործընթացին

³³ Вифлеемский А. Б. Экономика образования. Книга 1. Москва, Изд. “Народное образование”, 2003, стр. 71.

մասնակցությունը և դրա նկատմամբ վերաբերմունքը, ինքնուրույն աշխատանքը և այլն),

➤ կրթական ծառայության սպառման որոշում կայացնելիս և սպառման ժամանակ բավականին մեծ է տեղեկատվության պակասը, բարձր է անորոշության մակարդակը³⁴,

➤ կրթական ծառայությունը սպառելիս և նույնիսկ մատուցման ավարտից անմիջապես հետո սպառողը (սովորողը) չի կարող գնահատել մատուցված ծառայության որակը³⁵,

➤ ուսումնական հաստատությունը կարող է բազմաթիվ անգամներ իրականացնել նույն կրթական ծառայության մատուցումը, այսինքն՝ իրականացնել գիտելիքների նույն ծավալի փոխանցումը տարբեր սպառողների (սովորողների),

➤ կրթությունը կապված է հասարակության տարբեր տարիքային խմբերի, մարդու գործունեության բոլոր բնագավառների և տնտեսության բոլոր ճյուղերի հետ:

Կրթական ծառայության առանձնահատկություններից բխում են տնտեսական հարաբերությունների առանձնահատկությունները կրթության ոլորտում: Ստորև նշվում և մեկնաբանվում են այդ առանձնահատկությունները³⁶.

1. Անկատար տեղեկատվություն (տեղեկատվության ասիմետրիկություն):

Անկատար տեղեկատվությամբ շուկաներում տեղեկատվությունը անհավասարաչափ է բաշխված շուկայի մասնակիցների միջև: Այս երևույթն առավել հատուկ է ծառայությունների ոլորտին, հատկապես ծառայությունների այն տեսակներին, որոնք պահանջում են հատուկ մասնագիտական գիտելիքներ: Կրթական շուկայում ևս առկա է տեղեկատվության ասիմետրիկությունը, մի քանի պատճառով: Կրթական ծառայության ընտրողները հիմնականում հանդիսանում են ոչ թե իրենք սպառողները, այլ նրանց ծնողները: Կրթական ծառայության ընտրության ժամանակ նույնիսկ սեփական կամ ուրիշների փորձը որոշիչ չէ: Կրթական ծառայությունը սպառելիս և մատուցման ավարտից անմիջապես հետո հնարավոր չէ գնահատել մատուցված ծառայության որակը: Բացի այդ, կրթական ծառայության արդյունքը և դրանից ստացված էֆեկտը սպառվում են երկարաժամկետ հատվածում և կրթական

³⁴ Шишкин С.В. Экономика социальной сферы. Москва, ГУ ВШЭ, 2003, стр. 104.

³⁵ Նույն տեղում, էջ 103:

³⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 103-112:

ծառայություն ընտրելիս (կրթական աստիճան, մասնագիտություն) պետք է կանխատեսել նաև ապագայում դրա պահանջված լինելը: Ասվածը մեկ անգամ ևս հավաստում է կրթության ոլորտի պետական կարգավորման, հասարակության և տնտեսության պահանջներին համապատասխանող կրթական չափորոշիչների մշակման, ինչպես նաև ստանդարտացման և որակի ապահովման գործունե կառուցակարգերի ներդրման անհրաժեշտությունը: Իսկ տեղեկատվության անբավարարությունը հնարավոր է նվազեցնել կրթական ծառայությունների մատուցողների միջև մրցակցության զարգացման պայմաններում:

2. *Լոկալ մենաշնորհ:* Լոկալ մենաշնորհը հիմնականում ունի տարածքային դրսևորում, որը մեծապես արտահայտվում է նախադպրոցական կրթության և հանրակրթության ոլորտներում: Բարձրագույն կրթության ոլորտում այն կարող է դրսևորվել առաջարկվող կրթական ծառայությունների տեսակով (օրինակ՝ մասնագիտություն կամ մասնագիտացում): Լոկալ մենաշնորհը կարելի է նվազեցնել կրթական նորագույն տեխնոլոգիաների ներդրմամբ, մասնավորապես՝ հեռավար կրթության զարգացմամբ:

3. *Ներդրումային որոշումների արգելքներ:* Կրթության վրա կատարված ծախսերը դիտարկվում են որպես ներդրումներ: Պետության կողմից կատարված կրթական ծախսերը անհրաժեշտ պայման են մարդկային կապիտալի վերարտադրության և կայուն զարգացման համար: Ներդրումային որոշումներ կայացնում են նաև անհատները: Նրանք հետագայում եկամուտներ և ոչ ֆինանսական օգուտներ ստանալու ակնկալիքով ներկայում կրթական ծախսեր (ուղղակի, այլընտրանքային և բարոյական) կկատարեն, եթե ծախսերի փոխհատուցման երաշխիքներ ունենան: Որպես երաշխիքներ կարող են հանդես գալ հետևյալ պայմանները.

- կրթությունը արժևորված և գնահատված լինի պետության կողմից,
- կրթությունը և մասնագիտությունը պահանջված լինի հասարակության կողմից,
- ապահովվի կրթական ծառայությունների բարձր որակը,
- կրթված մարդն ունենա սոցիալական որոշակի կարգավիճակ,

- յուրաքանչյուր մասնագետ աշխատաշուկայում գտնի իր որակավորմանը համապատասխան աշխատանքի և որոշակի կենսամակարդակի ապահովման հնարավորություն:

Մարդկային կապիտալում ներդրումների գոյություն ունեցող մոդելներում համադրվում են յուրաքանչյուր այլընտրանքի դեպքում անհատի տնտեսական ծախսերն ու օգուտները: Սակայն, եթե հնարավոր է ճշգրիտ հաշվարկել անհատի կրթության ստացման ուղղակի ծախսերը (թեև անհատն ունենում է նաև այլընտրանքային և բարոյական ծախսեր), ապա բավականին դժվար է կանխատեսել նրա ապագա եկամուտները, հաշվարկները կատարվում են բարձր անորոշության պայմաններում: Որոշ գնահատականների համաձայն, զարգացած տնտեսությամբ երկրներում միջնակարգ կրթության համար հատույցի մասնավոր և հասարակական նորմաները կազմում են 15-20%, բարձրագույն կրթության համար՝ 10-15%, իսկ մագիստրոսի և դոկտորի աստիճանի ստացման համար՝ 5%³⁷:

4. *Արտաքին էֆեկտների առկայություն:* Կրթության ոլորտի արդյունքն ունի համընդհանուր օգտակարություն, իսկ դրա սպառումն ունի հստակ արտահայտված արտաքին էֆեկտներ, որոնցից մի քանիսը մեկնաբանվում են ստորև:

Մասնագիտական կրթություն ունեցող կադրերն ավելի ճիշտ և հեշտությամբ են օգտագործում նոր տեխնոլոգիաներն ու նորարարությունները՝ դրանով իսկ բարձրացնելով աշխատանքի արտադրողականությունն ու ապահովելով ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործում:

Երկրի ազգաբնակչության առողջությունը աշխատանքային ռեսուրսների վերարտադրության կարևորագույն գործոն է: Կրթությունը նպաստում է հասարակության անդամների առողջության պահպանմանը: Հետազոտությունները վկայում են անհատի կրթության և առողջական վիճակի միջև կորելյացիոն կապի մասին: Ավելի երկարատև կրթություն ստացած անձանց հիվանդացության մակարդակը ցածր է³⁸: Նրանք առավել տեղյակ են առողջ ապրելակերպի չափանիշներին և լրջորեն հոգում են իրենց առողջության մասին, իրենց ճիշտ ապրելակերպով բարերար ազդեցություն են թողնում ընտանիքի անդամների,

³⁷ Максютин Е.В. Экономическая эффективность инвестиций в человеческий капитал в современных условиях. Вестник Чувашского университета, N4, 2011, стр. 443-447.

<http://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-effektivnost-investitsiy-v-chelovecheskiy-kapital-v-sovremennyh-usloviyah>

³⁸ Эренберг Р.Дж., Смит Р.С. Современная экономика труда. Теория и государственная политика. Изд. МГУ, Москва, 1996, стр. 324.

շրջապատողների վրա, ինչպես նաև կանխում են վարակիչ հիվանդությունների տարածումը:

Ծնողների կրթամակարդակն ազդեցություն ունի երեխայի առողջության պահպանման վրա ոչ միայն ավելի բարձր եկամուտների և բավարար կենսամակարդակի ապահովման հնարավորության առումով: Մի շարք հետազոտությունների արդյունքում ապացուցվել է, որ հատկապես մայրերի կրթամակարդակի աճին զուգահեռ նվազում է մանկամահացությունը³⁹:

Ընդհանուր առմամբ, բարձր կրթամակարդակ ունեցող անձինք օրինապահ են և ունեն բարձր իրավագիտակցություն:

Կրթական ծառայության նշված և մի շարք այլ ակնհայտ արտաքին էֆեկտները հավաստում են կրթության ազդեցությունը մարդու կյանքի բոլոր կողմերի վրա: Սակայն այդ էֆեկտները դժվար է չափել, առավել ևս, հաշվարկել և դրանց սոցիալական ու տնտեսական գնահատականներ տալ: *Աղյուսակ 1.7-ում* փորձ է կատարվել ձևակերպել բարձրագույն մասնագիտական կրթության ընձեռած հիմնական հնարավորությունները, օգուտները և արտահայտված արտաքին էֆեկտներն անհատի, հասարակության և պետության տեսանկյուններից:

5. *Կրթություն և արդարություն*: Կրթության ստացումը մարդու հիմնարար իրավունքներից է և պետությունները մարդու կրթության ստացման իրավունքը ամրագրում են նաև Սահմանադրությամբ: Տվյալ հասարակությունում նվազագույնը համարվող կրթական մակարդակը պետք է հասանելի լինի հասարակության բոլոր անդամների համար: Իսկ նվազագույնից բարձր կրթամակարդակի ստացման մատչելիությունը չպետք է կախված լինի ընտանիքի եկամուտների մակարդակից, վճարունակությունից կամ սոցիալական որոշակի խմբին պատկանելիությունից: Հայաստանի Հանրապետության անկախություն ձեռք բերելուց ի վեր արմատապես փոխվեց բարձրագույն մասնագիտական կրթություն ստանալու հնարավորությունը՝ նկատի առնելով բնակչության դրամական եկամուտների էական նվազումը: Այդուհանդերձ, հնարավորությունների «սեղմումը» հայ ընտանիքում չփոխեց վերաբերմունքը կրթություն ստանալու նկատմամբ, որը թերևս կարելի է բացատրել

³⁹ St' u Знание на службе развития. Отчет о мировом развитии. 1998/99. Включая выборочные показатели мирового развития. Всемирный банк. Москва, Изд. "Весь мир", 1999, стр. 58-59.

**Բարձրագույն մասնագիտական կրթության ընձեռած
հնարավորությունները, օգուտներն ու էֆեկտներն
անհատի, հասարակության և պետության տեսանկյուններից⁴⁰**

	ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ՕԳՈՒՏՆԵՐ, ԷՖԵԿՏՆԵՐ	
	ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ	ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԱՆՀԱՏ	☒ Առողջ ապրելակերպ ☒ Ինքնադրսևորում, անձնական հնարավորությունների ընդլայնում ☒ Մասնագիտական աճ, կարիերա ☒ Ընտանիքի անդամների հնարավորությունների ընդլայնում ☒ Սոցիալականացում, սոցիալական կապեր ☒ Սոցիալական որոշակի կարգավիճակ	☒ Զբաղվածություն ☒ Եկամուտների բարձր մակարդակ ☒ Սպառման ավելացում ☒ Կյանքի որակի բարձրացում
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ	☒ Հոգևոր արժեքների, հասարակությունում ընդունված նորմերի և կանոնների փոխանցում սերունդներին ☒ Հասարակության ինքնատիպության, մշակութային առանձնահատկությունների պահպանում և փոխանցում սերունդներին ☒ Հավասար կենսական հնարավորություններ բոլորի համար ☒ Առողջ ապրելակերպին հետևող քաղաքացիներ ☒ Բարձր իրավագիտակցությամբ քաղաքացիներ ☒ Հասարակական շահի գերակայությունն ընդունող քաղաքացիներ	☒ Բարձր կենսամակարդակ ☒ Պետական ծախսերի նվազում իրավապահպանության ոլորտում ☒ Պետական ծախսերի նվազում առողջապահության ոլորտում ☒ Հարկային բեռի նվազում
ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ	☒ Ազգաբնակչության առողջության պահպանում և բարելավում ☒ Հանցագործությունների և իրավախախտումների նվազում ☒ Համախմբված հասարակություն ☒ Պետական կարևորության ծրագրերի իրականացման ընդլայնված հնարավորություններ	☒ Որակյալ կադրեր տնտեսության համար ☒ Ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործում ☒ Արտադրողականության բարձրացում ☒ Որակյալ մարդկային կապիտալ ☒ Սոցիալական կապիտալ ☒ Ազգային հարստության մեծացում ☒ Գիտելիքահենք տնտեսության հիմնասյուն

⁴⁰ Կազմված է հեղինակի կողմից:

ազգային ինքնության առանձնահատկություններով: Ձգտումը, ընդհուպ զրկանքների գնով, երեխաներին կրթություն տալը, կարծում ենք ոլորտի պետական կարգավորման հարցում պետք է վերաիմաստավորեն մատչելիության չափանիշները և առավելագույնս հաշվառվեն օբյեկտիվ մոլումները: Որոշիչ պետք լինեն անհատի ընդունակություններն ու գիտելիքների առկայությունը: Ելնելով ռեսուրսների սահմանափակությունից և հավասար մրցակցային պայմանների ապահովման անհրաժեշտությունից՝ ոլորտի պետական կարգավորումը պարտադիր է ռեսուրսների ռացիոնալ տեղաբաշխման, արտաքին էֆեկտների դիտարկման, ինչպես նաև կրթության մատչելիության ապահովման և մարդու կրթության իրավունքի իրացման համար:

Կրթության ոլորտում միկրո մակարդակում տնտեսական հարաբերությունների ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ է դիտարկել կրթական հաստատությունը որպես կրթահամակարգի հիմնական կառուցվածքային միավոր, որտեղ իրականացվում է կրթական ծառայությունների մատուցումն ու սպառումը: Ձեռնարկությունների կառավարման ժամանակակից համակարգը որպես ֆունկցիոնալ ենթահամակարգ ներառում է ստացված արդյունքի կառավարումը, այն է՝ շուկայի և սպառողի վերլուծություն և գնահատում, գնագոյացում, արդյունքի իրացման ծրագրի մշակում, գործում և այլն: Ընդհանուր դրույթներով կառավարման նման ընթացքը կիրառելի է նաև կրթության ոլորտում: Սակայն մինչ կառավարման գործառույթի իրականացումը անհրաժեշտ է հստակեցնել «արդյունք (պրոդուկտ)» հասկացության բովանդակությունը կրթական հաստատությունում:

Կրթական ծառայությունը որպես բուհի գործունեության արդյունք հետևյալ տարրերի համախումբն է⁴¹.

1. Կրթական չափորոշիչ, կրթական ծրագրեր, դասընթացների ծրագրեր և այլ փաստաթղթեր, որոնք բնութագրում են սպառողին փոխանցվող օգտակարությունը,
2. Ուսումնական գործընթացը, որպես դասավանդողի և սովորողի միջև հաղորդակցություն,
3. Ինքնակրթության պայմանները, որոնք ստեղծվում են բուհի կողմից,

⁴¹ St' u Добрыднев С.И. К вопросу определения продукта ВУЗА. // Маркетинг в России и за рубежом, 2004, №4, стр. 26-31. <http://www.mavriz.ru/articles/2004/4/3460.html>

4. Վկայագիրը, որը հավաստում է կրթական ծառայության ստացման փաստը և դրա սպառման որակը՝ վկայագրի հավելվածի տեսքով,

5. Բուհի հեղինակությունը, «իմիջը»: Այն թեև չունի կրթական պահանջմունքը բավարարող ինքնուրույն սպառողական օգտակարություն, սակայն մարքեթինգի տեսանկյունից կարող է հանդիսանալ բուհի արդյունքի տարր:

Խնդրո առարկա վերլուծության համատեքստում, կրթահամակարգի զարգացման արդի փուլում առանձնակի դերակատարում է ստանում տեղեկատվական ապահովման բաղադրիչը: Ժամանակակից հասարակությունում վճռորոշ կարևորություն և կիրառելիություն են ստանում տեղեկատվական ռեսուրսները: Պատահական չէ, որ ձեռնարկության կտրվածքով որպես ներքին միջավայրի կառուցվածքային տարր առանձնացվում է տեղեկատվությունը (ի թիվս՝ անձնակազմի, կապիտալի): Առևտրային գործարքների իրականացման հետ կապված ծախսերը՝ տրանսակցիոն ծախսերը, որոնցով, ըստ էության, կանխորոշվում է արտադրության ընդլայնման հնարավորությունը, կարող է ապահովվել տեղեկատվության համալրմամբ (մարքեթինգային ծառայություններ և այլն):

Տեղեկատվության փոխարկումը գիտելիքի, դրա որակական մշակումը և վերամշակումը տեղի են ունենում կրթական գործընթացի և գիտական հետազոտությունների ընթացքում: Կրթական համալիրի գործունեության արդյունքը հանդիսանում է գիտելիքների նոր ծավալը՝ գիտելիքների էկոնոմիկայի հավելյալ արդյունքը⁴²:

Գիտելիքները նպաստում են գործունեության նոր տեսակների, տնտեսության նոր ճյուղերի առաջացմանն ու զարգացմանը, մրցակցությանը: Առավել լայն տարածում են գտնում գործունեության այն տեսակները, որոնք կապված են տեղեկատվական համակարգերի, գիտելիքների հետ: Ներկայումս գիտելիքները համարվում են մարդկության ամենահզոր ռեսուրսը, իսկ դրանց արդյունավետ օգտագործումը՝ տնտեսական աճի գործոն: Ա. Մարշալի խոսքերով, գիտելիքները արտադրության հզոր շարժիչ են, դրանք թույլ են տալիս մեզ ենթարկել բնությունը և բավարարել մեր

⁴² Вифлеемский А. Роль образовательного комплекса в постиндустриальном обществе. // “Вопросы экономики”, 2002, N8, стр. 115-121.

պահանջմունքները⁴³: Որպես ռեսուրս գիտելիքներն ունեն մի շարք առանձնահատկություններ: Ի տարբերություն ավանդական ռեսուրսների, որոնք սահմանափակ են, գիտելիքներն անսպառ են, տարածվելով և օգտագործվելով դրանց ծավալն ավելանում է՝ հիմք հանդիսանալով նոր գիտելիքների ստեղծման համար: Գիտելիքներն անբաժան են անհատից, դառնում են նրա սեփականությունը և անհնար է այն հետ վերադարձնել: Տեղեկատվական բարձր տեխնոլոգիաները հնարավորություն են ստեղծում գիտելիքների արագ տարածման, անարգել սպառման համար, սակայն մյուս կողմից՝ դրանք շատ արագ հնանում են, կորցնում իրենց արդիականությունը, բայց չեն դառնում լրիվ անպիտան: Ի տարբերություն ավանդական ռեսուրսների՝ գիտելիքը կարելի է դիտարկել որպես հանրային բարիք, որի սպառումը անհատի կողմից չի բացառում դրա սպառումը հասարակության մյուս անդամների կողմից ևս և դրանից նույն օգտակարության ստացումը:

Այսպիսով, շուկայական տնտեսությունում մատուցվող ծառայությունների համակարգում անհրաժեշտ է ընդգծել կրթության արժևորման հիմնախնդիրը: Այն պետք է դիտարկվի որպես տնտեսական աճի նախապայման այն տեսանկյունից, որ ոչ պատշաճ արժևորման ու տնտեսական շրջապտույտում ոչ համաչափ կիրարկման պարագայում հասարակության մասշտաբով անխուսափելի են դառնում սոցիալ-տնտեսական կորուստները: Մինչդեռ, որակյալ կրթական ծառայությունների մատուցումը կարող է, այլ անհրաժեշտ պայմանների ապահովման պարագայում, երաշխավորել աղքատության ծուղակից դուրս գալու հնարավորությունը:

⁴³ Маршалл А. Принципы экономической науки. Москва, Изд. группа «Прогресс» «Универс», 1993, стр. 208.

1.2 Բարձրագույն մասնագիտական կրթությանը ներկայացվող պահանջները և իրականացման գործիքակազմը

«Գիտելիքի նկատմամբ պահանջարկի կազմակերպումը պետության ուղղակի գործառույթն է» կարգախոսի հեղինակը ՌԴ ԳԱ ակադեմիկոս Վ.Մակարովն է⁴⁴։ Կարգախոսը սկզբունքային է այն առումով, որ ոչ բոլոր երկրներին է հաջողվում այդ դրույթը իրականացնել գործնական քաղաքականությունում, առավելագույնս այն իրացնել տնտեսության և գիտակրթական փոխառնչություններում։

Որակյալ մասնագիտական կրթության պահանջարկը ոչ միայն զարգացած, այլև նոր զարգացող երկրներում բնութագրվում է բարձր վարկանիշ ունեցող աշխատատեղերի համալրման սոցիալական նշանակության կարևորմամբ։ Այդ մասին են վկայում առանձին սոցիոլոգիական հարցումներն ինչպես ՀՀ-ում, այնպես էլ ԱՊՀ երկրներում⁴⁵։ Բնակչության ճնշող մեծամասնությունը, չնայած սոցիալական դժվարին պայմաններին, մասնագիտական կրթությունը համարում են որպես բացարձակ արժեք։ Եթե 1990 թվականին 1000 բնակչի հաշվով ԱՄՆ-ում, ՌԴ-ում, ՀՀ-ում ուսանողների թիվը համապատասխանաբար կազմում էր 55, 35, 19, ապա հետագա ժամանակահատվածում համահարթման միտումն առկա է։

Որակավորված կադրերի նկատմամբ տնտեսության պահանջարկի հաշվեկշռումը բարձրագույն դպրոցի կողմից առաջակի հետ պահանջում է լուրջ նորմատիվային բազայի ապահովում և այդ հենքի վրա կազմակերպա-իրավական և տնտեսական կառուցակարգերի փոխգործակցում կրթական ծառայությունների պատվիրատուների և այդ ծառայությունները մատուցող կազմակերպությունների միջև⁴⁶։

⁴⁴ Вестник РАН, т.73, N 5, 2003.

⁴⁵ ՀՀ մասնագիտական կրթության բնագավառում պետական քաղաքականության զարգացման հայեցակարգային մոտեցումներ։ Երևան, 2005։

<http://www.undp.am/docs/publications/2005publications/education.pdf>,

Е. Савицкая. Ценность и доступность высшего профессионального образования в России. Вопросы статистики, N9, 2004,

А. Эфендиев и др. Маркетинговая активность вуза на рынке образовательных услуг и рынка труда. РЭЖ, N 8, 2004.

⁴⁶ Մասնագիտական կրթության և տնտեսության ինտեգրման գործընթացների կարգավորման մակրոմակարդակի խնդիրները ՌԴ օրինակով լուսաբանված են՝

Ю.Винслав. Профессиональное образование и экономика: о необходимости и задачах государственного стимулирования интеграционных процессов (макро- и мезоуровневый аспекты). РЭЖ, 2005, N5-6, стр. 41-57.

ՀՀ բարձրագույն կրթության համակարգում սկզբնավորվել և շարունակվում են բարեփոխումները, որոնց իրականացման և ներդրման համար ստեղծված է օրենսդրական անհրաժեշտ բազա: Վերջինս ընդամենը նախադրյալներ է ստեղծում բարձրագույն կրթահամակարգում ռացիոնալ կրթական քաղաքականության իրագործման համար, որում առանցքային հիմնախնդիրը դառնում է բարեփոխումների նախանշված ուղղությունների առավելագույնս ընդգրկումը բուհական գործառույթներում և զարգացումներում: Աղյուսակ 1.8-ում փորձ է կատարվել համակարգել բարձրագույն դպրոցին ներկայացվող պահանջները՝ դրանց իրականացման գործիքների համակազմով: Ստորև դիտարկված են պահանջներն ու դրանց բնութագրերը:

Մատչելիության ապահովում: Քաղաքացիների կրթության իրավունքը պետություններն ամրագրում են օրենսդրությամբ: ՀՀ Սահմանադրության 39-րդ հոդվածի համաձայն « Յուրաքանչյուր ոք ունի կրթության իրավունք: ... Յուրաքանչյուր քաղաքացի ունի մրցութային հիմունքներով անվճար պետական բարձրագույն եւ այլ մասնագիտական կրթական հաստատություններում կրթություն ստանալու իրավունք՝ օրենքով սահմանված կարգով: Պետությունն օրենքով նախատեսված դեպքերում եւ կարգով ֆինանսական եւ այլ աջակցություն է ցուցաբերում բարձրագույն եւ այլ մասնագիտական կրթական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատություններին եւ դրանցում սովորողներին»⁴⁷:

Կրթության իրավունքի իրականացման հնարավորությունն ըստ եկամուտների մակարդակի դիտարկվում է որպես սոցիալական անարդարություն: Արդարության սկզբունքի պահպանումը հավասար պայմանների ստեղծմամբ և այս ուղով կրթության մատչելիության բարձրացումը հատկապես կարևորվում են աղքատության հաղթահարման հարցում, քանի որ հնարավորություն են ստեղծում կանխելու աղքատության «Ժառանգաբար փոխանցումը» ծնողներից երեխաներին:

Կրթության մատչելիությունը կարելի է դիտարկել մի կողմից տնային տնտեսությունների և մյուս կողմից՝ պետության կրթական ծախսերի կատարման

⁴⁷ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության փոփոխություններ, ընդունվել է 06.12.2015):
<http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution#2>

հնարավորությանների տեսանկյուններից: ՀՀ-ում կրթության մատչելիության խնդիրները հանգամանորեն քննարկված են աշխատանքի 2-րդ գլխում:

Աղյուսակ 1.8

Բարձրագույն դպրոցին ներկայացվող պահանջները, դրանց բնութագրերը և իրականացման գործիքակազմը⁴⁸

Բարձրագույն մասնագիտական կրթությանը ներկայացվող պահանջները	Պահանջների համառոտ բնութագրերը	Իրականացման գործիքները
Մատչելիության ապահովում	✓ Մարդու կրթական իրավունքի իրականացման անհրաժեշտ պայմանների ստեղծում և մեկնարկային հավասար պայմանների ապահովում	✓ Ընդունելության քննությունների աստիճանական վերացում ✓ «Արտոնյալ վարկերի» ինստիտուտի ներդրում
Բովանդակության ապահովում	✓ Բազմակողմանի զարգացած անհատի ձևավորում ✓ Բարձր որակավորում ունեցող մրցունակ մասնագետների պատրաստում ✓ Բարձրագույն մասնագիտական կրթության պրակտիկ ուղղվածության ապահովում	✓ Կրթական ծրագրերի անընդհատ նորացում և համապատասխանեցում մասնագիտության արդի պահանջներին ✓ Մասնագիտական գիտելիքների և հմտությունների չափորոշիչների մշակում և արմատավորում
Որակի ապահովում	✓ Որակյալ ուսուցում ✓ Որակյալ կրթություն ✓ Որակյալ կրթության երաշխիքներ	✓ Կրթահամակարգի ինտելեկտուալ ներուժի մեծացում և ուսումնական գործընթացի արդյունավետ կազմակերպում ✓ Բուհերի նյութատեխնիկական բազայի և ենթակառուցվածքների նորացում ✓ Պրոֆեսորադասախոսական կազմի և ուսանողների ընտրություն ✓ Մարդկային, տեղեկատվական, ֆինանսական և նյութական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործում
Տնտեսությունը և գիտությունը մասնագիտական կադրերով ապահովում	✓ Բարձրագույն կրթության մասնագիտությունների ցանկի մոնիտորինգ և ճշգրտում ✓ Գերակա մասնագիտությունների որոշում	✓ Բարձրագույն և հետբուհական կրթության պլանավորում ✓ Տնտեսության և գիտության պահանջարկի կանխատեսման մեթոդների մշակում
Ինտեգրում միջազգային կրթահամակարգերին	✓ Զարգացած երկրների կրթահամակարգերի հետ համադրելիության ապահովում՝ հաշվի առնելով ազգային կրթահամակարգի առանձնահատկությունները ✓ Մրցունակ կրթահամակարգ	✓ Միջազգային կրթահամակարգին ինտեգրման գործընթացի արագացում ✓ Ինտեգրմանը համընթաց ազգային կրթահամակարգի առավելությունների պահպանում և զարգացում

⁴⁸ Կազմված է հեղինակի կողմից:

Բովանդակության ապահովում: Բարձրագույն դպրոցին ներկայացվող խնդրահարույց պահանջներից է բարձրագույն կրթության բովանդակության ապահովումը: Այն պետք է համապատասխանի հասարակության զարգացման մակարդակին, բավարարի ոչ միայն գիտա-տեխնիկական առաջընթացի, այլև սոցիալ-մշակութային, անհատի նյութական և հոգևոր պահանջմունքները: ՀՀ-ում կրթության բովանդակությանը ներկայացվող ընդհանուր պահանջները ամրագրված են նաև օրենսդրությամբ: Կրթության բովանդակությունը հասարակության հոգևոր, տնտեսական և սոցիալական առաջընթացի հիմնական գործոններից մեկն է և նպատակաուղղված է երիտասարդ սերնդի դաստիարակմանը, պատշաճ վարքի և վարվելակերպի ձևավորմանը, անձի համակողմանի և ներդաշնակ զարգացման, նրանց ինքնորոշման և ինքնադրսևորման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծմանը, քաղաքացիական հասարակության կայացմանը և զարգացմանը, իրավական պետության ստեղծմանն ու կատարելագործմանը⁴⁹:

Բարձրագույն կրթության բովանդակությունը, որն ըստ էության, կարելի է դիտարկել նաև որպես հիմնական նպատակ, որակավորված մասնագետների պատրաստումն է, ովքեր լիովին տիրապետում են իրենց մասնագիտությանը և մրցունակ են աշխատաշուկայում՝ նաև միջազգային չափորոշիչներին համապատասխան: Սակայն վերոնշյալը անպայման պետք է զուգակցվի բազմակողմանի զարգացած և բարձր ինտելեկտուալ հնարավորությունների տեր անհատների պատրաստմամբ (դաստիարակմամբ), ովքեր յուրացնելով անընդհատ նորացվող մասնագիտական հմտությունները՝ կատարում են արդյունավետ և ստեղծագործական աշխատանք, ընդունակ են մտածելու և աշխատելու ինքնուրույն, կողմնորոշվելու արագորեն փոփոխվող պայմաններում: Բարձրագույն կրթահամակարգը պետք է պատրաստի ոչ միայն պրակտիկ մասնագետներ, այլև կադրեր, ովքեր կշարունակեն ուսումը հետբուհական կրթահամակարգում և կգրադվեն հետազոտական աշխատանքով՝ համալրելով գիտության ոլորտը: Նշված բովանդակությամբ բարձրագույն կրթություն իրականացնող համակարգ ունենալու անհրաժեշտ նախապայմաններն են.

⁴⁹ ՀՀ օրենքը «Կրթության մասին», հոդված 11:

➤ կրթական ծրագրեր, որոնք կազմված են մասնագիտությանը ներկայացվող արդի պահանջներին համապատասխան, տալիս են բազային գիտելիքներ և անընդհատ նորացվում են՝ հաշվի առնելով գիտության հատկապես գործնական նշանակության նորույթներն այդ բնագավառում,

➤ կրթության և գիտության ինտեգրացիա, որը ենթադրում է փոխադարձ կապ բուհերի և գիտահետազոտական հիմնարկների միջև, բուհերի՝ որպես գիտական, ուսումնա-արտադրական կենտրոնների զարգացում,

➤ կրթության և տնտեսության ինտեգրացիա, որը ենթադրում է աշխատաշուկայի պահանջների ուսումնասիրություն, «Տնտեսվարող սուբյեկտ-բուհ» հետադարձ կապ,

➤ ուսումնական գործընթացի կազմակերպման այնպիսի համակարգ, որն ապահովում է ուսանողի կողմից ինքնուրույն աշխատանքի կատարումը և դրա կառավարումը, ուսանողների մասնակցությունը գիտահետազոտական աշխատանքներին:

Բարձրագույն կրթության ոլորտում բովանդակային վերափոխումների իրականացման համար չափազանց կարևոր է նաև հասարակության կոնկրետ գործողություններով արտահայտվող շահագրգռվածությունը, վերաբերմունքը կրթության և գիտելիքի նկատմամբ: Մեր հասարակությունը այս խնդրում կարծես երկակի վերաբերմունք է դրսևորում: Մի կողմից՝ բարձրագույն կրթությունը բարձր է գնահատվում որպես անձի հեղինակության, կարգավիճակի և կարիերայի գործոն, սակայն մյուս կողմից՝ գիտելիքը և մասնագիտական բարձր կարողությունները բավարար չափով չեն գնահատվում: Ցածր կենսամակարդակ և կարիերայի նվազ հնարավորություններ ունեն գիտելիքների ստեղծմամբ, փոխանցմամբ և զարգացմամբ զբաղվող անձինք, մասնավորապես՝ կրթության և գիտության ոլորտներում աշխատողները: Ըստ էության համապատասխան փաստաթղթերով հիմնավորված բարձրագույն կրթությունը համարվում է հեղինակության բարձրացման և սոցիալական որոշակի կարգավիճակի հաստատման միջոց, այլ ոչ թե իրապես կրթված և զարգացած անհատ լինելու, նախընտրած մասնագիտությանը լիովին տիրապետելու, այդ ոլորտում նոր գիտելիքներ և փորձ ավելացնելու միջոց: Այս ոչ միանշանակ դրսևորումները չեզոքացնելու համար անհրաժեշտ է, որպեսզի գիտությունը և կրթությունը դառնան ներդրումների նախապատվելի ոլորտներ և պետության կողմից

ստեղծվեն պայմաններ, որոնց պարագայում մտավոր գործունեությունը կվերաճի առավել հեղինակություն վայելողի և պահանջված կլինի հասարակության կողմից:

Որակի ապահովում: Կրթության որակը բուհի մրցունակության գլխավոր պայմաններից մեկն է և բավականին ընդգրկուն հասկացություն է: Այն հաշվի է առնում նաև բուհի պատրաստած մասնագետների պահանջվածությունը աշխատաշուկայում, նրանց տրված գնահատականը գործատուների կողմից:

Ներկայումս արմատապես փոխվել են բարձրագույն մասնագիտական կրթության նկատմամբ պահանջները և առավել խիստ են որակի նկատմամբ պահանջները: Շեշտը դրված է աշխատաշուկայի պահանջներին համապատասխանող գիտելիքների և մասնագիտական հմտությունների տիրապետող կադրերի պատրաստման վրա, ովքեր ունեն լայն մտահորիզոն, նորարական մտածելակերպ և բարձր սոցիալական ու բարոյական արժեհամակարգ:

ՀՀ-ում որակի գնահատումը (ատեստավորումը) բարձրագույն ուսումնական հաստատության մասնագիտությունների, կրթական ծրագրերի, ուսուցման մեթոդների, անձնակազմի և կառուցվածքի արդյունավետության գնահատումն է, իսկ որակի ապահովումը՝ պետական կրթական չափորոշիչներին և հավատարմագրման չափանիշներին կրթության որակի համապատասխանության և բարելավման անընդհատ գործընթացը⁵⁰:

ՀՀ կրթության զարգացման 2011-2015 թվականների պետական ծրագրում որպես կրթության բնագավառի գերխնդիր նշված է կրթության որակի բարձրացումը՝ ապահովելով համակարգի արդյունավետ գործունեությունը և քաղաքացիների՝ իրենց ձգտումներին և ընդունակություններին համապատասխան կրթություն ստանալու մատչելիությունը⁵¹:

ՀՀ բարձրագույն կրթահամակարգի գերակա խնդիրը միջնաժամկետ հատվածում կրթության որակի ապահովման արդիական համակարգի մշակումն ու ներդրումն է լինելու: Այդ համակարգում կենտրոնականը՝ որակի ենթահամակարգը, ներառելու է հետևյալ հիմնական բաղադրիչները.

⁵⁰ ՀՀ օրենքը «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին», հոդված 3:

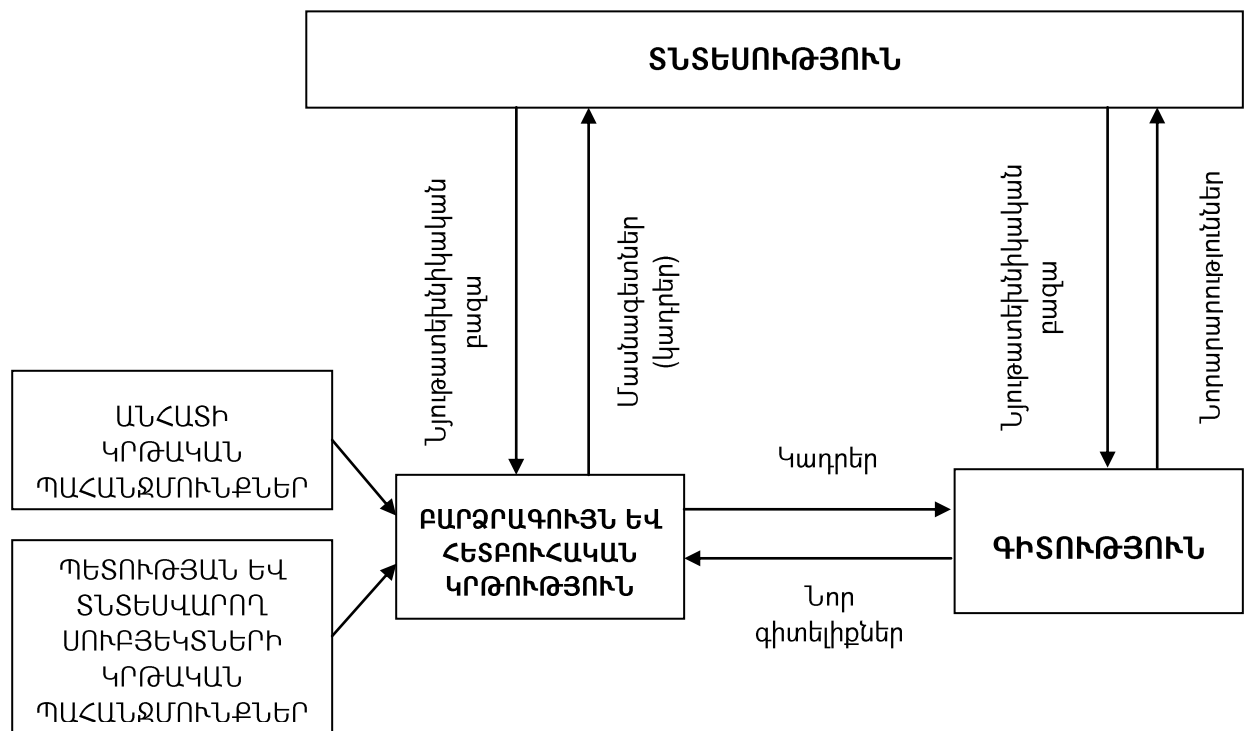
⁵¹ Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2011-2015 թվականների պետական ծրագիր: Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 5, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2012, էջ 53:

- ակադեմիական և կազմակերպական որակի բարելավում,
- ուսումնական գործընթացի վերակառուցում (երկաստիճան համակարգի կայացում, կրեդիտային համակարգի լուրջ նախապատրաստում (ուսումնական պլանների կառուցվածքի, ուսումնական նորմերի ճշգրտում և այլն) և ներդրում),
- կառուցվածքային ինքնավարության ապահովում,
- ֆինանսական հոսքերի կառավարման արդյունավետության բարձրացում,
- որակի ապահովման ներբուհական կառուցակարգերի ստեղծում,
- տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաների արմատավորում (ուսանողական տեղեկատվական, կադրերի կառավարման ու գրադարանային համակարգեր, շրջանավարտների ու գործատուների շտեմարաններ և այլն),
- պրոֆեսորադասախոսական կազմի որակավորման բարձրացման արդյունավետ ձևերի ու մեթոդների ներդրում, ուսուցման արդի տեխնոլոգիաների արմատավորում և այլն:

Բարձրագույն կրթության որակը և դրա ապահովման և գնահատման խնդիրները հանգամանալից քննարկվում են աշխատանքի 2-րդ գլխում:

Տնտեսությունը և գիտությունը մասնագիտական կադրերով ապահովում:

Կրթությունը՝ սոցիալական ոլորտի կարևորագույն ճյուղերից մեկը, սերտորեն փոխառնչվում է տնտեսության բոլոր ճյուղերի հետ և, ինչպես նշվել է, կոչված է բավարարելու անհատների, տնտեսվարող սուբյեկտների և պետության կրթական պահանջմունքները (*գծապատկեր 1.2*): Խորհրդային տարիներին, համատարած անվճար կրթության պայմաններում, կրթահամակարգի կառուցվածքը որոշվում էր պետության կրթական պահանջմունքներից ելնելով: Մասնավորապես՝ բարձրագույն դպրոցը պատրաստում և պետական պատվերով տեղաբաշխում էր մասնագետներ պետության կողմից պլանավորված թվաքանակներով և համամասնություններով: Ներկայումս, կրթության պետական ֆինանսավորման սղության պայմաններում, բարձրագույն կրթահամակարգը կարծես թե կողմնորոշված է դեպի անհատների կրթական պահանջմունքները, որոնք պատրաստ են վճարել կրթության համար: Այդ է վկայում վերջին տարիներին բուհերի ուսանողների թվաքանակի ավելացումը՝ չնայած բնակչության թվաքանակի նվազմանը, հատկապես՝ «մոդայիկ» մասնագիտությունների գծով:

Գծապատկեր 1.2 Տնտեսություն-կրթություն փոխառնչությունների հայեցակարգային մոդելը⁵²

Կրթահամակարգի զարգացման համար կարևոր է մասնագիտությունների մասնաբաժինների օպտիմալ հարաբերակցության որոշումը, նկատի առնելով, որ երկրի զարգացման վրա մեծ ազդեցություն ունեն հիմնարար գիտությունները: Տարբեր մասնագիտությունների մասնաբաժնի և 1 շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի աճի միջև կապի բացահայտման համար կատարվել են մի շարք հետազոտություններ, որոնց արդյունքները չնայած չեն հաստատել տարբեր մասնագիտությունների մասնաբաժինների և տնտեսական զարգացման միջև պատճառահետևանքային կապերի առկայությունը, սակայն բացահայտվել է էական դրական կապ տեխնիկական մասնագիտությունների գծով սովորող ուսանողների թվաքանակի և տնտեսական աճի միջև, ինչը գոյություն չունի հումանիտար գիտություններ ուսումնասիրող ուսանողների դեպքում: Ուսումնասիրված պետությունների շարքում հատկապես առանձնացել են Արևելյան Ասիայի երկրները, որտեղ տեխնիկական մասնագիտությունների տեսակարար կշիռը կրթության ոլորտում ավելի մեծ է եղել, քան զարգացած մի շարք երկրներում, որը գիտատար արտադրանքի և բարձր տեխնոլոգիաների ներմուծման

⁵² Կազմված է հեղինակի կողմից:

հնարավորություն է տվել՝ դրանով իսկ ապահովելով տնտեսական աճի բարձր տեմպեր:

Բարձրագույն կրթության պլանավորումը կրթահամակարգի հիմնախնդիրներից մեկն է: Այն ներառում է.

- մասնագիտությունների ցանկի որոշումը,
- գերակա մասնագիտությունների որոշումը, որի հիմքում պետք է դրվեն տնտեսության ճյուղերի և գիտության ուղղությունների գերակայությունները,
- կանխատեսման սկզբունքների մշակումը, քանի որ միայն լուրջ հիմնավորում ունեցող կանխատեսումների վրա պետք է հենվեն վերափոխումները կրթության ոլորտում, որի արդյունքներն իրենց ազդեցությունն են թողնում սերնդի ողջ կյանքի ընթացքում:

Բարձրագույն մասնագիտական կրթության պլանավորումն իրականացնելիս պետք է հաշվի առնել.

- գոյություն ունեցող համամասնությունները և երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ուղղությունները,
- պատրաստվող մասնագետների և աշխատանքային ռեսուրսների կառուցվածքի, ինչպես նաև մասնագիտական կրթության տարբեր մակարդակների միջև համամասնությունները:

Ինտեգրում միջազգային կրթահամակարգերին: Աշխարհում ընթացող գլոբալացման գործընթացները զարգանում են միասնական աշխարհագրական, քաղաքական և տնտեսական տարածքների ստեղծման ուղղությամբ: Այս գործընթացներից անմասն չի մնացել նաև կրթությունը: Եվրոպական ինտեգրացիոն գործընթացները ներթափանցել են նաև կրթության ոլորտ՝ նպատակադրվելով ազգային կրթահամակարգերի ինտեգրման միջոցով ձևավորել Բարձրագույն կրթության եվրոպական միասնական տարածքը: Կրթությունը և կրթական համագործակցությունը բոլորի կողմից կարևորվում է որպես կայուն, խաղաղ և ժողովրդավարական հասարակությունների զարգացման և ամրապնդման գործոն⁵³: Միասնական կրթական տարածքն արդեն լայնորեն ճանաչված հասկացության՝

⁵³ Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածք: Եվրոպայի կրթության նախարարների համատեղ հռչակագիր: Բոլոնիա, 19 հունիսի, 1999թ:

Գիտելիքի Եվրոպայի ստեղծման հիմքերից է, որը կնպաստի դարձնել Եվրոպական տնտեսությունը «աշխարհի ամենամրցունակ և դինամիկ տնտեսությունը՝ հիմնված գիտելիքի վրա, որն ունակ է կայուն զարգացման, տիրապետում է մեծ քանակությամբ աշխատատեղերի և ամուր հասարակական կապերի»⁵⁴:

Բարձրագույն կրթությունն այսօր նաև շահութաբեր ոլորտ է, որտեղ առաջատար դիրքեր են գրավում ԱՄՆ-ի ուսումնական հաստատությունները: Արտերկրներ մեկնող եվրոպացի 100 ուսանողից 30-ը ուսում են ստանում ԱՄՆ-ում, 15-ը՝ Մեծ Բրիտանիայում, 10-ը՝ Ֆրանսիայում, 8-ը՝ Գերմանիայում, 2-ը՝ Ռուսաստանում և այլն: Նման մրցակցության հաղթահարումը եվրոպական երկրների գլխավոր նպատակներից մեկն է, որի իրականացումը հնարավոր է միասնական կրթական տարածքի ստեղծմամբ: Բոլոնիայի հռչակագրում ամրագրված Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքի ձևավորման նպատակներն ու այդ ուղղությամբ իրականացվող քայլերը մասնակից երկրների հետագա հանդիպումներում ընդլայնվել են:

Ներկայումս բուհերի ինտեգրացիոն գործընթացները, միջազգային կապերի և համագործակցության ծրագրերի ընդլայնումը դասվում են առաջնահերթ խնդիրների շարքին: ՀՀ-ն կայացնելով քաղաքական որոշում՝ միացել է Բոլոնիայի հռչակագրին, Լիսաբոնի կոնվենցիային և այլն: Սակայն եվրոպական կրթական տարածքի ստեղծման մասնակիցն ու լիիրավ անդամը լինելը բազում խնդիրներ է առաջադրում: Կարծում ենք նման խնդիրներ ունեն նաև եվրոպական զարգացած երկրները: Մասնավորապես՝ նոր կրթական չափորոշիչների մշակումը, կրեդիտների կուտակման և փոխանցման համակարգի ներդրումը, կրթության որակի ապահովման և վերահսկման ներբուհական գործուն համակարգի ստեղծումը և այլն:

Ինտեգրացիոն գործընթացի հիմնական դրույթները ընդունելով հանդերձ՝ անհրաժեշտ է իրականացնել համալիր վերլուծություններ, իսկ ՀՀ մուտքը Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածք պետք է լինի մանրակրկիտ պլանավորված, աստիճանական: Կրթահամակարգի արդիականացումը, ինտեգրումը

⁵⁴ Բարձրագույն կրթության Եվրոպական տարածքի կառուցումը: Եվրոպայի բարձրագույն կրթության համար պատասխանատու նախարարների համատեղ կոմյունիկե: Բեռլին, 19 սեպտեմբերի, 2003թ:

և ադապտացիան պետք է հաշվի առնեն բարձրագույն կրթության ազգային համակարգի առանձնահատկությունները, արդեն ձևավորված ավանդույթներն ու կուտակված փորձը, տնտեսական զարգացման աստիճանը, սոցիալական և հոգեկերտվածքային միջավայրերը: Օտարերկրյա փորձի փոխպատվաստումը կարող է լինել անարդյունավետ և նույնիսկ ունենալ բացասական էֆեկտ՝ նվազեցնելով կրթության որակը, եթե անտեսում են մարդկային կապիտալի ձևավորման, կուտակման և արդյունավետ օգտագործման առանձնահատուկ պայմանները:

Հիմնահարցերի լուսաբանումը «կրթագիտական համակարգ-տնտեսություն» փոխառնչություններում միտված էր բացահայտելու գիտելիքի տնտեսության⁵⁵ ստեղծման նախադրյալները:

Նոր որակի տնտեսության և հասարակության ձևավորման գործում, այսպիսով, աննախադեպ նշանակալից է դառնում մարդկային կապիտալի, կրթության և գիտության ազդեցությունը: Ներկայումս գիտելիքների մեջ ներդրումների աճի տեմպը, որը 1990-ական թվականներին ՏՀԶԿ երկրներում կազմել է 3,4%, գերազանցում է ֆիզիկական կապիտալում ներդրումների աճին (նշված ժամանակահատվածում նույն երկրներում կազմել է 2,2%): Մարդկության կուտակած գիտելիքների 90%-ը ստեղծվել են նախորդ դարավերջի վերջին երեսուն տարվա ընթացքում: Այս տվյալները գիտելիքների վրա հիմնված տնտեսությանն անցման համաշխարհային միտումների հիմնավորումներից են: Չանդրադառնալով գիտելիքի որպես ամենահզոր ռեսուրսի և հանրային բարիքի առանձնահատկություններին⁵⁶, նշենք, որ գիտելիքի «կյանքի տևողության» համար որոշիչ է դրա նկատմամբ պահանջարկը:

Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (ՏՀԶԿ) կողմից առաջարկված ինդիկատորների համակարգը թույլ է տալիս հաշվարկել գիտելիքների պահանջարկի և գիտելիքների վրա հիմնված տնտեսության զարգացման աստիճանը, ինչպես նաև կատարել իրավիճակային համեմատական վերլուծություններ

⁵⁵ Հաճախ օգտագործվում են նաև «գիտելիքի հասարակություն», «տեղեկատվական հասարակություն», «նորարարությունների տնտեսություն», «բարձր տեխնոլոգիական քաղաքակրթություն» տերմինները:

⁵⁶ Գիտելիքը որպես ռեսուրս և գիտելիքը որպես հանրային բարիք դրսևորումները լուսաբանված են՝ Գ.Բարխուդարյան, Կրթության սոցիալ-տնտեսագիտական որոշ առումներ, «Հայաստան. ֆինանսեր և էկոնոմիկա», N12-13 (60-61), 2005, էջ 198-201:

անդամ-երկրների համար: Համակարգը կազմող ինդիկատորների թվում են մասնավորաբար՝

- տնտեսության բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտի զարգացումը,
- գիտելիքների ոլորտում ներդրումների չափը, ներառյալ բարձրագույն կրթության ծախսերը,
- տեղեկատվական և կապի միջոցների, ծրագրային արտադրանքի և ծառայությունների մշակումը և թողարկումը,
- բարձր տեխնոլոգիաների և գիտության ոլորտներում զբաղվածների թվի աճը,
- վենչուրային կապիտալի ծավալը և կառուցվածքը՝ որպես բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտի նոր ձեռնարկությունների ֆինանսավորման հիմնական աղբյուր,
- մասնավոր կապիտալի մասնակցությունը գիտատաեւտագոտական և փորձարարական-կոնստրուկտորական աշխատանքների ֆինանսավորմանը,
- գիտատաեւտագոտական և փորձարարական-կոնստրուկտորական աշխատանքների ծախսերի կառուցվածքն ըստ գիտական հետազոտությունների փուլերի,
- գիտության և նորամուծությունների բնագավառներում միջազգային համագործակցությունը,
- գյուտարարական գործունեության արդյունքների միջպետական փոխանակումը,
- տեղեկատվականի կապիտալի տեխնոլոգիաների տարածումը,
- վերամշակող արդյունաբերության բարձր տեխնոլոգիական ճյուղերի և բարձր տեխնոլոգիական ծառայությունների մասնաբաժինը,
- գիտելիքների նկատմամբ բարձր պահանջարկ ունեցող շուկայական ծառայությունների զարգացման աստիճանը:

Տնտեսության և գիտակրթական համակարգերի արդյունավետ փոխգործակցումը, մասնագիտական կրթության կառավարման համակարգի բարեփոխումները բարձրագույն դպրոցին ներկայացվող արդի պահանջների կատարման տեսակետից պահանջում են համալիր լուծումներ ինչպես մասնագիտական կրթության ֆինանսավորման ծավալների էական բարձրացման, հնարավորությունների որոնման,

դրանց բազմազանեցման, այնպես էլ աշխատաշուկայի պահանջարկի կանխատեսման ոչ դյուրին խնդիրների համատեքստում: Մասնագիտական կրթության կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ վերակառուցումը, նոր որակի տնտեսության դիրքերից ենթադրում է նաև բարձրագույն դպրոցի կազմակերպությունների ցանցի օպտիմալացում, համալսարանական, ճյուղային և ակադեմիական գիտությունների ինտեգրում, կադրերի պատրաստման գործում գործատուների մասնակցության հնարավորությունների ընդլայնում:

1.3 Բարձրագույն մասնագիտական կրթության համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում և միջերկրային համեմատություններում

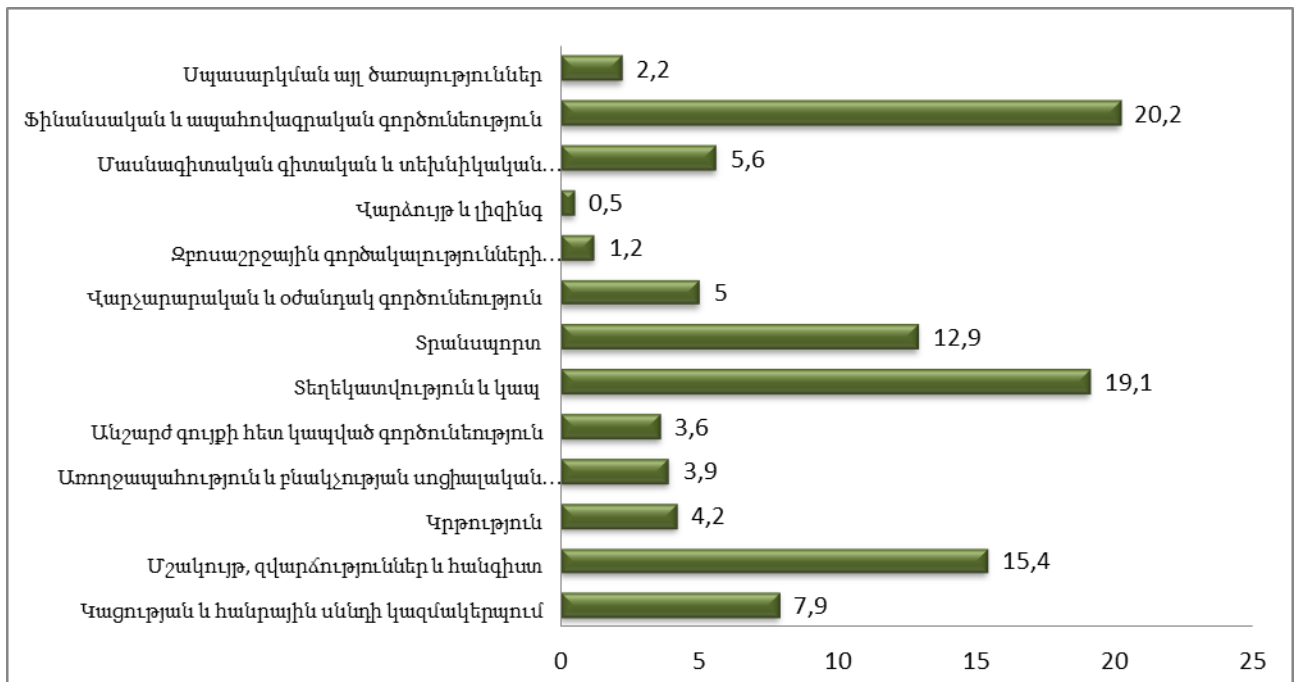
Հասարակության անցումը արդյունաբերական դարաշրջանից դեպի հետարդյունաբերական դարաշրջան և հետարդյունաբերական հասարակության ձևավորումը սկսվել է 20-րդ դարի 60-70-ական թվականներին: Ըստ Դ. Բելի, ով առաջին անգամ օգտագործել է հետարդյունաբերական հասարակություն հասկացությունը, նոր հասարակության բնորոշ գծերն են նյութական արտադրության նվազող դերը, տեղեկատվության նշանակության մեծացումն ու ծառայությունների ոլորտի զարգացումը: Այս հասարակության ներուժը որոշվում է իր տրամադրության տակ եղած տեղեկատվության և գիտելիքների մասշտաբներով⁵⁷:

Ծառայությունների ոլորտի զարգացման աստիճանը հանդիսանում է հասարակության զարգացած լինելու չափանիշ: Ժամանակակից պայմաններում պետությունը չի կարող զարգացած երկրների շարքին դասվել, եթե ծառայությունների սեկտորում ստեղծված արդյունքը չի կազմում ՀՆԱ-ի առնվազն 65%-ը: Ընդունելով ժամանակակից հասարակության համար ծառայությունների սեկտորի զարգացման կարևորությունը՝ ՄԱԿ-ը 1990-2000 թվականները հռչակել էր «Ծառայությունների ոլորտի զարգացման տասնամյակ»⁵⁸:

ՀՀ-ում ծառայությունների ծավալի կառուցվածքը ներկայացված է *գծապատկեր 1.3-ում*:

⁵⁷ Бурменко Т.Д., Даниленко Н.Н., Туренко Т.А. Сфера услуг: экономика. Москва, КНОРУС, 2008, стр.15.

⁵⁸ Նույն տեղում, էջ 33-34:

Գծապատկեր 1.3 Ծառայությունների ծավալի կառուցվածքն ըստ տեսակների, 2015թ., (ընդամենի նկատմամբ, %) ⁵⁹

Սկսած 1980-ական թվականներից տեղեկատվության հասարակության և գիտելիքաբաժնի տնտեսության կառուցումը դարձել է համընդհանուր խնդիր: Այդպիսի հասարակությունում որպես ռազմավարական ռեսուրս հանդես են գալիս տեղեկատվությունը և գիտելիքը: Տեղեկատվական նոր համակարգերը, կոմունիկացիաներն ու նոր տեխնոլոգիաները մարդու գործունեության բոլոր ոլորտներում դարձել են հիմնական գործոններ և ներդրումների գերակա ուղղություններ: Գիտելիքի էկոնոմիկան կամ գիտելիքաբաժնի տնտեսությունը ստեղծում է գիտելիքներ բարձր տեխնոլոգիական արտադրանքի, բարձրորակ ծառայությունների և կրթության ձևով, տարածում և օգտագործում է դրանք աճի և մրցունակության ապահովման համար: Այս տնտեսությունում գիտելիքները հարստացնում են բոլոր ոլորտները, ճյուղերը և տնտեսական գործընթացների բոլոր մասնակիցներին⁶⁰: Մարդու պոտենցիալը, գիտելիքներն ու ինտելեկտը հիմնական ռեսուրս դարձնելու

⁵⁹ Աղբյուրը՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2016: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 363-365:

⁶⁰ Доклад о развитии человеческого потенциала в РФ за 2004 год / Под общей ред. С.Н. Бобылева. Москва, Весь Мир, 2004, стр. 19.

գործում մեծ է կրթության դերը՝ որպես ազգային տնտեսության ճյուղի, որը գիտելիքահենք տնտեսության կառուցվածքում հանդիսանում է առաջատար ոլորտ:

Կրթական ծառայությունների, գիտական հետազոտությունների և մշակումների ծավալը բնութագրող ցուցանիշների շարժը ՀՀ-ում 1990-2015թթ. ներկայացված է աղյուսակ 1.9-ում:

Աղյուսակ 1.9

Կրթական ծառայությունների, գիտական հետազոտությունների և մշակումների ծավալի ցուցանիշները ՀՀ ծառայությունների ծավալում 1995-2015թթ.⁶¹

Ցուցանիշներ	1995	2000	2004	2008	2012	2015
Կրթական ծառայությունների ծավալը (մլն. դրամ)	1182.1	14841.4	25512.6	37537.2	40463.1	48171.8
Կրթական ծառայությունների ծավալը (ընդամենի նկատմամբ, %)	2.2	8.3	8.1	5.1	4.2	4.2
Կրթական ծառայությունների ծավալը 1 շնչի հաշվով (դրամ)	314	4607.5	7938.0	11607.1	13380.2	16032.7
Գիտական հետազոտությունների և մշակումների ծավալը (մլն. դրամ)	...	...	556.8	2975.9	5380.6	4831.5
Գիտական հետազոտությունների և մշակումների ծավալը (ընդամենի նկատմամբ, %)	...	...	0.2	0.4	0.6	0.4
Գիտական հետազոտությունների և մշակումների ծավալը 1 շնչի հաշվով (դրամ)	...	...	173.2	920.2	1779.2	1608.0
Ծառայությունների ծավալ (ընդամենը, մլն. դրամ)	53732.8	178812.0	315346.0	732002.6	974627.6	1144605.3

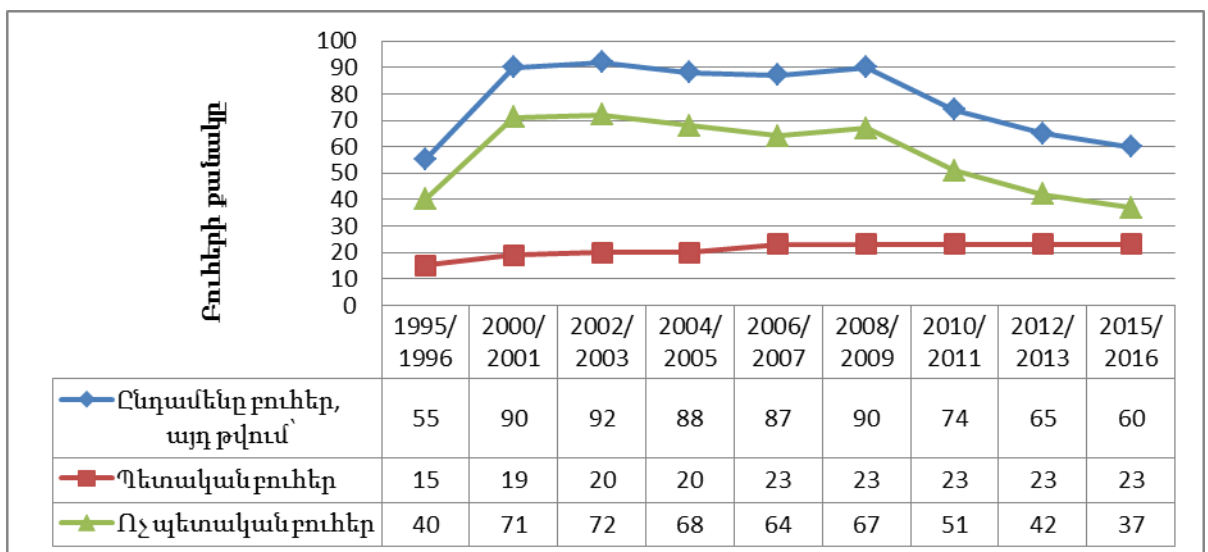
... - տվյալները բացակայում են:

ՀՀ 2001թ. մարդահամարի տվյալներով 7 տարեկան և բարձր տարիքի մշտական բնակչության (թվով՝ 2922464 մարդ) 0.3%-ն ունի գիտական աստիճան, 13.9%-ն ունի

⁶¹ Աղբյուրը՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2001: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 334-335, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2005: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 367-369, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2009: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 340-343, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2013: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 365-371, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2016: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 361-367:

հետքուհական և բարձրագույն մասնագիտական կրթություն, 1.8%-ը՝ թերի բարձրագույն կրթություն, 14.6%-ը՝ միջին մասնագիտական կրթություն, 3.2%-ը՝ նախնական մասնագիտական կրթություն, 31.8%-ը՝ ընդհանուր միջնակարգ կրթություն, 12%-ը՝ ընդհանուր հիմնական կրթություն, 14.7%-ը՝ ընդհանուր տարրական կրթություն: Նկատվել է Հայաստանին ոչ բնորոշ երևույթ. տարրական կրթություն չեն ստացել 7.7%-ը, իսկ 0.5 %-ը տառաճանաչ չեն⁶²: ՀՀ 2011թ. մարդահամարի տվյալներով 6 տարեկան և բարձր տարիքի մշտական բնակչության (թվով՝ 2773266 մարդ) 0.2%-ն ունի գիտական աստիճան, 0.2%-ը՝ հետքուհական մասնագիտական կրթություն, 19.5%-ը՝ բարձրագույն մասնագիտական կրթություն, 15.2%-ը՝ միջին մասնագիտական կրթություն, 2.8%-ը՝ նախնական մասնագիտական կրթություն, 39.5%-ը՝ միջնակարգ կրթություն, 9.4%-ը՝ հիմնական կրթություն, 7.7%-ը՝ տարրական կրթություն, 5.5%-ը՝ չունի տարրական կրթություն⁶³:

ՀՀ-ում գործող բուհերի (պետական և ոչ պետական) քանակը և շարժը ներկայացված է *գծապատկեր 1.4-ում*⁶⁴:

Գծապատկեր 1.4 Բուհերի քանակը ՀՀ-ում, 1995-2015թթ.⁶⁵

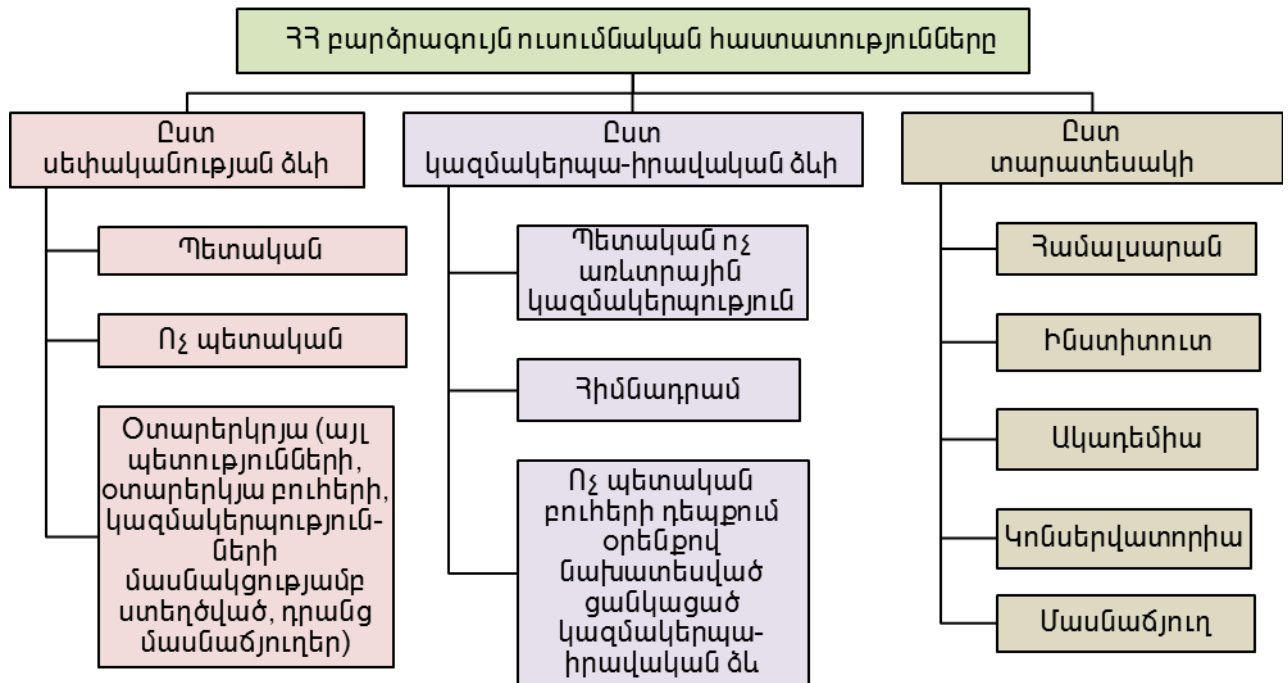
⁶² ՀՀ 2001թ. մարդահամարի արդյունքները (ՀՀ ցուցանիշները), Երևան, 2003, էջ 243-244:

⁶³ ՀՀ 2011թ. մարդահամարի արդյունքները (ՀՀ ցուցանիշները),

<http://www.armstat.am/file/doc/99478273.pdf>

⁶⁴ Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2004 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 115-117, Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2006 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 114-116, Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2008 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 113-118, Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2010 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 134-141, Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2016 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 124-135:

ՀՀ բուհերի դասակարգումն ըստ տարբեր չափանիշների ներկայացված է գծապատկեր 1.5-ում:

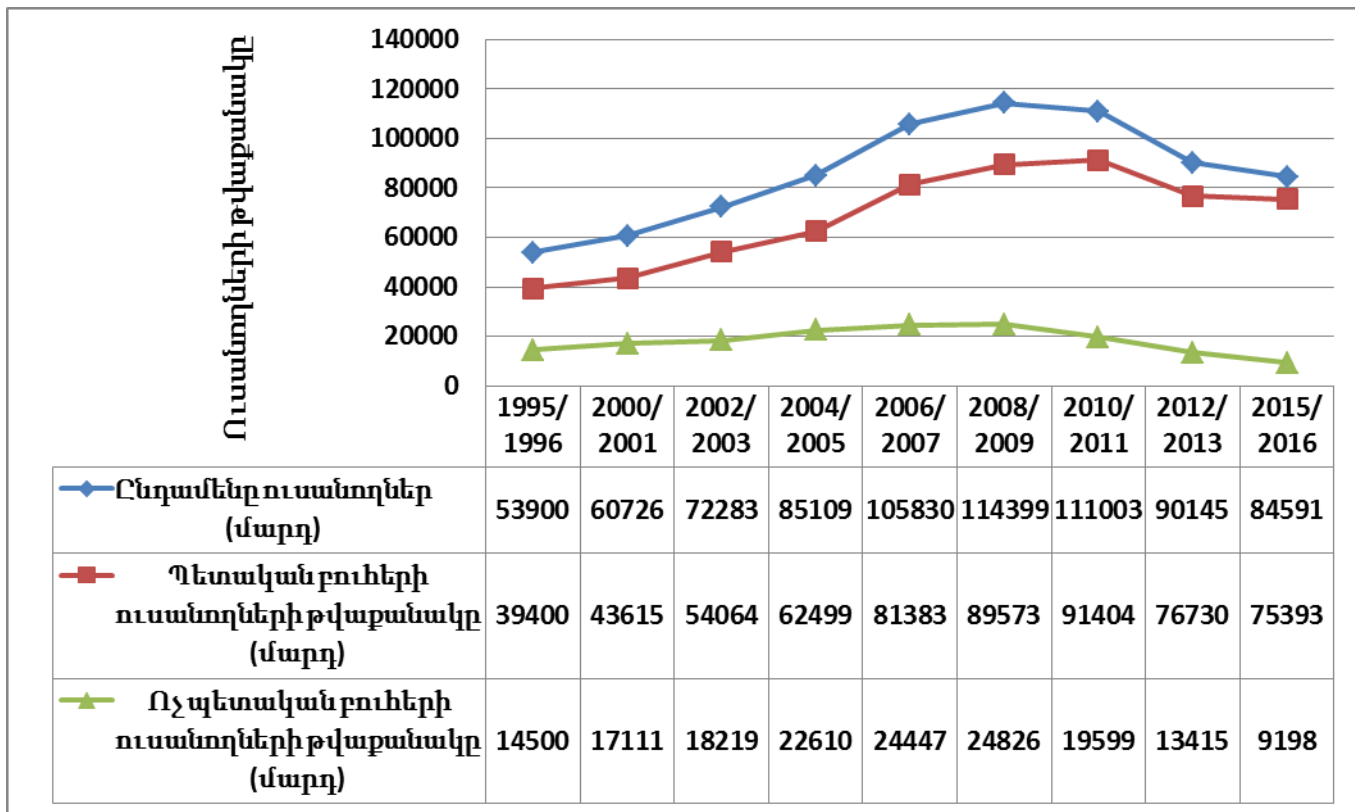

Գծապատկեր 1.5 ՀՀ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների դասակարգումը⁶⁶

ՀՀ բուհերում ուսանողների թվաքանակը և շարժը ներկայացված են գծապատկեր 1.6-ում:

⁶⁵ Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2004 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 115-117, Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2006 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 114-116, Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2008 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 113-118, Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2010 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 134-141, Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2016 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 124-135:

⁶⁶ Կազմված է հեղինակի կողմից:

Գծապատկեր 1.6 Ուսանողների թվաքանակը ՀՀ բուհերում, 1995-2015թթ.⁶⁷

Վերջին տարիներին հանրապետության 10000 բնակչին բաժին է ընկնում բուհերում սովորող շուրջ 280 ուսանող (տե՛ս հավելված 3): Այն բավականին բարձր ցուցանիշ է ոչ միայն մեր տարածաշրջանում, այլև արևմտյան կրթատարածքում: Սակայն տնտեսական առումով դեռևս արդյունավետ չեն օգտագործվում համալսարանական ռեսուրսները: Ավելին, մեր բուհերի գերակշիռ մասն անգամ լուրջ ուշադրություն չի դարձնում կրթության տնտեսագիտությանը և հիմնականում լուծում է «ինքնագոյատևման», այլ ոչ թե տնտեսական զարգացման խնդիրներ:

Ներկայումս, հանրապետության բուհերում աշխատող պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի թվաքանակը կազմում է շուրջ 8000 մարդ, այն դեպքում, երբ ընդհանուր առմամբ բուհերում սովորում է շուրջ 85000 ուսանող:

⁶⁷ Աղբյուրը՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2001(1996-1998): ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 103-104, Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2004 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 115-117, Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2006 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 114-116, Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2008 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 113-118, Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2010 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 134-141, Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2016 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 124-135:

Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ եվրոպական բուհերում 1 դասախոսին բաժին է ընկնում շուրջ 25 ուսանող, իսկ ԱՄՆ-ի այն համալսարաններում, որտեղ իրականացվում է հեռավար ուսուցում, այդ ցուցանիշը հասնում է 50-ի: Մեր հանրապետության համար ուղղակի «տնտեսական շոայլություն» է միջին հաշվով 1 դասախոսին շուրջ 11 ուսանող հարաբերակցությունը:

Վիճակն առավել մտահոգիչ է պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմ և վարչական աշխատողներ հարաբերակցության առումով: Հանրապետության շատ բուհեր կարծես առավելապես սոցիալական, այլ ոչ թե գիտակրթական խնդիրներ են լուծում՝ իրենց հաստիքակազմի շուրջ 25-30%-ը հատկացնելով կրթական ծառայությունները կառավարող և սպասարկող անձնակազմին: Արդյունքում, որոշ դեպքերում համալսարանների բյուջեների ծախսային մասի 3/4-ից ավելին հատկացվում է միայն աշխատավարձի վճարմանը, հարկերին և այլ վերադիր ծախսերին, որն ինքնին կաշկանդում է բուհի զարգացումը: Բնականաբար, այս պայմաններում դժվար իրագործելի է դառնում ուսանողության շարժունության, արտերկրի բուհերում դասախոսների վերապատրաստման և նորագույն կրթական տեխնոլոգիաներով բուհերի համալրման ծրագրերի ֆինանսավորումը:

Կրթական ծախսերի արդյունավետության բարձրացման պահուստային եղանակներից է նաև խոշորացմանն ուղղված օպտիմալացումը: Այն միջազգային կրթական շուկայում իրագործվում է համալսարանները տարբեր սկզբունքներով (տարածաշրջանային, մասնագիտական և այլն) միավորելով, որը բացառում է կրկնվող ամբիոնները, մասնագիտությունները, ներբուհական կառավարման ստորաբաժանումները: Հնարավոր է դառնում տրամադրել համատեղ ավարտական վկայագրեր, խնայել վերադիր ծախսեր, առավել դյուրին դարձնել ուսանողների շարժունությունն ու ակադեմիական կրեդիտների փոխանակումը և, ի վերջո, բարձրացնել կրթական ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը:

Երկրների կրթահամակարգերի համեմատության համար դիտարկենք կրթությունը որպես գիտելիքի էկոնոմիկայի հիմնասյուն: Գիտելիքների վրա հիմնված տնտեսության նկարագրման համար բազային ցուցանիշներ առաջարկված են Համաշխարհային բանկի «Գիտելիքները զարգացման համար (Knowledge for

Development (K4D)» ծրագրում⁶⁸: Ծրագրի առաջարկած մեթոդիկայով հաշվարկված ցուցանիշների միջոցով կարելի է համեմատել տարբեր երկրներ, ինչպես նաև գնահատել պետության պատրաստակամությունը անցնելու հասարակության զարգացման այդ մոդելին: Որպես ամփոփ ցուցանիշներ հանդես են գալիս **գիտելիքների էկոնոմիկայի ինդեքսը** և **գիտելիքների ինդեքսը**, որոնք հաշվարկվում են ինչպես առանձին երկրների, այնպես էլ դրանց խմբերի և ողջ երկրագնդի համար: Ինդեքսները հաշվարկվում են երկու եղանակով. բացարձակ արժեքներով, ինչպես նաև կշռված պետության բնակչության թվաքանակով:

Գիտելիքների էկոնոմիկայի ինդեքսը ներքոնշյալ չորս ինդեքսների միջինն է, իսկ գիտելիքների ինդեքսը թվարկված առաջին երեք ինդեքսների միջինն է.

- **կրթության ինդեքսը** ցույց է տալիս բնակչության կրթամակարդակը, գիտելիքների ստեղծման, տարածման և օգտագործման կարողությունը և այլն,

- **ինովացիաների ինդեքսը** բնութագրում է ազգային ինովացիոն համակարգը (գիտության և տնտեսության կապը և այլն),

- **ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաների և կոմունիկացիաների ինդեքսը** նկարագրում է ինֆորմացիոն և կոմունիկացիոն ենթակառուցվածքը, որն անհրաժեշտ է ինֆորմացիայի արդյունավետ մշակման, տարածման, պահպանման համար,

- **ինստիտուցիոնալ ռեժիմի ինդեքսը** գնահատում է տնտեսական և իրավական միջավայրերի համապատասխանությունը:

Հայաստանի Հանրապետությունը Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի ևս 24 պետության շարքում գիտելիքների էկոնոմիկայի ինդեքսով(5.16) 14-րդն է՝ գերազանցելով Թուրքիային(4.85), Ալբանիային(3.04), Ռուսաստանին(4.93), Բելոռուսիին(5.08), Ղազախստանին(3.81) և այլն: Կրթության ինդեքսով (6.34) ՀՀ-ն իր խմբում 16-րդն է, որն ավելի բարձր է, քան Թուրքիայի(4.42), Ռումինիայի(5.73), Բոսնիա և Հերցեգովինայի(4.16), Մոլդովայի(5.61) և այլ երկրների ցուցանիշները: ՀԲ կողմից դիտարկված 128 երկրի շարքում ՀՀ-ն գիտելիքների էկոնոմիկայի և կրթության ինդեքսներով գերազանցում է մի շարք երկրների, այդ թվում՝ Չինաստանին (համապատասխանաբար՝ 3.80 և 3.74), Բրազիլիային (համապատասխանաբար՝ 5.05

⁶⁸ <http://info.worldbank.org/etools/kam2005/>

և 5.75), Իրանին (համապատասխանաբար՝ 3.67 և 4.00), Եգիպտոսին (համապատասխանաբար՝ 3.84 և 4.47), Հնդկաստանին (համապատասխանաբար՝ 2.72 և 2.33): Ցածր է ՀՀ-ի ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաների և կոմունիկացիաների ինդեքսը(3,28): Նոր տեխնոլոգիաները հեշտացնում ու արագացնում են գիտելիքների ձեռքբերման, յուրացման և օգտագործման գործընթացը և կրթության պահանջմունք են առաջացնում: Սակայն մյուս կողմից, նոր տեխնոլոգիաները հասանելի և կիրառելի կլինեն միայն զարգացած կրթահամակարգի և կրթության ոլորտում ներդրումների իրականացման դեպքում: Այսպիսով, նշված երկու մոտեցումները փոխլրացնող են և զարգացում ապահովելու համար պետք է կիրառվեն զուգահեռաբար:

Աղյուսակ 1.10

Գիտելիքների էկոնոմիկայի և գիտելիքների ինդեքսներն ու դրանց բաղադրիչները աշխարհի, պետությունների խմբերի և պետությունների համար⁶⁹

Աշխարհ, պետությունների խմբեր պետություններ	Գիտելիքների էկոնոմիկայի ինդեքս		Գիտելիքների ինդեքս		Կրթության ինդեքս		Ինովացիաների ինդեքս		Ինֆ. տեխնոլոգ. և կոմունիկացիաների ինդեքս		Ինստիտուցիոնալ ռեժիմի ինդեքս	
	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005
Աշխարհ	4.77	4.82	4.85	4.91	4.92	4.91	4.86	4.79	4.85	4.96	4.53	4.55
Ավստրալիա և Օկեանիա	8.83	8.64	8.95	8.73	9.22	9.07	8.41	8.38	9.21	8.74	8.47	8.36
Մեծ յոթնյակ	8.35	8.54	8.70	8.51	8.68	8.21	8.84	8.68	8.57	8.64	8.05	7.85
Արևմտյան Եվրոպա	8.28	8.24	8.36	8.28	8.22	8.09	8.12	8.12	8.74	8.62	8.02	8.15
Եվրոպա և Կենտրոնական Ասիա	5.30	5.38	5.75	5.81	6.62	6.73	5.45	5.46	5.17	5.25	3.95	4.09
Արևելյան Ասիա	4.86	5.17	4.82	5.25	4.86	4.96	4.68	5.31	4.91	5.48	4.98	4.95
Մերձավոր Արևելք և Հյուսիսային Աֆրիկա	4.03	4.14	3.94	4.11	3.89	3.88	3.40	3.66	4.53	4.81	4.29	4.23

⁶⁹ Աղբյուրը՝ <http://info.worldbank.org/etools/kam2005/>

Ներկայացված են ըստ բնակչության թվաքանակի կշռված ցուցանիշները: Ինդեքսների առավելագույն արժեքը 10-ն է:

Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների խմբում ՀՀ-ից բացի ներառված են՝ Ալբանիան, Բելոռուսը, Բոսնիան և Հերցեգովինան, Բուլղարիան, Էստոնիան, Թուրքիան, Լատվիան, Լիտվան, Լեհաստանը, Խորվաթիան, Հուն•արիան, Ղազախստանը, Ղրղզզստանը, Մոլդովան, Չեխիան, Ռումինիան, Ռուսաստանի Դաշնությունը, Սերբիան և Մոնտենեգրոն, Սլովակիան, Սլովենիան, Վրաստանը, Տաջիկստանը, Ուկրաինան, Ուզբեկստանը:

Աղյուսակ 1.10-ի շարունակություն

Լատինական և Ամերիկյան	4.09	4.10	4.12	4.18	4.38	4.50	3.27	3.30	4.73	4.73	3.99	3.87
Հարավային Ասիա	2.21	2.10	2.02	1.98	2.15	2.10	2.55	2.51	1.37	1.34	2.78	2.44
Աֆրիկյան	1.89	1.91	1.71	1.69	1.61	1.51	1.78	1.70	1.75	1.87	2.41	2.57
Էստոնիա	7.84	7.90	7.76	7.77	7.93	8.69	7.35	7.07	8.00	7.56	8.07	7.56
ՌԴ	5.99	5.91	7.21	6.77	7.78	7.88	7.89	7.50	5.98	4.91	2.33	3.34
Հայաստան	4.86	5.16	5.39	5.16	5.77	6.34	6.09	5.85	4.32	3.28	3.29	5.19
Բելոռուս	4.99	5.08	6.10	6.48	7.93	7.54	7.18	6.10	3.20	5.78	1.65	0.90
Թուրքիա	5.06	4.85	4.69	4.87	4.21	4.42	4.17	4.75	4.21	5.44	6.14	4.79
Վրաստան	5.08	4.21	5.91	5.18	6.99	6.37	6.41	5.43	4.31	3.73	2.60	1.32
Իրան	2.72	3.67	3.45	3.80	4.28	4.00	2.51	2.71	3.56	4.69	0.53	3.27

Նշված հետազոտությունը հետագա տարիների համար չի անցկացվել և տեղեկատվության բացակայության պայմաններում հնարավոր չէ բերել նոր տվյալներ: Սակայն իրավիճակը պայմանավորող գործոնների ընդհանուր միտումները վկայում են, որ հարաբերակցություններն էապես չեն փոփոխվել նաև ներկայում:

1.4 Բարեփոխումները և օրենսդրական ապահովումը բարձրագույն մասնագիտական կրթության ոլորտում

Հայաստանի Հանրապետության կրթահամակարգը վերջին երկու տասնամյակում բազմաթիվ փոփոխություններ է կրել կառուցվածքային, բովանդակային, գործառնականատակների, գործող կառուցակարգերի և այլ առումներով, քանի որ ժամանակակից պայմաններում փոխվել են կրթահամակարգին, մասնավորապես՝ բարձրագույն դպրոցին առաջադրված նպատակները և կրթության բովանդակությանը ներկայացվող պահանջները: Իրականացվել են մի շարք բարեփոխումներ, ընդունվել են օրենքներ և այլ իրավական ակտեր, նորմատիվային փաստաթղթեր, զարգացման ծրագրեր՝ պայմանավորված ներքոհիշյալ երկու հիմնական հանգամանքերով, որոնք էլ նախանշել են բարեփոխումների, օրենսդրական փոփոխությունների և մշակված ծրագրերի հիմնական ուղղությունները:

Առաջին հանգամանքը, Հայաստանի Հանրապետության անկախացումը և հասարակական ու տնտեսական նոր հարաբերություններին անցումն էր:

Նախկին Խորհրդային Միության կրթահամակարգը երկրի ամենամեծ նվաճումներից էր: Ապահովված էր գրեթե համատարած գրագիտությունը, բավականին բարձր էր ուսանողների և բարձրագույն կրթությամբ անձանց տեսակարար կշիռը: Հայկական ԽՍՀ-ն միութենական հանրապետությունների շարքում բնակչության կրթամակարդակը բնութագրող ցուցանիշներով եղել է առաջատար դիրքերում՝ գերազանցելով նույնիսկ ՌԽՖՍՀ-ին, ինչպես նաև բնակչությամբ ու տարածքով մեծ մյուս հանրապետություններին: ՀԽՍՀ բնակչության կրթական մակարդակի ցուցանիշները և համեմատությունը մյուս հանրապետությունների հետ բարձրագույն կրթության մասով ըստ ԽՍՀՄ 1979թ. և 1989թ. մարդահամարների արդյունքների ներկայացված է *աղյուսակ 1.11*-ում:

**ԽՍՀՄ-ում և միութենական հանրապետություններում բարձրագույն
կրթություն ունեցողներն ըստ
1979թ. և 1989թ. մարդահամարների տվյալների⁷⁰**

ԽՍՀՄ և միութենական հանրապետություններ	Բարձրագույն կրթություն ունեցողներն ըստ 1979թ. մարդահամարի տվյալների (10 և ավելի տարիք ունեցող 1000 մարդու հաշվով)	Բարձրագույն կրթություն ունեցողներն ըստ 1989թ. մարդահամարի տվյալների (15 և ավելի տարիք ունեցող 1000 մարդու հաշվով)
ԽՍՀՄ	68	108
ՌԽՖՍՀ	71	113
Ուկրաինական ԽՍՀ	65	104
Բելոռուսական ԽՍՀ	63	108
Ուզբեկական ԽՍՀ	58	92
Ղազախական ԽՍՀ	60	99
Վրացական ԽՍՀ	103	151
Ադրբեջանական ԽՍՀ	65	105
Լիտվական ԽՍՀ	61	106
Մոլդովական ԽՍՀ	52	87
Լատվիական ԽՍՀ	74	115
Կիրգիզական ԽՍՀ	57	94
Տաջիկական ԽՍՀ	49	75
Հայկական ԽՍՀ	91	138
Թուրքմենական ԽՍՀ	53	83
Էստոնական ԽՍՀ	74	117

Սակայն Խորհրդային Միության բարձրագույն դպրոցին բնորոշ էին նաև թերություններ: Ինչպես տնտեսության մյուս բնագավառներում տիրապետողը ամբողջատիրական կառուցակարգերի գործադրումն էր: Իրականացվում էր կրթահամակարգի խիստ կենտրոնացված կառավարում՝ վարչարարական մեթոդներով: Ամբողջ երկրի տարածքում կիրառվում էին միասնական կրթական ծրագրեր նույն բովանդակությամբ, որոնք հիմնված չէին ազգային մշակույթի և առանձնահատկությունների վրա: Այլընտրանքային կրթության հնարավորությունը բացակայում էր: Բարձրագույն կրթության համակարգում մասնագիտությունը տրվում էր շատ լայն ընդգրկումով, շեշտը դրվում էր իմացաբանական, աշխարհայացքային խնդիրների բացահայտման վրա, որի պարագայում տրվում էին տեսական խորը

⁷⁰ Աղբյուրը՝ Итоги всесоюзной переписи населения 1979г. по Арм. ССР. Ереван, ЦСУ Арм. ССР, 1980, стр. 141, 1989թ. համամիութենական մարդահամարի արդյունքները Հայկ. ԽՍՀ-ում: Երևան, ՀՀ Վիճակետկոմ, Երևան, 1991, էջ 77:

գիտելիքներ, իսկ կիրառական և գործնական ասպեկտները զիջում էին: Բուհերը «թողարկում էին» շրջանավարտներ կոնկրետ աշխատատեղում որոշակի աշխատանք կատարելու համար: ԽՍՀՄ-ում գործում էր պետության կողմից շրջանավարտների պարտադիր տեղաբաշխման և աշխատանքի տեղավորման համակարգը:

Հասարակական և տնտեսական անցումային պայմաններում կրթահամակարգի գործառնական համար ստեղծվեց նոր իրավիճակ, որի հիմնական բնութագրիչներն էին բնակչության կենսամակարդակի անկումը, աշխատանքի շուկայում պահանջարկի կտրուկ նվազումը, բայց միևնույն ժամանակ բարձրագույն կրթության նկատմամբ աճող պահանջարկը և մասնավոր կրթական հաստատությունների ի հայտ գալը, կրթության պետական ֆինանսավորման կրճատումն ու անբավարարությունը: Այս իրավիճակն իր ազդեցությունն ունեցավ նաև հանրապետության բնակչության կրթական մակարդակի վրա: Վերջին մարդահամարների տվյալները գրանցեցին Հայաստանին ոչ բնորոշ երևույթ: 2001թ. մարդահամարի տվյալներով 7 տարեկան և բարձր տարիքի մշտական բնակչության (թվով՝ 2922464 մարդ) 7.7%-ը տարրական կրթություն չեն ստացել, իսկ 0.5 %-ը տառաճանաչ չեն⁷¹, իսկ 2011թ. մարդահամարի տվյալներով վեց և բարձր տարիքի մշտական բնակչության (թվով՝ 2773266 մարդ) 5.5%-ը չունի տարրական կրթություն⁷²:

Տնտեսական և սոցիալական նշված պայմաններում պետական և ոչ պետական ֆինանսավորումների զուգակցումը, վճարովի կրթական ծառայությունների մատուցումը, ուսման վարձավճարների սահմանումն ու դրանց աստիճանաբար բարձրացումը նպաստեցին շուկայական կառուցակարգերի ներթափանցմանը կրթության ոլորտ: Եվ այս ուղղությամբ բարեփոխումների հիմնական նպատակը պետք է լիներ ՀՀ կրթահամակարգում շուկայական կառուցակարգերի և պետական կարգավորման մեթոդների և կառուցակարգերի օպտիմալ հարաբերակցության սահմանումը: Բարեփոխումները ենթադրում էին նաև օրենսդրական փոփոխություններ, որոնք պետք է կարգավորեին բազմակողմ հարաբերությունները «Սովորող-բուհ-շուկա-պետություն» շղթայի բոլոր հատվածներում:

⁷¹ ՀՀ 2001թ. մարդահամարի արդյունքները (ՀՀ ցուցանիշները), Երևան, 2003, էջ 243-244:

⁷² ՀՀ 2011թ. մարդահամարի արդյունքները (ՀՀ ցուցանիշները), <http://www.armstat.am/file/doc/99478273.pdf>

Բարձրագույն մասնագիտական կրթության ոլորտում օրենսդրական էական փոփոխությունները, հիմնական օրենքները և այլ իրավական ակտերը մեկնաբանվում են ստորև:

14.04.1999թ-ին ընդունվեց ՀՀ օրենքը «Կրթության մասին», որը սահմանում է կրթության բնագավառում պետական քաղաքականության սկզբունքները և կրթության համակարգի կազմակերպական-իրավական ու ֆինանսատնտեսական հիմքերը⁷³: Օրենքը սահմանում է նաև ՀՀ կրթության համակարգի կառուցվածքը և գործառման նպատակները, կրթության համակարգի կառավարումը, տնտեսական հիմքերը և սոցիալական երաշխիքները սովորողների և ոլորտի աշխատողների համար, կրթական բոլոր մակարդակների ուսումնական հաստատությունների կարգավիճակն ու գործառման իրավական հիմքերը: Սույն օրենքի ընդունումով սահմանվեցին նաև ոչ պետական ուսումնական հաստատությունների գործառման իրավական հիմքերը:

Հաջորդ հիմնարար փաստաթուղթը ուներ միջնաժամկետ նպատակադրում, որը խարսխված էր ոչ ցանկալի իրողությունների ախտորոշման ու դրանց շտկման ուղիների նախանշման վրա: 23.06.2001թ-ին ընդունվեց ՀՀ օրենքը «Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2001-2005 թվականների պետական ծրագիրը հաստատելու մասին»: Նշված ծրագրում նախևառաջ ամփոփվեցին և ներկայացվեցին ՀՀ կրթահամակարգի առկա վիճակը, ինչպես նաև համակարգային հետևյալ հիմնախնդիրները⁷⁴.

1) կրթության համակարգի անհամամասնական ֆինանսավորում և թերֆինանսավորում,

2) օրենսդրության անկատարություն, ենթաօրենսդրական ակտերի բացակայություն և օրենքների թերկիրառում,

3) կառավարման համակարգի անկատարություն, լիազորությունների ոչ հստակ տարանջատում և համադասում, կառավարման տարբեր մակարդակների հորիզոնական կապերի ոչ բավարար առկայություն,

⁷³ ՀՀ օրենքը «Կրթության մասին», հոդված 1:

⁷⁴ Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2001-2005 թվականների պետական ծրագիր: Երևան, 2001, էջ 12-23:

- 4) միջազգային կրթական հանրությանը ինտեգրացվելու դանդաղ տեմպ և անմրցունակություն,
- 5) կրթության մատչելիության և ընդգրկվածության անկում,
- 6) կադրային անապահովվածություն և մասնագիտական պատրաստվածության անկում,
- 7) ուսուցման և դաստիարակության գործընթացների տարանջատվածություն,
- 8) նյութատեխնիկական և ուսումնամեթոդական անբավարար հիմք,
- 9) համակարգի անարդյունավետ գործառություն,
- 10) կրթության կառուցվածքի և բովանդակության անհամապատասխանություն շուկայական հարաբերությունների պահանջներին:

Բերված հիմնախնդիրները առաջադրում են կրթության կազմակերպման և կառավարման արդյունավետության բարձրացման համապարփակ մշակումների անհրաժեշտություն, որոնք հենված լինեն ծրագրանպատակային մեթոդներով համալրված որոշումների կայացման վրա: Այդ փոխգործակցող որոշումները պետք է վերաբերեն կրթահամակարգի ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներին, այդ թվում՝ ֆինանսական հոսքերի կառավարմանը:

ՀՀ Կառավարության հավանությանն արժանացավ Կրթության և գիտության նախարարության կողմից ներկայացված «ՀՀ բարձրագույն կրթության բարեփոխումների ռազմավարությունը» (21.11.2003թ. թիվ 46 արձանագրային որոշում): Այն ներառում է առկա իրավիճակի նկարագրություն և վերլուծություն, ինչպես նաև բարեփոխումներին և զարգացմանը միտված միջոցառումներ հետևյալ ուղղություններով. բարձրագույն կրթահամակարգի նպատակներ ու հիմնախնդիրներ, բարձրագույն կրթության կառավարում ու կարգավորում, պետական ֆինանսավորման ռազմավարություն: Առանձնացվել են հետևյալ հիմնախնդիրները և դրանցով թելադրված գերակայությունները⁷⁵.

1) *Պեդական բուհերի ընդհանրական կառավարման հիմնախնդիրները:* Չնայած վճարովի ծառայությունների մատուցմանը, պետական բուհերի ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետությունը մնում է շատ ցածր մակարդակի վրա:

⁷⁵ Հայաստանի Հանրապետության բարձրագույն կրթության բարեփոխումների ռազմավարություն: Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 1, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2005, էջ 93:

2) Պետական բուհերի ֆինանսական կառավարման հիմնախնդիրները: Բարձրագույն կրթության ֆինանսավորման աղբյուրներում գերկաշռում են վճարովի ծառայությունները (ավելի քան 73%), որը հեռանկարում կշարունակվի: Միաժամանակ, հատկապես պետական բուհերի կառավարման համակարգը չի համապատասխանում շուկայամետ կառավարման պահանջներին:

3) Կարգավորման հիմնախնդիրները: Հայաստանը դեռևս չի հասցրել կուտակել շուկայամետ կարգավորման բավարար փորձառություններ, դա հավասարապես վերաբերում է թե՛ կարգավորողներին և թե՛ կարգավորվողներին: Դա հատկապես լրջագույն խնդիրներ է ստեղծում մասնավոր հատվածի կարգավորման տեսանկյունից: Հանրապետության բարձրագույն մասնագիտական կրթական հաստատություններում ընդգրկված ուսանողների շուրջ 28%-ն ընդգրկված է մասնավոր հատվածում:

14.12.2004թ-ին ընդունվեց ՀՀ օրենքը «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին»: Սույն օրենքը կարգավորում է Հայաստանի Հանրապետությունում բարձրագույն և մասնագիտական կրթության բնագավառում իրավական, կազմակերպական և ֆինանսական հարաբերությունները⁷⁶: Օրենքը սահմանում է ՀՀ բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության ոլորտում ուսումնական գործունեության սուբյեկտներին, համակարգի կառուցվածքն ու կառավարումը, տնտեսական հիմքերը: Այս օրենքի ընդունումով ստեղծվեցին անհրաժեշտ օրենսդրական հիմքեր բուհերի ինքնավարության, իրավասության և ակադեմիական ազատությունների համար:

23.06.2011թ-ին ընդունվեց ՀՀ օրենքը «Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2011-2015 թվականների պետական ծրագիրը հաստատելու մասին»: Ծրագրում առանձնացված են կրթության ոլորտի ներկա փուլի առավել ընդգծված հետևյալ հիմնախնդիրները⁷⁷.

1) փոքր է նախադպրոցական կրթական ծրագրերում երեխաների ընդգրկվածությունը, շատ համայնքներում չկան նախադպրոցական կրթական ծառայություններ,

⁷⁶ ՀՀ օրենքը «Բարձրագույն և հետբուհական կրթության մասին», հոդված 1:

⁷⁷ Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2011-2015 թվականների պետական ծրագիր: Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 5, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2012, էջ 72-73:

2) թերի է դպրոցից դուրս մնացած երեխաների հաշվառման և նրանց կրթության մեջ ընդգրկելու համակարգը,

3) հանրակրթական դպրոցները սահմանափակ կարողություններ ունեն ապահովելու բոլոր, այդ թվում՝ կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կրթությունը,

4) մասնագիտական, հատկապես բարձրագույն կրթությունը մատչելի չէ սոցիալապես խոցելի որոշ խմբերի համար,

5) ձևավորված չեն մասնագիտական կրթության որակի ներքին և արտաքին գնահատման համակարգերն ու մեխանիզմները,

6) դասավանդող անձնակազմը բավարար չի տիրապետում կրթության ժամանակակից մեթոդներին և տեխնոլոգիաներին, ցածր է մանկավարժական կադրերի պատրաստման ու վերապատրաստման արդյունավետությունը, չկա մանկավարժների մասնագիտական առաջխաղացման արդյունավետ համակարգ,

7) կրթական ծրագրերում գերակշռում են սովորողների տեսական պատրաստվածությունը, շրջանավարտները չունեն կյանքի և մասնագիտական գործունեության համար բավարար կիրառական կարողություններ ու հմտություններ, արդյունավետ մասնագիտական կողմնորոշում,

8) թույլ է կրթության տարբեր մակարդակների, ինչպես նաև կրթության և տնտեսության միջև երկխոսությունը, բավարար չեն սոցիալական գործընկերության մեխանիզմները,

9) դեռևս ապահովված չէ կրթական ծրագրերի ամբողջական համադրելիությունը միջազգային չափանիշներին, կրթության համակարգը չի կարողանում արագ և արդյունավետ արձանգանքել հասարակության և տնտեսության արագընթաց զարգացումներին,

10) դասագրքերի որակը բովանդակային առումով բարելավման կարիք ունի,

11) անբավարար են ժամանակակից տեղեկատվական և հեռահաղորդակցման տեխնոլոգիաների հասանելիությունը և կիրառումը ուսումնական գործընթացում, կա էլեկտրոնային ուսումնական նյութերի պակաս,

12) շատ ուսումնական հաստատությունների ուսումնանյութական բազան չի համապատասխանում ժամանակակից պահանջներին,

13) բարելավման կարիք ունեն կրթության ֆինանսավորման և դրանց արդյունավետ օգտագործման մեխանիզմները,

14) կրթության կառավարման բոլոր մակարդակներում կա կառավարչական կարողությունների, կառավարման արդյունավետ մեխանիզմների զարգացման անհրաժեշտություն:

Դեռևս քննարկումների փուլում է ՀՀ բուհերի օպտիմալ թվաքանակի որոշումը: Բարձրագույն կրթահամակարգի օպտիմալացման հիմնախնդիրը բարձրացվել է Համաշխարհային բանկի կողմից, տարվել է որոշակի աշխատանք, սակայն այն կարծում ենք անհարկի հետաձգվում է: Բարեփոխումները ենթակառուցվածքային և ֆինանսական խնդիրներից զատ, երբ կներառեն նաև բուհերի օպտիմալ թվաքանակի որոշումը, դա կբերի ծախսերի զգալի կրճատման: Հարցի կարևորությունն ակնհայտ է, մասնավորապես, տնտեսագիտական կադրերի պատրաստման օրինակով:

Երկրորդ հանգամանքը, որով պայմանավորված են կրթահամակարգի բարեփոխումները, Բոլոնիայի գործընթացին ադամակցությունն է և Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքին (European Higher Education Area (EHEA) Հայաստանի Հանրապետության լիարժեք ինտեգրման նպատակը:

Հայաստանի Հանրապետությունը Բոլոնիայի գործընթացին պաշտոնապես միացավ Բերգենում կայացած եվրոպական երկրների կրթության նախարարների խորհրդաժողովում (19-20 մայիսի, 2005թ.):

Բոլոնիայի գործընթացին անդամակցելով և սկիզբ դնելով Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքին (ԲԿԵՏ) ինտեգրման գործընթացին՝ ՀՀ-ն ընդունեց բարձրագույն կրթության կազմակերպման և կառավարման հետևյալ հիմնարար սկզբունքները և նպատակները, որոնք ձևակերպվել են 1999թ. հունիսի 19-ին Բոլոնիայում, Եվրոպայի կրթության նախարարների համատեղ հռչակագրում⁷⁸ (տե՛ս *հավելված 4*): Հետևաբար, ՀՀ-ում բարձրագույն մասնագիտական կրթահամակարգի մի շարք բերեփոխումներ իրականացվել են և դեռևս ընթացքի մեջ են՝ ելնելով վերոհիշյալ գործընթացներից և սկզբունքներից: Ինչ վերաբերում է

⁷⁸ Եվրոպայի կրթության նախարարների համատեղ հռչակագիր: Բոլոնիա, 19 հունիսի, 1999թ. (բնագիրը՝ անգլերեն): Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 5, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2012, էջ 230-232:

Բոլոնիայի գործընթացին Հայաստանի Հանրապետության միացումից բխող օրենսդրական փոփոխություններին, ապա դեռևս մինչ 2001թ-ին ՀՀ-ի Եվրոպայի խորհրդին անդամակցելը բարեփոխումների ուղղությամբ քայլեր են կատարվել՝ հիմք ընդունելով «Եվրոպական մշակութային կոնվենցիան»⁷⁹։ Գործում էին մի շարք միջպետական և միջբուհական միջազգային համաձայնագրեր։ Մասնավորապես, Երևանի պետական համալսարանը ստորագրել է «Համալսարանական ազատությունների խարտիան»⁸⁰։

Բոլոնիայի գործընթացի շրջանակներում ընդունված ներքոհիշյալ միջազգային փաստաթղթերի ներկայացումը նպատակ ունի մատնանշելու Բոլոնիայի գործընթացին Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության հանգամանքով պայմանավորված բարեփոխումների հիմնական ուղղությունները։ Միանալով վերոհիշյալ միջազգային փաստաթղթերին՝ Հայաստանի Հանրապետությունը ստանձնել է դրանց պահանջներով պայմանավորված բարեփոխումների իրականացման պարտավորություններ։ Նշված բոլոր սկզբունքները պետք է իրականություն դառնան համապատասխան ժամանակացույցերով սահմանված ժամկետներում։

2004թ-ին ՀՀ Ազգային ժողովը վավերացրել է Լիսաբոնի կոնվենցիան եվրոպական տարածաշրջանում բարձրագույն կրթությանը վերաբերող որակավորումների ճանաչման մասին (11 ապրիլի, 1997թ.)⁸¹։ Կոնվենցիայում նշվում է բարձրագույն կրթության էական դերը խաղաղության, փոխըմբռնման ու հանդուրժողականության խթանման և ժողովուրդների ու պետությունների միջև փոխադարձ վստահության հաստատման գործում։ Կոնվենցիայում ընդգծվել է տարածաշրջանի բոլոր մարդկանց համար դեպի Կողմերի բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ ազատ մուտքի և լիարժեքորեն կրթական ռեսուրսներից օգտվելու

⁷⁹ «Եվրոպական մշակութային կոնվենցիան» ընդունվել է 19.12.1954թ-ին և հիմք է հանդիսանում մշակույթի, կրթության, երիտասարդության և սպորտի հարցերում եվրոպական համագործակցության համար։ Ներկայումս կոնվենցիային միացել են Եվրոպայի խորհրդի անդամ 47 երկիր (այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետությունը) և ոչ անդամ 3 երկիր։

⁸⁰ <http://www.magna-charta.org/signatory-universities>

«Համալսարանական ազատությունների խարտիան» ընդունվել է 18.09.1988թ-ին, Բոլոնիայում։

Ներկայումս խարտիային միացել են 776 համալսարան՝ 81 երկրից։

<http://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum>

⁸¹ Կոնվենցիա եվրոպական տարածաշրջանում բարձրագույն կրթությանը վերաբերող որակավորումների ճանաչման մասին։ Լիսաբոն, 11 ապրիլի, 1997թ. (քննադիրը՝ անգլերեն)։ Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 1, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2005, էջ 238-261։

հնարավորության ապահովման անհրաժեշտությունը: Ուսման, ուսման վկայականների, դիպլոմների և գիտական աստիճանների ճանաչումը դիտվել է որպես ակադեմիական շարժունությունը խթանող կարևոր միջոց: Սահմանվել են նշված գործընթացների հետ առնչվող հիմնական հասկացությունները, իրականացման մեխանիզմները, որակավորումների գնահատման հիմնական սկզբունքները և Կողմերի(պետությունների) անելիքներն ու քայլերն այդ ուղղությամբ⁸²:

Բերգենի կոմյունիկեն, որը ստորագրվել է եվրոպական երկրների կրթության նախարարների խորհրդաժողովում (19-20 մայիսի, 2005թ.) 45 պետության, այդ թվում և Հայաստանի Հանրապետության կողմից, նպատակ ուներ միջանկյալ գնահատելու ձեռք բերած նվաճումները և ճշտելու մինչև 2010թ. ընկած ժամանակահատվածի նպատակներն ու գերակայությունները⁸³: Կոմյունիկեում մեկ անգամ ևս շեշտվել է այն սկզբունքը, ըստ որի պետությունը պատասխանատու է բարձրագույն կրթության համար: Քանի որ բարձրագույն կրթությունը, գտնվելով երեք ոլորտների խաչմերուկում (կրթություն, գիտական հետազոտություններ, նորարարություններ), հանդիսանում է եվրոպայի մրցունակության ապահովման գործոններից մեկը: Հիմնական հարցերը, որոնց անդրադարձ է կատարվել կոմյունիկեում⁸⁴, ներկայացված են *հավելված 4-ում*:

Բոլոնիայի գործընթացի շրջանակներում հաջորդ կարևոր փաստաթուղթը մասնակից 46 երկրի կրթության նախարարների Լոնդոնում կայացած խորհրդաժողովում (18 մայիսի, 2007թ.) ընդունված կոմյունիկեն է «Դեպի եվրոպական բարձրագույն տարածաշրջան. պատասխանելով համաշխարհային մարտահրավերներին» խորագրով⁸⁵: Այն նպատակ ուներ գնահատելու նախորդ հանդիպումից հետո ձեռք բերած նվաճումները, մեկ անգամ ևս հաստատելու

⁸² Տե՛ս նույն տեղում:

⁸³ Եվրոպական երկրների կրթության նախարարների խորհրդաժողովի կոմյունիկե: Բերգեն, 19-20 մայիսի, 2005թ. (բնագիրը՝ անգլերեն): Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 5, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2012, էջ 246-252:

⁸⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁸⁵ Եվրոպական երկրների կրթության նախարարների խորհրդաժողովի կոմյունիկե «Դեպի եվրոպական բարձրագույն տարածաշրջան. պատասխանելով համաշխարհային մարտահրավերներին»: Լոնդոն, 18 մայիսի, 2007թ. (բնագիրը՝ անգլերեն): Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 5, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2012, էջ 253-260:

ընդունված պարտավորությունները և հոչակելու մի շարք սկզբունքներ և առաջնահերթություններ⁸⁶ (տե՛ս հավելված 4):

Լյուվենի և Լյուվեն-լա-Նյովեյի կոմյունիկեն «Բոլոնիայի գործընթացը 2020թ.» Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքը նոր տասնամյակում» խորագրով, որը ստորագրվել է 46 պետության բարձրագույն կրթության համար պատասխանատու նախարարների խորհրդաժողովում (28-29 ապրիլի, 2009թ.), նպատակ ուներ ընդհանրացնելու Բոլոնիայի գործընթացի նվաճումները և սահմանելու Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքի գերակա խնդիրները հաջորդ տասնամյակում⁸⁷: Կոմյունիկեում սահմանվել են բարձրագույն կրթության գալիք տասնամյակի գերակայությունները⁸⁸ (տե՛ս հավելված 4):

Բոլոնիայի գործընթացի մասնակից երկրների կողմից ստորագրված հաջորդ փաստաթուղթը «Եվրոպական բարձրագույն կրթության տարածաշրջանի վերաբերյալ Բուդապեշտ-Վիեննայի հռչակագիր» է (Բուդապեշտ-Վիեննա, 11-12 մարտի, 2010թ.), որի նպատակը 1999թ. Բոլոնիայի հռչակագրով նախատեսված Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքի հիմնադրումն էր⁸⁹: Հռչակագիրը մեկ անգամ ևս վերահաստատեց, որ բարձրագույն կրթությունը հասարակական պատասխանատվություն է և առավել գիտելիքակենտրոն դարձող բարձրագույն կրթությունը սոցիալական, տնտեսական զարգացման և նորարարությունների գլխավոր շարժիչ ուժն է: Հռչակագրում ամրագրվեց, որ չնայած Բոլոնիայի բարփոխմաների գործընթացի իրականացման ընթացքում բավականաչափ արդյունքներ են գրանցվել, սակայն այնպիսի ուղղություններ, ինչպիսիք են աստիճանների և ուսումնական ծրագրերի բարեփոխումները, որակի հավաստումը, ճանաչումը, շարժունությունն ու սոցիալական ուղղվածությունը, տարբեր չափով են

⁸⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

⁸⁷ Բարձրագույն կրթության համար պատասխանատու եվրոպական նախարարների համաժողովի կոմյունիկե «Բոլոնիայի գործընթացը 2020թ.» Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքը նոր տասնամյակում»: Լյուվեն և Լյուվեն-լա-Նյովե, 28-29 ապրիլի, 2009թ. (բնագիրը՝ անգլերեն): Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 5, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2012, էջ 261-268:

⁸⁸ Տե՛ս նույն տեղում:

⁸⁹ «Եվրոպական բարձրագույն կրթության տարածաշրջանի վերաբերյալ Բուդապեշտ-Վիեննայի հռչակագիր»: Բուդապեշտ-Վիեննա, 11-12 մարտի, 2010թ. (բնագիրը՝ անգլերեն): Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 5, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2012, էջ 269-271:

իրականացվել: Ընդգծվեց, որ եվրոպական, ազգային և հատկապես ինստիտուցիոնալ մակարդակներում հետագա ճշգրտումներն ու աշխատանքն անհրաժեշտ են նախատեսված Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքը ձևավորելու համար, հատկապես անհրաժեշտ է կենտրոնանալ ազգային և ինստիտուցիոնալ մակարդակների վրա⁹⁰:

Բոլոնիայի քաղաքականության համաժողովի հայտարարությամբ (Վիեննա, 12 մարտի, 2010թ.) պաշտոնապես մեկնարկեց Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքը⁹¹:

Բոլոնիայի քաղաքականության երրորդ համաժողովի (Բուխարեստ, 26-27 ապրիլի, 2012թ.) արդյունքներով ստորագրվել է «Բոլոնյան գործընթաց. բարձրագույն կրթության ազգային, 68 ռեգիոնալ և գլոբալ տարածքների ստեղծում և միավորում» համաձայնագիրը: Համաձայնագրի նպատակը Բոլոնյան գործընթացի անդամ երկրների և տարբեր կրթական տարածքների միջև համագործակցության ամրապնդումն է, որի իրականացման համար նշվել են գերակայությունները⁹² (տե՛ս հավելված 4):

ԲԿԵՏ նախարարական հերթական խորհրդաժողովը և Բոլոնիայի քաղաքականության չորրորդ համաժողովը տեղի ունեցան Երևանում (14-15 մայիսի, 2015), որոնց մասնակից 47 երկիր ստորագրեցին Երևանի կոմյունիկեն⁹³ և Բոլոնիայի քաղաքականության չորրորդ համաժողովի հայտարարությանը⁹⁴:

Ամփոփելով՝ անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ Բոլոնիայի գործընթացի շրջանակներում Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքի ստեղծման և ամրապնդման համար միասնական նպատակների և սկզբունքների հռչակումն ու պարտավորությունների ամրագրումն իրականացվում է՝ հարգելով մշակույթների, լեզվի,

⁹⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

⁹¹ Բոլոնիայի քաղաքականության համաժողովի հայտարարությունը: Վիեննա, 12 մարտի, 2010թ. (բնագիրը՝ անգլերեն): Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 5, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2012, էջ 272-274:

⁹² Beyond the Bologna Process: Creating and connecting national, regional and global higher education areas. Statement of the Third Bologna Policy Forum. Bucharest, April 27th, 2012.

http://www.ehea.info/Uploads/Documents/BPF%20Statement_27042012_with%20additional%20event.pdf

⁹³ YEREVAN COMMUNIQUÉ. Yerevan, 14-15 May 2015.

http://www.ehea.info/Uploads/SubmittedFiles/5_2015/112705.pdf

⁹⁴ Statement of the Fourth Bologna Policy Forum. Yerevan, 14-15 May 2015.

http://www.ehea.info/Uploads/SubmittedFiles/5_2015/113600.pdf

ազգային կրթական համակարգերի բազմազանությունը և համալսարանական ինքնավարությունը, ինչը հստակ նշված է Բոլոնիայի հռչակագրում: Գործընթացի շրջանակներում ընդունված հետագա փաստաթղթերում ևս ընդգծված է այն միտքը, որ գիտելիքի վրա հիմնված հասարակություն պետք է ձևավորվի մշակութային հարուստ ժառանգության ու բազմազանության պահպանման պայմաններում: Այս դրույթները պետք է կարևորվեն և անվերապահորեն դրվեն ՀՀ-ում բարձրագույն կրթության ոլորտում բարեփոխումների հիմքում, որպեսզի չկորցնենք մեր կրթական համակարգի ինքնուրույնությունը, ազգային ինքնատիպությունն ու ազգային մշակույթին համապատասխանությունը, ինչպես նաև ուսումնական հաստատությունների ինքնավարությունն իրենց իրավասությունների շրջանակներում:

Սակայն պետք է նշել, որ Բոլոնիայի գործընթացի շրջանակներում հռչակված սկզբունքների և բարեփոխումների իրականացումը ՀՀ-ում առավելապես միտված են ձևի ու ընթացակարգերի կիրառմանը, այլ ոչ թե բովանդակության փոփոխությանը:

Բարեփոխումների վերջնական նպատակն է ինտեգրումը Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքին և այդ տարածքի լիարժեք անդամ լինելը, կրթական գործընթացների նույնացումը, ինչպես բովանդակային, այնպես էլ կրթական տեխնոլոգիաների առումով և արդյունքում համարժեք կրթահամակարգ ունենալը: Սակայն դրան խոչընդոտում են մի շարք հանգամանքներ, որոնք չեն կարևորվում և հաշվի չեն առնվում: Դրանց թվում են նաև Բոլոնիայի գործընթացի հիմնական սկզբունքներից մի քանիսը, որոնք օրենսդրորեն արդեն ներդրված են և կարծես թե գործում են, բայց ՀՀ-ում դրանց իրականացման ձևերն իրականում խոչընդոտում են դրված նպատակների և, նույնիսկ, բարձրագույն մասնագիտական կրթության հիմնական նպատակների իրականացմանը: Դրանց թվում են.

1. Պեդական ֆինանսավորման անբավարարությունը: Կրթության պետական ծախսերի մակարդակը բնութագրող հիմնական ցուցանիշներ են պետական բյուջեից կրթության ոլորտին հատկացումների ծավալը և կրթության ծախսեր/ՀՆԱ հարաբերակցությունը: ՀՀ-ն վերջին տարիներին առաջին ցուցանիշով զբաղեցրել է 51-81-րդ հորիզոնականները՝ 100 երկրի հաշվարկով, իսկ երկրորդ ցուցանիշով՝ 81-95-րդ հորիզոնականներն աշխարհում: 2000-2010թթ. ՀՆԱ-ում կրթության պետական

ծախսերի մասնաբաժնի միջին՝ 2.8% ցուցանիշով ՀՀ-ն 174 երկրի շարքում զբաղեցրել է 145-րդ տեղը՝ զիջելով Ադրբեջանին, Թուրքիային, Իրանին, ՌԴ-ին և մի շարք այլ երկրների⁹⁵:

Այսպիսով, ՀՀ-ն էապես զիջում է նաև Բոլոնիայի գործընթացի եվրոպական անդամ-երկրներին ինչպես պետական բյուջեից բարձրագույն կրթության ֆինանսավորման, այնպես էլ մեկ սովորողի հաշվով ֆինանսավորման չափով: ՀՀ-ում բարձրագույն կրթության անբավարար ֆինանսավորումն ակնհայտ է, իսկ ոչ համարժեք ֆինանսավորման պայմաններում անհնար է համարժեքություն ունենալ կրթության կազմակերպման, կառավարման, նյութատեխնիկական ապահովվածության, հետևաբար նաև կրթության որակի հարցերում: Ընդ որում, եվրոպական երկներում նպատակային ֆինանսավորում են ստանում նաև բարեփոխումները Բոլոնիայի գործընթացի շրջանակներում:

2. Դասավանդողների մոտիվացիայի և պատրաստվածության անբավարարությունը: Դասավանդողների պատրաստվածությունը կրթության որակի ապահովման հիմնական գործոններից մեկն է: Նոր կրթական տեխնոլոգիաների կիրառողները նախևառաջ դասավանդողներն են: Կրթական ծառայությունների մատուցման գործընթացում անհրաժեշտ է նաև մանկավարժական տեխնոլոգիաների կիրառում: Այդ իսկ պատճառով, դասավանդողների նկատմամբ պետք է դրվեն խիստ մասնագիտական պահանջներ, ինչպես նաև պահանջներ մասնագիտության բնույթին համապատասխանող անձնային հատկանիշների, վարքագծի կանոնների և արժեհամակարգի նկատմամբ, քանզի դաստիարակության գործընթացում անձնական օրինակն անփոխարինելի է: Բայց գիտամանկավարժական գործունեության մոտիվացիայի խնդիրը բավականին սուր է և դեռևս լուծված չէ մեր հանրապետությունում: Դասավանդողների մոտիվացիայի ապահովման համար այնպիսի ներքին շարժառիթների հետ միասին, ինչպիսիք են՝ սերը մասնագիտության նկատմամբ, աշխատանքի կարևորության և դրա նկատմամբ պատասխանատվության

⁹⁵ Մեյրոյան Վ.Փ., Բարձրագույն կրթության ֆինանսավորման կառավարման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, Ը.00.02-«Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում» մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Երևան, 2013, էջ 75:

գիտակցումը, աշխատանքին ստեղծագործաբար մոտենալու մղումը, անհրաժեշտ են նաև արտաքին շարժառիթներ, մասնավորապես՝ հասարակության վերաբերմունքը մասնագիտությանը, սոցիալական որոշակի կարգավիճակը և հեղինակությունը, մասնագիտական աճի հնարավորությունը և, իհարկե, նյութական խրախուսումը, աշխատանքի և հանգստի համար հարմարավետ պայմանների ստեղծումը: Միայն ներքին շարժառիթների վրա հիմնված աշխատանքը երկարաժամկետ հատվածում չի կարող արդյունավետ լինել: Կրթական հաստատությունները պետք է ներդնեն մոտիվացիայի ժամանակակից գործուն համակարգեր՝ հստակ ձևակերպելով վերջնական նպատակները: Աղյուսակ 1.12-ում ներկայացված են տարբեր մայրցամաքների 28 երկրում պետական համալսարաններում դասավանդողների (ըստ պրոֆեսորադասախոսական կազմի աստիճանների) աշխատավարձերի վերաբերյալ հետազոտության արդյունքները: ՀՀ-ում պետական համալսարաններում դասավանդողների աշխատավարձը ամենացածրն է հետազոտված երկրների շարքում:

Աղյուսակ 1.12

Պետական համալսարաններում դասավանդողների ամսական աշխատավարձը մի շարք երկրներում (ըստ պրոֆեսորադասախոսական կազմի աստիճանների)⁹⁶ (գնողունակության պարիպետով, ԱՄՆ դոլար)

Երկիրը	Սկզբնական	Միջին	Բարձր
Կանադա	5733	7196	9485
Հարավաֆրիկյան Հանրապետություն	3927	6531	9330
Իտալիա	3525	6955	9118
Սաուդյան Արաբիա	3457	6002	8524
Մեծ Բրիտանիա	4077	5943	8369
Մալազիա	2824	4628	7864
Ավստրալիա	3930	5713	7499
Հնդկաստան	3927	6070	7433
ԱՄՆ	4950	6054	7358
Նիդեռլանդներ	3472	5313	7123
Գերմանիա	4885	5141	6383
Իսրայել	3525	4747	6377
Նիգերիա	2758	4629	6229
Նորվեգիա	4491	4940	5847
Ֆրանսիա	1973	3484	4775
Ճապոնիա	2897	3473	4604
Բրազիլիա	1858	3179	4550

⁹⁶ Աղբյուրը՝ Philip G. Altbach, Liz Reisberg, and Ivnn F. Pacheco. Academic Salaries and Contracts: Global Trends and American Realities. The NEA 2013 Almanac of Higher Education, p. 89-99. http://www.nea.org/assets/docs/2013_Almanac_Altbach.pdf

Աղյուսակ 1.12 - շարժունակություն

Արգենտինա	3151	3755	4385
Կոլումբիա	1965	2702	4058
Չեխիա	1655	2495	3967
Թուրքիա	2173	2597	3898
Մեքսիկա	1336	1941	2730
Լատվիա	1087	1785	2654
Ղազախստան	1037	1553	2304
Եթովպիա	864	1207	1580
Չինաստան	259	720	1107
Ռուսաստան	433	617	910
Հայաստան	405	538	665

3. Մասնագիտությունների ցանկի անհամապատասխանությունը: Բոլոնիայի գործընթացի հիմնարար դրույթներից մեկի՝ ակադեմիական շարժունության հիմքում ընկած է մասնագիտությունը: Ակադեմիական շարժունությանը նպաստելու համար ՀՀ-ում գործող մասնագիտությունների ցանկը պետք է առավելագույնս համապատասխանի եվրոպական կրթատարածքում գործող կրթական հաստատությունների կողմից իրականացվող կրթական ծրագրերին, ինչպես նաև եվրոպական աշխատաշուկայի պահանջներին:

4. Ակադեմիական շարժունությունը: Ակադեմիական շարժունությունը և՛ դասավանդողների, և՛ սովորողների համար պահանջում է համապատասխան ֆինանսավորում: Անբավարար ֆինանսավորման դեպքում այն չի կարող համարժեք լինել ՀՀ-ի և Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքի զարգացած երկրների միջև: Շարժունությունը մեծամասամբ միակողմանի է և կարող է նպաստել «ուղեղների արտահոսքին»: Դասավանդողների մասով շարժունությունը համարժեք լինել չի կարող նաև այն պատճառով, որ տարբերվում են դասավանդման մեթոդներն ու կիրառվող կրթական տեխնոլոգիաները, նյութական խրախուսման ձևերն ու չափերը: Ակադեմիական շարժունության արդյունքում իրականացվող սովորողների «փոխանակումը» ևս համարժեք չի կարող լինել սովորողների թվաքանակի, ստացած կրթության որակի և ստացած կրթության ընձեռած հնարավորությունների առումներով:

5. Ակադեմիական կրեդիտների փոխճանաչումը: Ակադեմիական կրեդիտների փոխճանաչումը Բոլոնիայի գործընթացի հիմնարար դրույթներից է: Այն որպես նպաստող գործոն սերտորեն առնչվում է ուսանողների ակադեմիական շարժունության

հետ: Բայց քանի դեռ Բոլոնիայի գործընթացի անդամ երկրներում կրթության բոլոր աստիճաններում կրթության բովանդակությունը և կրթական ծրագրերը համարժեք չեն, այսինքն, չեն համապատասխանում մասնագիտությանը ներկայացվող միասնական պահանջներին և չափանիշներին, ապա նույնիսկ կրեդիտների կուտակման և փոխանցման միասնական ECTS (ԿԿՓԵՀ) համակարգի ներդրման պայմաններում կրեդիտները չեն կարող արտահայտել դասընթացների համարժեքությունը բովանդակային առումով և կմնան ընդամենը որպես ժամաքանակային էկվիվալենտ:

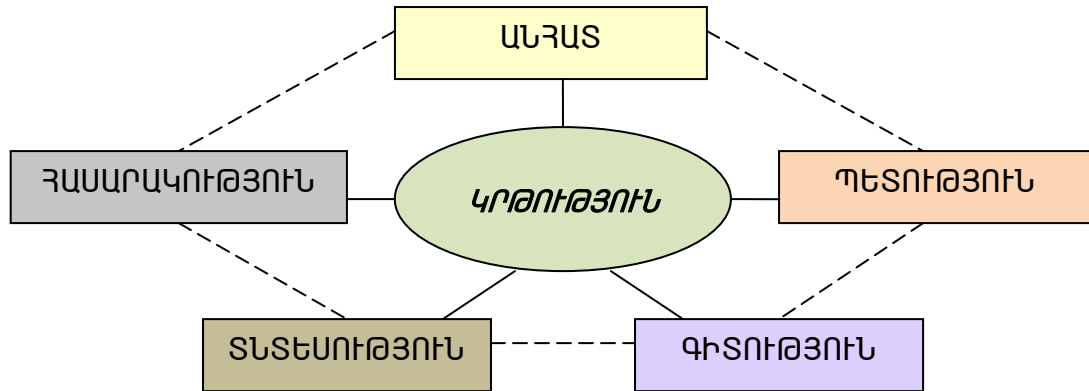
6. Կրթական աստիճանների տևողությունը: Եվրոպական կրթատարածքի շատ երկրներում (Մեծ Բրիտանիա, Գերմանիա, Բելգիա և այլ) բակալավրի կրթական աստիճանի տևողությունը 3-4 տարի է, իսկ մագիստրոսի կրթական աստիճանինը՝ 1-2 տարի: ՀՀ-ում նշված կրթական ծրագրերը տևում են համապատասխանաբար չորս և երկու տարի: Բակալավրի կրթական ծրագրի տևողությունը կրճատել հնարավոր է ուսումնական ծրագրերը հանրակրթական առարկաներից բեռնաթափելու միջոցով, նկատի ունենալով, որ տվյալ առարկաների դասավանդումն իրականացվում է հանրակրթական դպրոցում: Կրթական աստիճանները չպետք է կրկնեն մեկը մյուսին: Կրթական ծրագրի տևողության կրճատումը կնվազեցնի նաև պետական ֆինանսավորման ծանրաբեռնվածությունը: Բակալավրի կրթական աստիճանի տևողության նվազմանը կարող է նպաստել նաև միջին մասնագիտական կրթության զարգացումը: Միջին մասնագիտական կրթության որպես հանրակրթության և բարձրագույն կրթության միջև կրթական աստիճանի գոյությունն անհրաժեշտ է և կրթական այս աստիճանի զարգացումը և արդյունավետ գործառումը էապես կնպաստի բարձրագույն կրթության արդյունավետության բարձրացմանը:

Միջին մասնագիտական կրթության զարգացումը հնարավոր է բերի բուհերում ուսանողների թվի կրճատման՝ հանդիսանալով «լրացուցիչ հաղթահարման աստիճան» կամ «ֆիլտր», սակայն դա էապես կնպաստի բարձրագույն կրթության որակի բարձրացմանը: Անհերքելի է, որ յուրաքանչյուր կրթական աստիճան պետք է հիմք լինի հաջորդ կրթական աստիճանի համար և նախապատրաստի սովորողին հաջորդ կրթական աստիճանի համար: Կրթական աստիճանների միջև ճիշտ երկխոսությունը և համագործակցությունը կրթության արդյունավետության նախապայմանն է:

7. Մագիստրատուրա ընդունվելու հնարավորությունը ցանկացած

մասնագիտությամբ բակալավրի համար: Մասնագիտությունների մեծամասնության դեպքում մագիստրատուրա կարող է դիմել և ընդունվել ցանկացած մասնագիտությամբ բակալավրի աստիճան ունեցող անձը՝ հանձնելով մեկ ընդունելության քննություն: Կարծում ենք սա սխալ մոտեցում է, որը ոչ միայն արժեզրկում է բակալավրի կրթական աստիճանը և մասնագիտություն հասկացությունն ընդհանրապես, այլև կանխորոշում է մագիստրոսական կրթության արդյունքի որակը: Ստացվում է, որ բակալավրի կրթական աստիճանի ընդունելությունն ավելի դժվար է հաղթահարել (միասնական ընդունելության քննություններ մի քանի հանրակրթական առարկաներից, պահանջված մասնագիտությունների գծով մրցությանին միավորների բարձր շեմ), քան մագիստրատուրայի ընդունելությունը՝ մեկ քննությամբ: Եվ շատ փոքր է հավանականությունը, որ այլ մասնագիտությամբ բակալավրը մագիստրատուրայի ընդունելության մեկ քննությունը (որը ներառում է մասնագիտության գրեթե բոլոր հիմնական դիսցիպլինները) հանձնելով կյուրացնի տվյալ մասնագիտությունը, ինչն այդ մասնագիտությամբ բակալավրի աստիճան ունեցողներն արել են չորս ակադեմիական տարվա ընթացքում: Կարծում ենք, որ մագիստրատուրա դիմելու իրավունք պետք է ունենան միայն տվյալ մասնագիտությամբ և խիստ հարակից մասնագիտություններով բակալավրի աստիճան ունեցող անձինք: Միայն այս պարագայում կարելի ապահովել որակյալ մագիստրոսական կրթություն և այս կրթական աստիճանն իրոք կկարողանա ծառայել իր նպատակին, այն է՝ պատրաստել հետազոտական ունակություններով օժտված մասնագետներ նեղ մասնագիտական հմտություններով:

Դեռևս անտիկ ժամանակներից «անհատ-հասարակություն-պետություն» հարաբերություններում կրթությունը եղել է զարգացման հիմնական գործոնը: Ժամանակակից պայմաններում, երբ պետությունները ձգտում են կառուցել տեղեկատվական հասարակություն և գիտելիքահենք տնտեսություն, նշված հարաբերությունները պետք է դիտարկել հնգանկյան տեսքով, հետևյալ գագաթներով. «անհատ-հասարակություն-տնտեսություն-գիտություն-պետություն»: Իսկ կրթությունը, մասնավորապես բարձրագույն կրթությունը, միջանկյալ օղակ է այդ հարաբերությունների շղթայում և միաժամանակ ժամանակակից հասարակության և գիտելիքահենք տնտեսության զարգացման հիմնասյուններից մեկը (*գծապատկեր 1.7*):

Գծապատկեր 1.7 Կրթությունը որպես ժամանակակից հասարակության զարգացման հիմնասյուն⁹⁷

Կարծում ենք, որ վերը նշված «հնգանկյան գագաթները» պետք է հանդիսանան բարձրագույն կրթության ոլորտում բարեփոխումների հիմնական թիրախային խմբերը, իսկ բարեփոխումները պետք է իրականացվեն հետևյալ հիմնական ուղղություններով՝ միտված լինելով նշված նպատակների իրականացմանը.

1. «Կրթություն-անհատ» ուղղությամբ.

- Անհատի կրթության իրավունքի իրականացման և կրթական պահանջմունքների բավարարման հնարավորության ապահովում,
- Հավասար մրցակցային պայմանների ապահովում,
- Բարձրագույն կրթության մատչելիության բարձրացում,
- Աշխատաշուկայում պահանջված և մրցունակ մասնագետ լինելու երաշխիքի առկայություն:

2. «Կրթություն-հասարակություն» ուղղությամբ.

- Բարձրագույն կրթության արժևորում,
- Բարձրագույն դպրոցի գործառման նպատակների առաջադրում,
- Բարձրագույն կրթության բովանդակության նկատմամբ հասարակության պահանջների ձևակերպում,
- Հասարակության կողմից բարձրագույն կրթության որակի գնահատման գործուն կառուցակարգերի առկայություն:

⁹⁷ Կազմված է հեղինակի կողմից:

3. «Կրթություն-տնտեսություն» ուղղությամբ.

- Բարձրագույն կրթության որակի ապահովում և բարելավում,
- Ինովացիոն կրթական տեխնոլոգիաների ներդրում,
- Գործնական հմտություններով օժտված որակյալ կադրերի պատրաստում,
- Տնտեսության կառուցվածքին համապատասխան և պահանջարկ ունեցող մասնագետների պատրաստում:

4. «Կրթություն-գիտություն» ուղղությամբ.

- Բուհերի (համալսարանների) զարգացում որպես գիտահետազոտական կենտրոնների,
- Բուհերում (համալսարաններում) հիմնարար և կիրառական գիտահետազոտական աշխատանքների իրականացման հնարավորության ապահովում:

5. «Կրթություն-պեպություն» ուղղությամբ.

- Համապատասխան օրենսդրական և նորմատիվային դաշտի ապահովում,
- Կրթական գործունեության ֆինանսավորում,
- Գիտական գործունեության ֆինանսավորում,
- Ֆինանսավորման այլընտրանքային աղբյուրների օգտագործում,
- Տնտեսության կառուցվածքին համապատասխան մասնագիտությունների ցանկի մշակում,
- Կրթության, գիտության և տնտեսության ինտեգրման ապահովում:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարծում ենք, որ ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթահամակարգում անհրաժեշտ են արմատական և խորքային բարեփոխումներ, որոնց հիմքում նախևառաջ պետք է դրվեն ինստիտուցիոնալ և ենթակառուցվածքային փոփոխությունները: Դրանք պետք է ծրագրվեն և իրականացվեն քայլ առ քայլ՝ ելնելով հստակ ձևակերպված վերջնական նպատակներից:

Կրթության ոլորտում իրականացվող բոլոր բարեփոխումների արդյունքում Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքի «Կրթություն բոլորի համար» և «Կրթություն առանց սահմանների» կարգախոսները պետք է գործուն լինեն և իրականություն դառնան ՀՀ քաղաքացիների համար նախևառաջ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում:

ԳԼՈՒԽ 2. ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԵՐԿՐԻ ԿԱՅՈՒՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ

2.1 Կրթական ծառայությունների որակի բարձրացման խնդիրները բարձրագույն մասնագիտական կրթության համակարգում

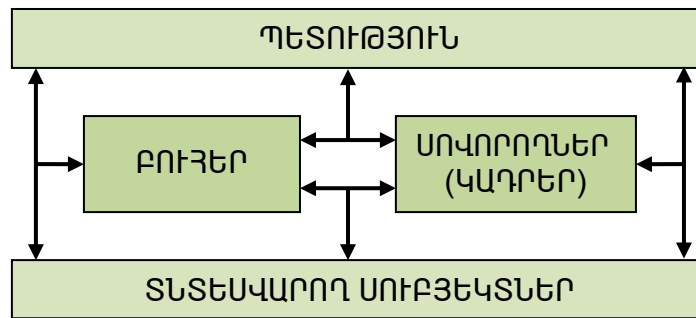
Բարձրագույն մասնագիտական կրթությունը տեղեկատվական հասարակության զարգացման և կայուն տնտեսական զարգացման պոտենցիալ գործոնից վերածվում է ռեալ գործոնի, երբ ոլորտը գործում է արդյունավետ և առաջարկում է որակյալ և պահանջված արդյունք:

Արդյունավետ կրթական ծառայությունների մատուցման հիմնախնդիրը առանցքային դերակատարում ունի ՀՀ տնտեսության համար, որը պայմանավորված է, նախևառաջ, այլընտրանքային լուծումների ու հնարավորությունների խիստ սահմանափակությամբ: Մյուս կողմից, տնտեսությունը գիտելիքահենք հուն տեղափոխելու ՀՀ Կառավարության կողմից որդեգրած քաղաքականությունն իր ցանկալի արդյունքները կարող է ապահովել գիտակրթական համակարգերի համապարփակ զարգացման ու գործադրման միջոցով:

Կրթական ծառայությունների արդյունավետությունը կարելի է վերլուծել և քանակապես գնահատել արդյունավետության սահմանմանը համապատասխան, այսինքն, որպես արդյունքի և ծախսերի հարաբերակցություն: Սակայն, եթե կրթության ոլորտում կատարված ծախսերի գնահատումը հնարավոր է իրականացնել տարբեր տեսանկյուններից, ապա բավականին բարդ խնդիր է արդյունքի գնահատումը, քանի որ այն կրթության մատչելիության և որակի ինտեգրալ ցուցանիշ է:

Այդ իսկ պատճառով, խնդրո առարկա արդյունավետության վերլուծությունը հարկ է սկսել բարձրագույն կրթության համակարգում կրթական ծառայությունների շուկայի սուբյեկտների⁹⁸ և դրանց միջև ձևավորված բազմակողմ հարաբերությունների վերլուծությունից (*գծապատկեր 2.1*):

⁹⁸ Տնտեսագիտական գրականության մեջ որպես կրթական ծառայությունների շուկայի սուբյեկտներ հիմնականում նշվում են կրթական հիմնարկությունները, սպառողները (կազմակերպությունները), անհատները (սովորողները), երբեմն նաև միջնորդ կառույցները: Սակայն կարծում ենք, որ կրթական ծառայությունների շուկայի ոչ պասիվ գործող սուբյեկտ է նաև պետությունը, քանի որ այն հանդիսանում է կրթության ոլորտի զարգացման ռազմավարության և քաղաքականության մշակողը, և միաժամանակ՝ կրթական ծառայությունների պատվիրատու և սպառող:

Գծապատկեր 2.1 Կրթական շուկայի սուբյեկտները բարձրագույն կրթության համակարգում և դրանց փոխհարաբերությունները⁹⁹

Դիտարկենք կրթական շուկայի սուբյեկտների միջև բազմակողմ հարաբերությունները և դրանց բովանդակությունը կրթական ծառայությունների արդյունավետության տեսանկյունից:

1. «Պետություն-բուհեր-սովորողներ(կադրեր)» հարաբերությունների շղթան ներառում է բարձրագույն կրթության բյուջետային ֆինանսավորումը, ուսումնական գործընթացը, պետության կողմից օրենսդրորեն երաշխավորված կրթության իրավունքի իրականացումը:

Կրթություն ստանալու իրավունքը մարդու հիմնարար իրավունքներից է, այն ուղղված է մարդկային կապիտալի ամրապնդմանը և մարդու կարողությունների զարգացմանը: Կրթական իրավունքի իրականացման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծումը և մեկնարկային հավասար պայմանների ապահովումը բարձրագույն մասնագիտական կրթությանը ներկայացվող պահանջներից մեկն է:

Կրթական ծառայությունների արդյունավետությունը հարաբերությունների վերը նշված շղթայում կորոշվի պետության կողմից բարձրագույն մասնագիտական կրթության մատչելիության և կրթություն ստանալու հնարավորությունների հավասարության ապահովմամբ: Անհավասարության բարձր աստիճանը կարող է դիտարկվել որպես կրթական ծառայությունների անարդյունավետություն մակրո մակարդակում կամ բարձրագույն դպրոցի անարդյունավետ գործունեություն:

⁹⁹ Կազմված է հեղինակի կողմից:

Կրթության մատչելիությունը կարելի է դիտարկել մի կողմից տնային տնտեսությունների և մյուս կողմից՝ պետության կրթական ծախսերի կատարման հնարավորությունների տեսանկյուններից:

Բարձրագույն կրթության մատչելիության և դրա ստացման ֆինանսական հնարավորությունների միջև կապն ակնհայտ է, քանի որ մատչելիությունը դիտարկվում է որպես «արդյունք», որին կարելի է հասնել «վճարման հնարավորություն» գործոնի միջոցով: Ելնելով սրանից՝ միջազգային տարբեր հետազոտություններում երկրների համար հաշվարկվում են բարձրագույն կրթության մատչելիության և կրթության ստացման ֆինանսական հնարավորությունների վարկանիշներ¹⁰⁰:

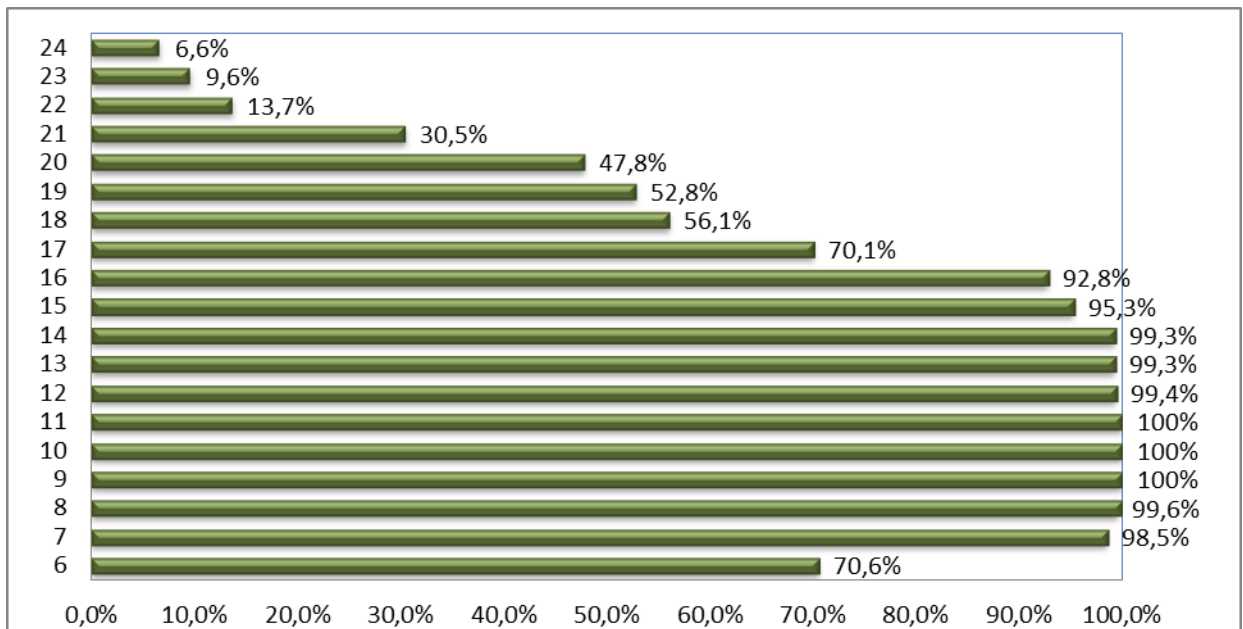
Կրթության իրավունքի իրականացման հնարավորությունն ըստ եկամուտների մակարդակի երբեմն դիտարկվում է որպես սոցիալական անարդարություն: Արդարության սկզբունքի պահպանումը հավասար պայմանների ստեղծմամբ և այս եղանակով կրթության մատչելիության բարձրացումը հատկապես կարևոր են աղքատության հաղթահարման համար: Արդարության պահանջմունքը մարդու սոցիալական պահանջմունքների ելակետն է, անհատի պաշտպանված լինելու և անվտանգության պահանջմունքների հիմքը: Արդարության զգացումը կարևոր գործոն է մարդու կյանքում և ընկած է հասարակության համախմբման հիմքում: Արդարության գնահատումը թերևս հնարավոր է վիճակագրական մեթոդներով:

Վերջին տարիներին բուհերի թվի աճը կարծես թե մեծացրել է բարձրագույն կրթության ստացման հնարավորությունն ու մատչելիությունը: Սակայն բուհերի թվի և կրթական ծառայությունների ծավալի ֆորմալ աճը արդյո՞ք մեծացրել է բարձրագույն կրթության մատչելիությունը և հատկապես սոցիալական ո՞ր խմբերի համար:

Հայաստանում առկա է որակյալ կրթություն ունեցող մարդկային ռեսուրս: Համաձայն 2011թ.-ի մարդահամարի արդյունքների, տարրական կրթություն չունեցողները կազմում են << 10 և ավելի տարեկան մշտական բնակչության ընդամենը 0.83%-ը, իսկ 20 և ավելի տարեկան բնակչության շուրջ 46%-ն ունի որևէ մակարդակի (նախնական, միջնակարգ մասնագիտական, բարձրագույն կամ հետբուհական) մասնագիտական կրթություն :

¹⁰⁰ St' u A. Asher, A. Cervenán. Global Higher Education Rankings: Affordability and Accessibility in Comparative Perspective. Toronto: The Educational Policy Institute, 2005.

ՀՀ ԱՎԾ-ի 2013թ.-ի տվյալների վերլուծությունը վկայում է, որ 6-17 տարեկանների ընդգրկվածությունը կրթահամակարգի տարբեր օղակներում բավական բարձր է և կազմում է միջինը 94%: Սա վկայում է բնակչության բոլոր խավերի համար հանրակրթության բարձր հասանելիության ու մատչելիության մասին: Սակայն, սկսած 17 տարեկանից, կրթահամակարգում ընդգրկվածության ցուցանիշը սկսում է նվազել: Սա վկայում է այն մասին, որ նախ ավագ դպրոցում, իսկ հետո, շատ ավելի կտրուկ նաև մասնագիտական ծրագրերում, տեղի է ունենում ընդգրկվածության նվազում և 18-22 տարեկանների ընդգրկվածությունը կրթահամակարգում արդեն կազմում է միջինը 40% (գծապատկեր 2.2):

Գծապատկեր 2.2 6-24 տարեկանների ընդգրկվածությունը կրթահամակարգում՝ ըստ տարիքի, տոկոս¹⁰¹:

Նույնն են վկայում նաև կրթահամակարգերի տարբեր օղակներում համախառն ընդգրկվածության ցուցանիշները և դրանց դինամիկան: Եթե 2013-2014 ուս. տարում համախառն ընդգրկվածությունը տարրական ու հիմնական դպրոցում կազմել է համապատասխանաբար 94.1% և 92.6%, ապա ավագ դպրոցում նույն ցուցանիշը կազմել է 74%, իսկ բուհում՝ 47% (աղյուսակ 2.1): Չնայած այն փաստին, որ

¹⁰¹ Աղբյուրը՝ ՀՀ ԱՎԾ 2013թ. «Տնային տնտեսությունների կենսամակարդակի ամողջացված հետազոտության» տվյալների շտեմարանի վերլուծության արդյուքներ:

Հայաստանում 2011թ.-ից ի վեր բուհերում ընդգրկվածության ցուցանիշները աճել են, սակայն դրանք ցածր են մնում ԿԱԵ երկրների ցուցանիշների համեմատությամբ (ըստ 2012թ. տվյալների՝ համախառն ընդգրկվածությունը մասնագիտական ծրագրերում 65% է, համաձայն ՀԲ տվյալների):

Աղյուսակ 2.1.

Համախառն ընդգրկվածության ցուցանիշը կրթահամակարգի փաթեթի օղակներում, 2011-2015թթ.¹⁰²

(տոկոս)

	2011-2012 ուս.տարի	2012-2013 ուս.տարի	2013-2014 ուս.տարի	2014-2015 ուս.տարի	2015-2016 ուս.տարի
Տարրական դպրոց	99.0	95.2	94.1	93.1	91.6
Հիմնական դպրոց	91.8	94.8	92.6	92.6	96.3
Ավագ դպրոց	72.8	74.1	74.0	72.4	57.9
ԲՈՒՀ	39.0	37.0	42.0	43.0	47.0

Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ չնայած հանրակրթության տարրական ու հիմնական մակարդակներում բնակչության տարբեր խավերի ընդգրկվածությունը հիմնականում համասեռ է, սակայն արդեն իսկ ավագ դպրոցում և բուհական կրթահամակարգում ընդգրկվածության ցուցանիշներն էապես անհավասար են աղքատ և ոչ աղքատ խավերի համար: Այսպես, բնակչության ամենաաղքատ խմբի շրջանում համախառն ընդգրկվածությունը ինչպե՞ս ավագ դպրոցում, այնպես էլ բուհական կրթությունում անհամեմատ ավելի ցածր է, քան բնակչության ամենահարուստ խմբի շրջանում: Վերջին երկույթի հիմնական պատճառը

¹⁰² Աղբյուր՝ ՀՀ սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2012: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 168:

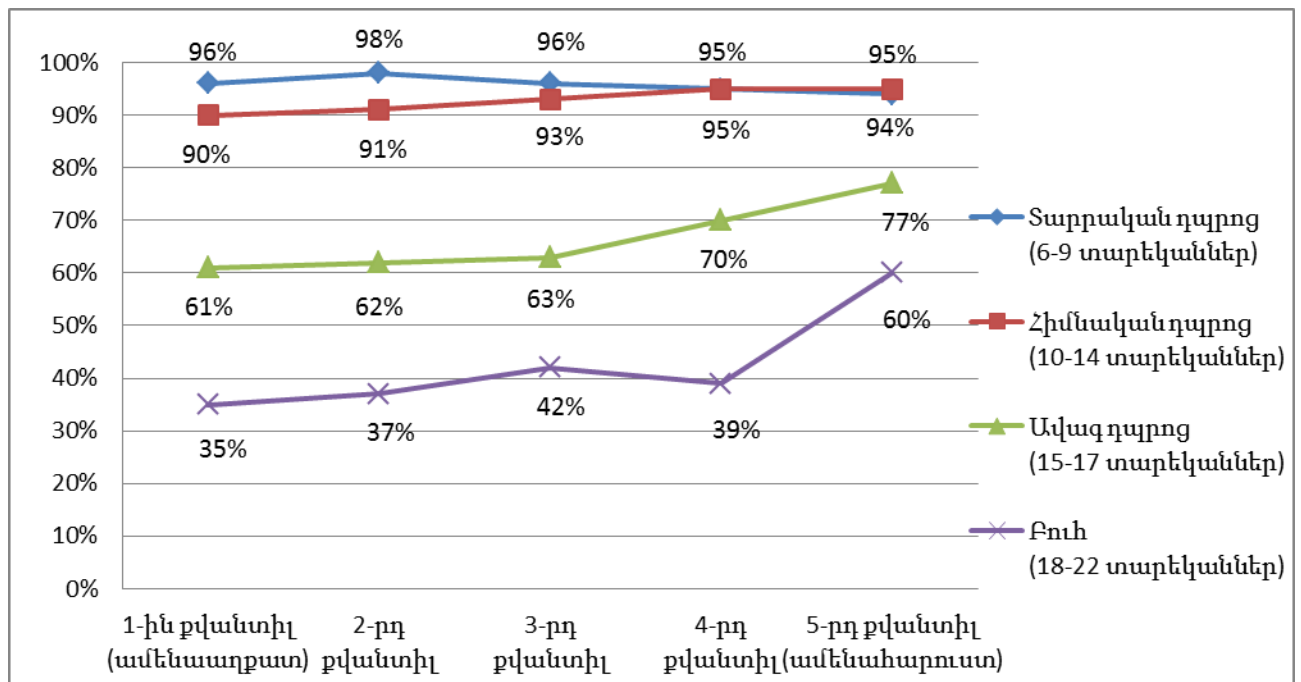
ՀՀ սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2013: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 165, 170,

ՀՀ սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2014: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 151, 156,

ՀՀ սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2015: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 164, 169,

ՀՀ սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2016: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 165, 170:

բարձրագույն կրթության մատչելիության/հասանելիության չափազանց ցածր աստիճանն է աղքատների համար (աղյուսակ 2.3):

Գծապատկեր 2.3. Համախառն ընդգրկվածությունները կրթահամակարգի տարբեր մակարդակներում՝ ըստ սպառման քվանտիլների, Կոկոս, 2014թ.¹⁰³

Նկատի ունենալով երկրում աղքատության բավական բարձր մակարդակն ու հետճգնաժամային շրջանում դրա փաստացի աճը, կարծում ենք, որ կրթական անհավասարության ցուցանիշների վերհանումը մեր երկրում առանցքային հիմնախնդիրների շարքում է, որը պայմանավորված է երկարատև կայուն տնտեսական աճի վրա մտավոր ներուժի հետգործունեության ազդեցության կարևորությամբ:

Միջազգային փորձն առաջարկում է կրթության տարբեր ասպեկտների չափման ու համադրման բազմազան ցուցիչներ, որոնցից են կրթահամակարգի տարբեր մակարդակներում ընդգրկվածությունը, կրթության ոլորտում պետական ծախսերի մասնաբաժինը, կրթական միջին մակարդակը, կրթության որակը գնահատող համակարգերը և այլն: Դրանցից մեկն է նաև կրթության անհավասարությունը գնահատելու համար տարբեր հեղինակների կողմից լայն կիրառություն գտած

¹⁰³ Աղբյուրը՝ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը 2015, Վիճակագրական-վերլուծական գեկույց, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2015, էջ 164-169:

կրթության անհավասարության Ջինիի գործակիցը, որը բնութագրում է բնակչության կրթամակարդակների (սովորաբար դրա տակ նկատի են ունենում սովորած տարիների քանակը) բաշխման հարաբերական անհավասարությունը¹⁰⁴:

Հղված ուսումնասիրությունների արդյունքների համեմատությունները տարբեր երկրների համար բացահայտել են հետևյալ օրինաչափությունները.

- ✓ երկրում բնակչության միջին կրթամակարդակը (սովորած տարիների միջին քանակը) հակադարձ կախվածության մեջ է կրթության Ջինիի գործակցի հետ, այսինքն, որքան բարձր է բնակչության միջին կրթամակարդակը տվյալ երկրում, այնքան ցածր է կրթական անհավասարությունը,

- ✓ կրթության անհավասարությունը բնութագրող Ջինիի գործակիցը հակադարձ կախվածության մեջ է երկրում շնչային ՀՆԱ-ի ցուցանիշի հետ, այսինքն, որքան փոքր է կրթության անհավասարությունը տվյալ երկրում և հետևապես՝ բարձր բնակչության միջին կրթամակարդակը, այնքան մեծ է շնչային ՀՆԱ-ն:

Հիմնվելով կրթության Ջինիի գործակցի հաշվարկման կիրառվող հատուկ մեթոդաբանության և ՀՀ ԱՎԾ-ի կողմից 2009 և 2013 թվականներին իրականացված «Տնային տնտեսությունների կենսամակարդակի ամբողջացված հետազոտության» տվյալների վրա, գնահատվել է կրթության անհավասարության Ջինիի գործակիցը Հայաստանում: Վերջինիս գնահատման առաջին փորձը կատարվել է 2002թ.-ին¹⁰⁵: Նույն մեթոդաբանության կիրառմամբ այն գնահատվել է նաև 2009 և 2013 թվականների համար՝ վեր հանելով որոշակի միտումներ:

Կրթության անհավասարության հաշվարկի (2002թ.) հիմքում ընկած են եղել ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագրի կողմից իրականացված «Կրթությունը, աղքատությունը և տնտեսական ակտիվությունը Հայաստանում» հետազոտության մեջ ընդգրկված

¹⁰⁴ Տե՛ս “Measuring Education Inequality: Gini Coefficients of Education”, T. Vinod, Y. Wang, X. Fan, WBI, 2001;

“Education and Earnings Inequality in Mexico”, Ulrich Lachler, WB, 1998;

“Education, Earnings and Inequality in Brazil, 1982-98”, A. Blom, L. Holm-Niesen, D. Verner, WB, 2001;

“A New Dataset on Inequality in Education: Gini and Theil Indices of Schooling for 140 Countries, 1960-2000”, T. Vinod, Y. Wang, X. Fan, WB, 2002;

“Inequality in Education: Comparative and International Perspectives”, Donald B. Holsinger, W. James Jacob, Springer, 2009.

¹⁰⁵ Տե՛ս Կրթությունը, աղքատությունը և տնտեսական ակտիվությունը Հայաստանում: Իրավիճակային վերլուծության զեկույց: ՄԱԿ-ի Հայաստանյան գրասենյակ, Երևան, 2002:

բնակչության սովորած տարիների քանակի փաստացի նշումները: Հաշվարկվել են հետազոտված տնային տնտեսությունների 10 և ավելի տարեկան անդամների սովորած տարիների միջին քանակները՝ կրթամակարդակի յուրաքանչյուր աստիճանի համար: Այդ մեթոդական մոտեցումներն ու արդյունքներն օգտագործվել են նաև 2009թ. կրթական անհավասարության հաշվարկների իրականացման համար: Իսկ 2013թ.-ի համար, նկատի ունենալով հանրակրթության նոր օղակի՝ եռամյա ավագ դպրոցի ձևավորումը, այն փափոխվել ու հարմարեցվել է նոր իրողություններին: Ընդ որում, սովորած տարիների քանակի ցուցանիշն ընդգրկել է ուսումը ոչ միայն կրթահամակարգի պաշտոնապես ընդունված տարբեր օղակներում (դպրոց, միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատություն, բուհ), այլև լրացուցիչ կրթության և կրթության ոչ պաշտոնական օղակներում՝ առարկայական դասընթացներ, մասնավոր պարապմունքներ, մասնագիտության (այդ թվում արհեստների) ձեռքբերման ու խորացման դասընթացներ: Սովորած տարիների միջին թիվն ըստ կրթամակարդակների՝ տարածված 2009 և 2013 թվականների տնային տնտեսությունների հետազոտությամբ ընդգրկված 10 և ավելի տարեկան անդամների վրա, ունեցել է հետևյալ պատկերը (*աղյուսակ 2.2*).

Ըստ ստացված արդյունքների, 2002-2009թթ. ընթացքում նշված տարիքային խմբի բնակչության սովորած տարիների միջին թիվը փոքր ինչ կրճատվել է, կազմելով 10.7 տարի՝ 2002թ. 11.2-ի դիմաց: Սակայն, 2013թ.-ին այն աճել ու կազմել է 13.1 տարի՝ կապված լրիվ միջնակարգ կրթահամակարգի նոր օղակի՝ ավագ դպրոցի ձևավորման ու այդ համակարգում երկու տարով ուսուցման տևողության ավելացման հետ:

Հեղափոխված 10 և ավելի տարեկան բնակչության՝ պաշտոնական ու ոչ պաշտոնական կրթական օղակներում սովորած տարիների միջին թվերի գնահատականներն ըստ կրթամակարդակների¹⁰⁶

Կրթամակար-դակներ	Պաշտոնական և ոչ պաշտոնական կրթական օղակներում սովորած տարիների միջինը (տարի)՝ ըստ 2002թ. հետազոտության	Պաշտոնական և ոչ պաշտոնական կրթական օղակներում սովորած տարիների միջինը (տարի)՝ տարածված 2009թ. տվյալների վրա	Տեսակարար կշիռը 10 և ավելի տարեկան անդամների ընդհանուր թվում (%)՝ ըստ տնային տնտեսությունների 2009թ. հետազոտության	Պաշտոնական և ոչ պաշտոնական կրթական օղակներում սովորած տարիների միջինը (տարի)՝ տարածված 2013թ. տվյալների վրա	Տեսակարար կշիռը 10 և ավելի տարեկան անդամների ընդհանուր թվում (%)՝ ըստ տնային տնտեսությունների 2013թ. հետազոտության
Չունեն լրիվ տարրական	4.0	4.0	1.6	4.0	1.0
Տարրական	6.8	6.8	11.0	7.0	7.7
Հիմնական	8.2	8.2	11.8	9.8	10.5
Լրիվ միջնակարգ	10.3	10.3	40.1	12.3	38.2
Նախնական մասնագիտական	11.7	11.7	2.4	13.7	1.8
Միջին մասնագիտական	12.4	12.4	17.8	14.4	19.2
Թերի բարձրագույն	13.3	13.3	1.8	15.3	1.2
Բարձրագույն	15.3	15.3	13.4	17.3	20.0
Հետբուհական	16.3	16.3	0.2	18.3	0.4
ՄԻՋԻՆԸ	11.2	10.7	100.0	13.1	100.0

Ելնելով նկարագրվածից, 2009 և 2013 թվականների համար հաշվարկվել է կրթության անհավասարության Զինիի գործակիցը և կառուցվել կրթության անհավասարության Լորենցի կորը՝ հիմնվելով միջազգայնորեն ընդունված մեթոդաբանության վրա:

¹⁰⁶ Աղբյուրը՝ «Կրթությունը, աղքատությունը և տնտեսական ակտիվությունը Հայաստանում», ՄԱԿ-ի Հայաստանյան գրասենյակ, Երևան, 2002, և ՀՀ ԱՎԾ կողմից 2009 և 2013թ. իրականացված տնային տնտեսությունների կենսամակարդակի ամբողջացված հեղափոխության տվյալների շտեմարանների հաշվարկներ:

Ջինիի գործակիցը հաշվարկվել է հետևյալ բանաձևով¹⁰⁷՝

$$Gini_{Ed} = \left(\frac{N}{N-1} \right) \cdot \left[\frac{1}{\mu} \sum_{i=2}^n \sum_{j=1}^{i-1} p_i |y_i - y_j| p_j \right] \quad (2.1),$$

որտեղ N-ը հետազոտված 10 և ավելի տարեկան բնակչության թիվն է, μ -ն՝ նրանց սովորած տարիների միջին քանակը, p_i և p_j -ն՝ տվյալ կրթամակարդակն ունեցող բնակչության տեսակարար կշիռը, y_i -ն և y_j -ն՝ տվյալ կրթամակարդակն ունեցողների սովորած տարիների միջին քանակը:

Ըստ ստացված արդյունքների, 2009թ. 10 և ավելի տարեկան բնակչության կրթության անհավասարությունը բավականին փոքր է, սակայն դրսևորել է աճի փոքր միտում, Ջինիի գործակիցը կազմել է ընդամենը 0.2՝ 2002թ. 0.15-ի դիմաց: Այս արդյունքների համադրումը տարբեր երկրների համար կրթության անհավասարության Ջինիի գործակցի ու սովորած տարիների միջին քանակի փոխադարձ կախվածությունների տվյալների հետ վկայում է, որ Հայաստանը այդուհանդերձ բավականին բարենպաստ դիրքում է, այնպիսի երկրների կողքին, ինչպիսիք են Կանադան, Գերմանիան, Ավստրիան¹⁰⁸: 2013թ.-ին, կապված հանրակրթության տևողության աճի հետ, Ջինիի գործակիցը փոքր անկում է դրսևորել և կազմել է 0.17 Սակայն, կրթության փոքր անհավասարության պայմաններում եկամուտների անհավասարության Ջինիի գործակիցը 2009-2013թթ., ըստ ՀՀ ԱՎԾ տնային տնտեսությունների ամբողջացված հետազոտության արդյունքների¹⁰⁹, բավականաչափ բարձր է՝ 0.36-0.37:

Նշենք, որ կրթության Ջինիի գործակիցը 10 և ավելի տարեկանների համար իր մեջ կրում է դեռևս խորհրդային ժամանակաշրջանի՝ սոցիալական տարբեր խավերի

¹⁰⁷ Տե՛ս “Measuring Education Inequality: Gini Coefficients of Education”, T. Vinod, Y. Wang, X. Fan, WBI, 2001, էջ 7:

¹⁰⁸ Տե՛ս “Measuring Education Inequality: Gini Coefficients of Education”, T. Vinod, Y. Wang, X. Fan, WBI, 2001, էջ 17:

¹⁰⁹ Տե՛ս Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2010, էջ 58,

Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2014, էջ 57:

համար հավասարապես մատչելի կրթական համակարգի տարբեր օղակներում կրթություն ստացածներին: 1990-ական թվականներից առաջ կրթություն ստացածները և իրենց կրթությունն ավարտածները կազմում են այս համախմբության շուրջ կեսը: Թերևս այդ պատճառով է, որ կրթության անհավասարությունը այս տարիքային խմբի համար բավականին փոքր է:

2. *«Պետություն-սովորողներ(կադրեր)-տնտեսվարող սուբյեկտներ»* հարաբերությունների շղթան ներառում է աշխատաշուկայում մասնագետների պահանջված լինելը և մրցունակությունը, նրանց սոցիալական ապահովվածությունը: Պետությունը հանդես է գալիս որպես կրթության որակի երաշխավոր:

Կրթական ծառայությունների արդյունավետությունը հարաբերությունների այս շղթայում կորոշվի մատուցված ծառայությունների որակով: Բարձրագույն կրթության որակի՝ որպես նպատակի և արդյունքի հարաբերակցության ապահովումը և գնահատումը ներկայում ազգային կրթահամակարգի ամենաբարդ խնդիրներից է: Այս ոլորտում որակը չի կարող գնահատվել միայն մաթեմատիկական և վիճակագրական մեթոդներով և անհրաժեշտ է հիմնախնդրի դիտարկումը մանկավարժական, սոցիալական և տնտեսագիտական առումներով:

3. *«Պետություն-բուհեր-տնտեսվարող սուբյեկտներ»* հարաբերությունների շղթան ներառում է տնտեսությունը և գիտությունը մասնագիտական կադրերով ապահովումը:

Բարձրագույն կրթության պլանավորումը և աշխատաշուկայի հագեցվածության օպտիմալ աստիճանի որոշումը կրթահամակարգի հիմնախնդիրներից է: Այն ներառում է մասնագիտությունների ցանկի և գերակա մասնագիտությունների որոշումը՝ տնտեսության ճյուղերի և գիտության ուղղությունների գերակայությունների հիման վրա, կանխատեսման սկզբունքների մշակումը: Հեռանկարում՝ ըստ մասնագիտությունների բուհական համակազմի ընդունելության պլանավորումը էականորեն պայմանավորվում է տնտեսության ճյուղային կառուցվածքով: Այդպիսի կառուցվածքով ձևավորվող պահանջարկը ինքնուրույն հետազոտության առարկա է:

Կրթական ծառայությունների արդյունավետությունը հարաբերությունների այս շղթայում կորոշվի աշխատաշուկայի որակյալ մասնագետներով հագեցվածության,

արդյունավետ տնտեսությունում կադրերի նկատմամբ պահանջարկի բավարարման համալիր ցուցանիշներով¹¹⁰:

4. «*Քուհեր - սովորողներ(կադրեր) - տնտեսվարող սուբյեկտներ*» հարաբերությունների շղթան ներառում է տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից մասնագետների պատրաստման պատվերների տեղաբաշխումը և համապատասխան կրթության ֆինանսավորումը: Կրթական ծառայությունների արդյունավետությունը հարաբերությունների այս շղթայում կդիտարկվի միկրո մակարդակում և կորոշվի քուհերի գործունեության արդյունավետությամբ և մրցունակությամբ:

Որակի գնահատման գիտական մոտեցման արդյունքում ձևավորվել է նոր ուղղություն՝ կվալիմետրիան, որն ուսումնասիրում է ապրանքների և ծառայությունների որակի քանակական գնահատման մեթոդները: Որակը օբյեկտի (անհատական նկարագրվող և դիտարկվող գործընթաց, արտադրանք, կազմակերպություն, համակարգ կամ դրանց ցանկացած համակցություն) բնութագրերի ամբողջությունն է, որը վերաբերում է սահմանված և ենթադրվող պահանջմունքների բավարարման ունակությանը¹¹¹:

Վերջնական արդյունքի (արտադրանքի, ծառայության) որակը ժառանգում է գործընթացների և կազմակերպա-կառավարչական համակարգի որակը: Որակի արտացոլման ազդեցության սկզբունքը որակի մենեջմենթի հիմնական սկզբունքներից մեկն է: Վերջնական արդյունքի որակի կառավարումը իրականացվում է ամբողջ համակարգի միջոցով: Համակարգի որակը իր ազդեցությունն է ունենում գործընթացների որակի և, համապատասխանաբար, արդյունքների որակի վրա¹¹²: Հետևաբար, որակյալ արդյունք ստանալու համար անհրաժեշտ է ապահովել համակարգի բոլոր գործընթացների և տարրերի որակը:

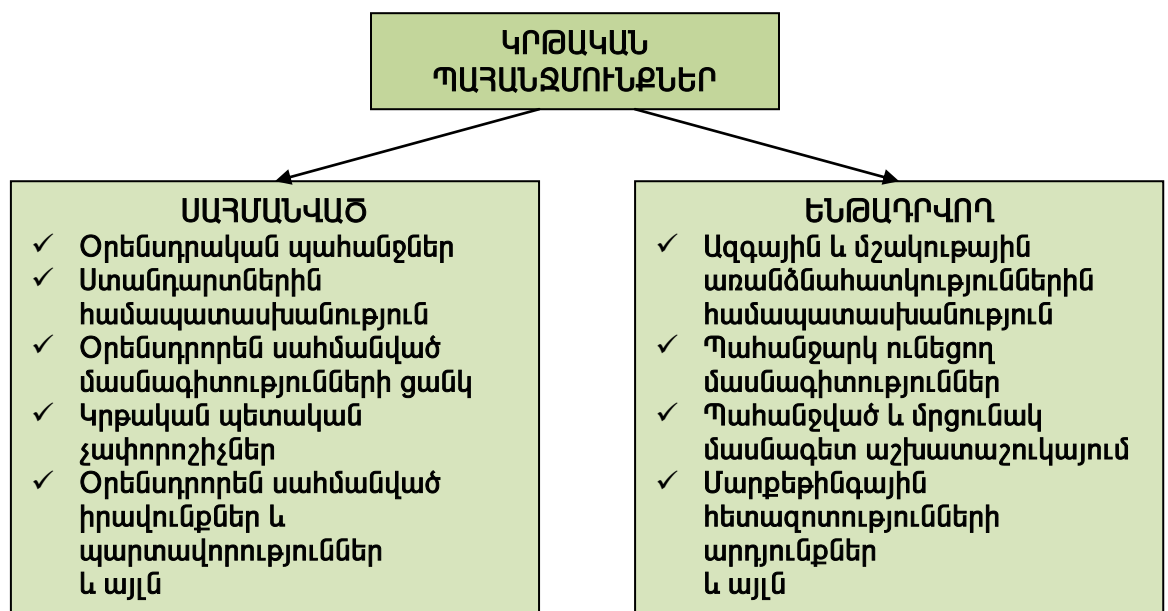
¹¹⁰ Տնտեսագիտական կրթության արդի առանձնահատկությունների ու կադրերի պատրաստման հիմնահարցերը քննարկված են հետևյալ հոդվածում՝ Դ.Տարկսյան, Լ.Կազարյան, Դ.Բարխուդարյան. Некоторые аспекты повышения качества экономических образовательных услуг. Собрание материалов международной научной конференции “Университетское образование в XXI в.” (1-4 октября, 2009) посвященной 90-летию Ереванского Государственного Университета. Ереван, изд. ЕГУ, 2010, стр. 91-98.

¹¹¹ Фомичев С.К., Старостина А.А., Скрыбина Н.И. Основы управления качеством. Учебное пособие, 2-е издание, стереотипное. Киев, МАУП, 2002, стр. 13-14.

¹¹² Фомичев С.К., Старостина А.А., Скрыбина Н.И. Основы управления качеством. Учебное пособие, 2-е издание, стереотипное. Киев, МАУП, 2002, стр. 16.

Թեև վերջին ժամանակներում կրթության որակի վերաբերյալ դիտարկումներն ու քննարկումները չեն դադարում, այնուամենայնիվ, սահմանված չեն բարձրագույն կրթության համընդհանուր և միանշանակ չափանիշներ և գնահատման մեթոդներ:

Ելնելով որակի ընդունված սահմանումներից՝ կրթական ծառայության որակը կարելի է սահմանել որպես սպառողական հատկությունների ամբողջություն, որն ապահովում է մարդկանց ճանաչողական պահանջմունքների առանձնահատուկ տեսակի՝ կրթական պահանջմունքների (սահմանված և ենթադրվող) համակողմանի բավարարման հնարավորությունը: *Գծապատկեր 2.4-ում* կրթական պահանջմունքները մեկնաբանված են սահմանված և ենթադրվող պահանջմունքների տեսանկյուններից:

Գծապատկեր 2.3 Սահմանված և ենթադրվող պահանջմունքները կրթության ոլորտում¹³

Այսպիսով, որակի սահմանումների և կրթական պահանջմունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ որակ հասկացությունը միանշանակ չէ և այն կարելի է դիտարկել երկու տեսանկյունից՝

- օբյեկտիվ, այսինքն՝ ֆիզիկական բնութագրեր և դրանց համապատասխանությունը ստանդարտներին,
- սուբյեկտիվ, այսինքն՝ համապատասխանությունը կոնկրետ սպառողի սպասումներին և պահանջներին:

¹¹³ Կազմված է հեղինակի կողմից:

Որակը բարձրագույն կրթության ասպարեզում կամ ակադեմիական որակը բազմաչափ, բազմամակարդակ և դինամիկ հասկացություն է, որն առնչվում է կրթական մոդելի համատեքստային պարամետրերին, ինստիտուցիոնալ առաքելությանն ու նպատակներին, ինչպես նաև հատուկ ստանդարտներին՝ տվյալ համակարգի, բուհի, ծրագրի կամ մասնագիտական ուղղության շրջանակներում: Կախված մոտեցումից և օգտագործման նպատակից՝ տարբերում են որակի տարբեր սահմանումներ. որակը որպես գերազանցություն, որակը՝ որպես համապատասխանություն նպատակին, որակը՝ որպես բարելավում¹¹⁴: Այսպիսով, բարձրագույն կրթության որակն ունի բազմաթիվ բնութագրեր և հանդիսանում է ինտեգրալ ցուցանիշ՝ արտահայտված կրթական շուկայի սուբյեկտների բավարարվածության աստիճանով, նրանց միջև բազմակողմ հարաբերությունների բոլոր օղակներում:

Հարկ է տարբերել «ուսուցման որակ» և «կրթության որակ» տերմինները: Ուսուցման որակը կրթական ծառայության սպառողական հատկությունների ամբողջությունն է, որն ապահովում է սովորողի համակողմանի զարգացման պահանջմունքների ամբողջության բավարարման հնարավորությունը: Այն ուսումնական գործընթացի անմիջական արդյունքն է և կախված է բուհի նյութատեխնիկական բազայից, պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմից, ուսումնամեթոդական գործընթացից, ինչպես նաև ուսանողների, որպես կրթական գործընթացի օբյեկտի, մտավոր ներուժից¹¹⁵:

Կրթության որակը բուհի մրցունակության գլխավոր պայմաններից մեկն է և ավելի ընդգրկուն հասկացություն է: Այն լրացուցիչ ներառում է նաև բուհի շրջանավարտներին, նրանց կարիերան, գնահատականը գործատուների և «բուհ-արտադրություն» կապի տեսանկյուններից, ռեկլամացիաների առկայությունը/բացակայությունը¹¹⁶: Բարձրագույն կրթության որակի ամփոփ ցուցանիշները, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի մի շարք բաղադրիչներ, հետևյալն են.

¹¹⁴ Որակի ապահովման բուհական համակարգեր: Ուղեցույց: Երևան, «Շանթ Քոմիյու» ՍՊԸ, 2009, էջ 198:

¹¹⁵ Менеджмент, маркетинг и экономика образования. Учебное пособие, 2-е изд., перераб. / Под. ред. А.П.Егоршина, Н.Д.Никандрова. Н.Новгород, НИМБ, 2004, стр. 61.

¹¹⁶ Менеджмент, маркетинг и экономика образования. Учебное пособие, 2-е изд., перераб. / Под. ред. А.П.Егоршина, Н.Д.Никандрова. Н.Новгород, НИМБ, 2004, стр. 61.

- նյութատեխնիկական բազայի վիճակը,
- ուսումնամեթոդական ապահովվածությունը,
- պրոֆեսորադասախոսական կազմի մտավոր ներուժը, որակավորման աստիճանը,
- բուհի մտավոր ներուժը,
- ուսանողների մտավոր ներուժը,
- շրջանավարտները, նրանց պահանջվածությունը աշխատաշուկայում:

Հետագա շարադրանքում փորձ է կատարվել նշված ցուցանիշների հիման վրա մշակել մոդել՝ ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակը գնահատելու համար:

Սակայն պետք է ընդունել, որ կրթության որակը որպես ինտեգրալ ցուցանիշ կախված չէ միայն ուսումնական գործընթացի կազմակերպումից և որակի վրա ազդող թվարկված մյուս գործոններից: Կրթության որակը չի կարող բարձր մակարդակ ունենալ ցածր կենսամակարդակ և բացասական երևույթներով հագեցած, գիտելիքի նկատմամբ պահանջարկ չունեցող, կրթության, գիտության և այդ ոլորտների աշխատակիցների նկատմամբ երկակի վերաբերմունք դրսևորող հասարակություններում, ինչպես նաև այն պետություններում, որտեղ բարձր մակարդակ ունեն եկամտային աղքատությունն ու մարդկային աղքատությունը:

Այնուամենայնիվ, բարձրագույն կրթության որակի գնահատման համար անհրաժեշտ է դրա համակողմանի վերլուծություն կրթական շուկայի սուբյեկտների (տե՛ս *գծապատկեր 2.1*) տեսանկյուններից:

Բարձրագույն կրթության որակը սովորողների տեսանկյունից: Սովորողը կրթության սուբյեկտն է, ում համար կրթության որակն իր կրթական պահանջմունքների բավարարման աստիճանն է: Սակայն ինչպես արդեն նշվել է, կրթական ծառայությունը սպառելիս և նույնիսկ մատուցման ավարտից անմիջապես հետո սպառողը (սովորողը) չի կարող գնահատել մատուցված ծառայության որակը: Հետևաբար գնահատման համար անհրաժեշտ է որոշակի ժամանակահատված: Կարճաժամկետ հատվածում որպես որակի գնահատման չափանիշ կարող է հանդես գալ մուտքը աշխատաշուկա, այսինքն՝ առաջին մասնագիտական աշխատանքը: Երկարաժամկետ հատվածում՝ արդյունավետ զբաղվածությունը ողջ կյանքի

ընթացքում¹¹⁷: Թեև վերջինիս համար աշխատանքային գործունեության ընթացքում անհրաժեշտություն են նաև վերապատրաստումները և որակավորման բարձրացման ծրագրերը:

Ինչպես արդեն նշվել է, կրթական ծառայությունը սպառողի (սովորողի) հետ սերտ կոնտակտի միջոցով իրականացվող գործընթաց է: Հետևաբար, այդ գործընթացի արդյունքում ստացված արդյունքի որակը կախված է նաև սովորողից: «Ճիշտ իրականացվող ուսուցումը ... պետք է տեղի ունենա ուսուցչի և աշակերտի երկուստեք ցանկությամբ». կարդում ենք Պյութագորասի (մ.թ.ա. 6-րդ դար) աշխատություններում¹¹⁸: Այսինքն, սովորողը հանդիսանում է ոչ միայն ստացված կրթության որակի գնահատող, այլև այդ որակի կարևոր բաղադրիչ: Սակայն սովորողի ինքնադրսևորման հնարավորությունները և մտավոր ներուժի իրացումը էապես կարող են պայմանավորված լինեն ոչ միայն նրա ընդունակություններով և մտավոր կարողություններով, այլև ընտանիքի կենսամակարդակով: Դա կարող է արտահայտվել, օրինակ, թերսնումով և մի շարք այլ սահմանափակումներով, որոնք առկա են ընտանիքի աղքատության պայմաններում և սահմանափակում են կրթություն ստանալու հնարավորություններն ընդհանրապես:

Բարձրագույն կրթության որակը բուհերի տեսանկյունից: Բուհերը, ստեղծելով որակի ապահովման համակարգեր, նպատակ են հետապնդում ստեղծել երաշխիքներ բուհի և կրթական ծրագրերի որակի արտաքին գնահատման համար, ստեղծել կապ որակի ներքին և արտաքին գնահատումների միջև, ինչպես նաև նպաստել կրթության որակի շարունակական բարելավմանը:

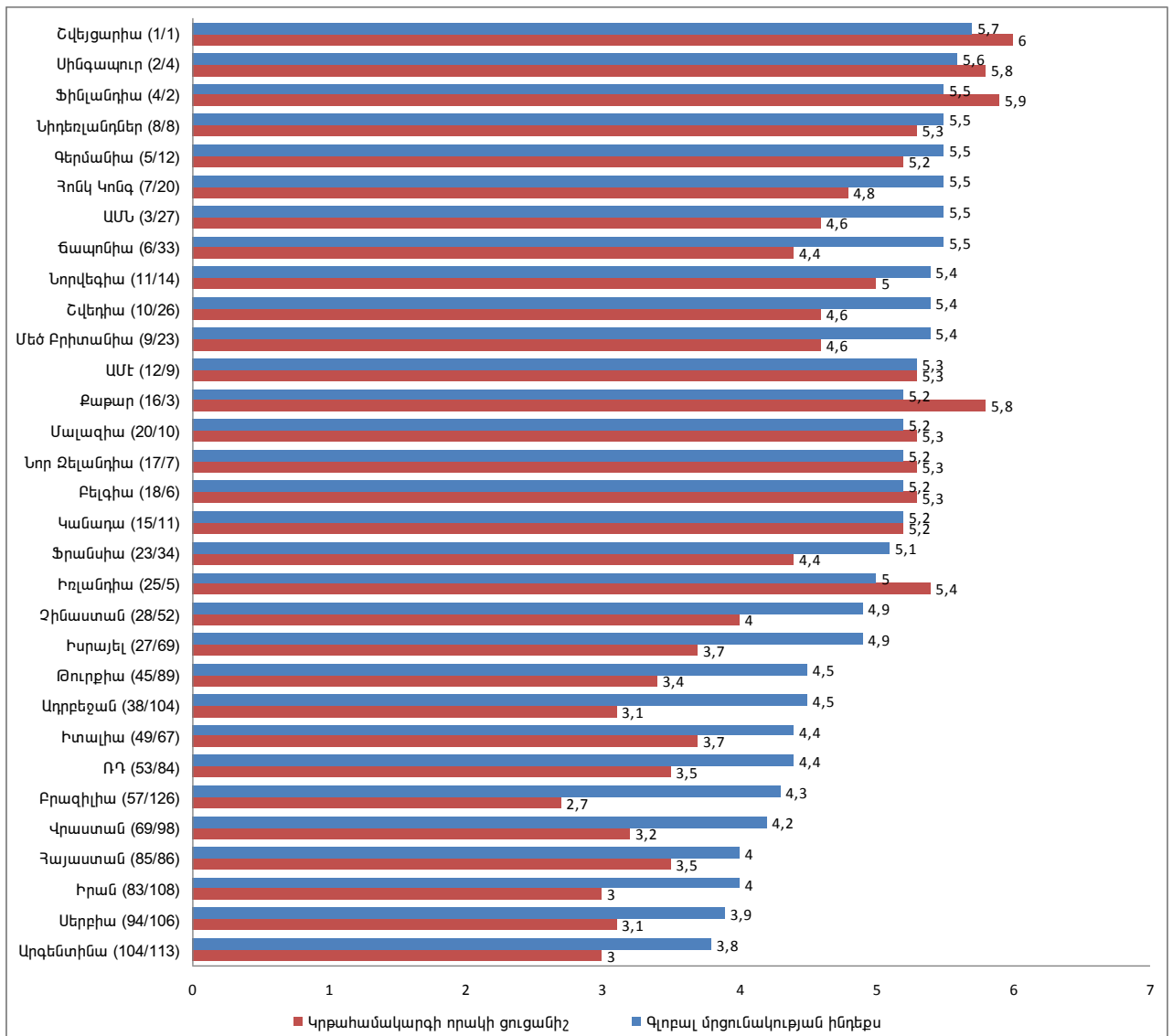
Բարձրագույն կրթության որակը տնտեսվարող սուբյեկտների տեսանկյունից: Տնտեսվարող սուբյեկտները բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակը գնահատում են ուսանողների (շրջանավարտների ելքային) արդյունքների հիման վրա:

¹¹⁷ Ст'и Гребнев Л.С. О соотношении содержания понятий "Образование" и "Обучение". Проблемы модернизации высшего образования в России. Монография (под. ред. Колесова В.П., Ломанова П.Н.). Москва, МАКС Пресс, 2010, стр. 285-291.

¹¹⁸ Джурицкий А. Н. История педагогики. Учебное пособие для студентов педвузов. Москва, Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000, стр. 47.

Բարձրագույն կրթության որակը պետության տեսանկյունից: Համաշխարհային տնտեսական ֆորումը (World Economic Forum (WEF) Համաշխարհային մրցունակության զեկույցներում կրթահամակարգի որակը գնահատում է մրցունակ տնտեսության պահանջները բավարարելու տեսանկյունից: Գնահատման համակարգում առավելագույն միավորը 7-ն է, որի դեպքում կրթահամակարգը բավարարում է մրցունակ տնտեսության պահանջները: Մասնավորապես, «Համաշխարհային մրցունակության զեկույց 2014-2015»-ում ՀՀ-ն մրցունակության ինդեքսով(4.0) 85-րդն է, իսկ կրթահամակարգի որակի ցուցանիշով(3.5)՝ 86-րդը 144 պետության շարքում¹¹⁹: ՀՀ և մի շարք այլ պետությունների մրցունակության ինդեքսները և կրթահամակարգի որակի ցուցանիշները ներկայացված են գծապատկեր 2.5-ում:

¹¹⁹ “The Global Competitiveness Report 2014-2015”. World Economic Forum.
<http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>

Գծապատկեր 2.5 ՀՀ և մի շարք այլ պետությունների գլոբալ մրցունակության ինդեքսները և կրթահամակարգի որակի ցուցանիշները¹²⁰

Այսպիսով, բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի բարձրացումը և կրթական ծառայությունների արդյունավետության ապահովումը էական նշանակություն կունենա երկրի մրցունակության բարձրացման ու հասարակության կրթական ներուժի մեծացման առումով և կհանդիսանա գիտելիքի և մարդկային կապիտալի վրա հիմնված տնտեսության կայացման գլխավոր գործոններից մեկը:

¹²⁰ Աղբյուրը՝ “The Global Competitiveness Report 2014-2015”. World Economic Forum.

<http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>

Նշում՝ Պետության անվանումից հետո 1-ին թիվը ցույց է տալիս հետազոտված 144 պետության շարքում նրա գրաված տեղը գլոբալ մրցունակության ինդեքսով, իսկ 2-րդը՝ կրթահամակարգի որակի ցուցանիշով:

2.2 Բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի գնահատման և ապահովման ռազմավարական և մարտավարական խնդիրները, մեթոդները

Բարձրագույն կրթության որակի հստակ գնահատումը բարդ գործընթաց է, որին բնորոշ են, անկախ բնագավառից, որակի գնահատման բոլոր դժվարությունները: Տվյալ դեպքում դրանք բխում են սպառողների և կրթական ծառայություններ մատուցողների կողմից որակի տարբեր մեկնաբանություններից, ինչպես նաև որակն ապահովող գործոնների բնույթից:

Բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի ապահովման համար անհրաժեշտ է հստակեցնել ու տարանջատել ռազմավարական և մարտավարական նպատակներն ու խնդիրները, որոնց հիման վրա կարող են մշակվել արդյունավետության և որակի գնահատման ցուցանիշները:

Ռազմավարությունը ներառում է հիմնական նպատակների ձևակերպումը, դրանց իրագործման համար ռեսուրսների տեղաբաշխման եղանակները: ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի ապահովման ռազմավարական նպատակներն են երկրի մրցունակության բարձրացումը, գիտելիքահեղինակության կառուցումը և կայուն զարգացման հիմքերի ստեղծումը: Բարձրագույն մասնագիտական կրթությունը ռեալ հիմնասյուն է թվարկված նպատակների իրականացման համար և «Հայաստանի բարձրագույն կրթությունը պետք է ձգտի բացահայտել և սնուցել յուրաքանչյուր անհատի տաղանդը, որպեսզի նա գործունե կերպով մասնակցի մրցունակ տնտեսության կառուցմանը: Այս տեսլականը հիմնված է երկու ենթադրության վրա: Առաջին՝ յուրաքանչյուր անհատ որոշակի շնորհներ/տաղանդներ ունի: Երկրորդ՝ ազգային մրցունակությունը դիտարկվում է որպես ֆունկցիա անհատի մրցունակությունից»¹²¹:

Ինչպես նշվում է «Հայաստանի ազգային մրցունակության զեկույց 2010»-ում, ՀՀ բարձրագույն կրթության ռազմավարական թվով հինգ պահանջներով ձևավորվող հրամայականներն են¹²²:

¹²¹ Հայաստանի ազգային մրցունակության զեկույց 2010: Բարձրագույն կրթության մարտահրավերները: «Տնտեսություն և արժեքներ» հետազոտական կենտրոն, Երևան, Փրինթինֆո, 2010, էջ 7:

¹²² Նույն տեղում:

1. Բարձրագույն կրթությունը պետք է Հայաստանի տնտեսական բարեփոխման շարժիչ ուժը հանդիսանա:

2. Հայաստանում միջազգայնորեն մրցունակ քլաստերներ ձևավորելիս բարձրագույն կրթությունը պետք է ներառվի որպես կարևորագույն բաղադրիչ:

3. Եվրոպական կրթական միջավայրի հետ ինտեգրման արագությունը պետք է ներդաշնակ լինի կլանման ներքին կարողություններին:

4. Կրթության միջազգայնացումը պետք է իրականացվի անկախ որդեգրած ռազմավարությունից:

5. Հայաստանը բարձրագույն կրթության ոլորտում պետք է աստիճանաբար անցնի ուսուցման մեջ գիտահետազոտական աշխատանքների ինտեգրմանը:

Վերոհիշյալ ռազմավարական նպատակների իրականացումը կարելի ապահովել այնպիսի ռազմավարական խնդիրների լուծմամբ, որոնք ուղղորդվում են կրթական արդյունքի մեծացմանն ուղղված բաղադրիչների կամ գործոնների՝ կապիտալի և աշխատանքի որակական հատկանիշների բարելավմանը: Կրթական ենթակառուցվածքների՝ կրթական առաջավոր տեխնոլոգիաների արմատավորման և ուսումնական պայմանների բարելավման հետ մեկտեղ առանձնակի կարևորություն է ստանում գիտական հետազոտություններում ներգրավված, ինքնակատարելագործվող, իր որակավորումը անընդհատ բարձրացնող պրոֆեսորադասախոսական համակազմի առկայությունը:

Ռազմավարական նպատակների շարքում կարելի է նշել նաև

- կրթության մատչելիության ապահովումը բնակչության բոլոր խավերի համար,
- տնտեսությունը որակյալ և ժամանակի պահանջներին բավարող կադրերով ապահովումը,
- կրթության, գիտության և տնտեսություն ինտեգրումը,

Որպես ընդհանրացված մարտավարական նպատակներ կարելի է դիտարկել մրցունակ ազգային կրթահավաքը և ինտեգրումը Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքին, որոնց հասնելու համար անհրաժեշտ է լուծել հետևյալ մարտավարական խնդիրները.

- ինստիտուցիոնալ վերափոխումները բարձրագույն կրթության ոլորտում և բուհերում,

- որակի ապահովման ներքին և արտաքին գործուն համակարգերի ներդրումը,
- բարձրագույն կրթության ոլորտում տնտեսական և ֆինանսական ժամանակակից մեխանիզմների ներդրումն ու կատարելագործումը,
- գիտամանկավարժական կադրերի հեղինակության և սոցիալական կարգավիճակի բարձրացման, մոտիվացիայի և նյութական խրախուսման ժամանակակից մեխանիզմների ներդրումը

Բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի բարձրացումը, կրթական ծառայությունների միջազգային կրթական չափանիշներին համապատասխանեցումը ՀՀ-ում իրականացվում է Մասնագիտական կրթության որակի ապահովման ազգային կենտրոնի (ՈԱԱԿ) միջոցով:

Որակի ներքին ապահովման կառուցակարգերի համակարգում (չափորոշիչներ, ընթացակարգեր, ուղենիշներ, ուսուցում և այլն) իր ուրույն տեղն ունի որակի ապահովման միկրոտնտեսական հիմքերի մշակումը, որը հնարավորություն կընձեռի գնահատել ու համեմատել բուհերի գործունեության արդյունքները: Այդպիսի մեթոդներից մեկը DEA (Data Envelopment Analysis)-ն է, որ թույլ է տալիս գտնել այն լավագույն եզրագիծը, որին կարելի է հասնել տվյալ միջավայրում որոշակի ռեսուրսներ տնօրինելու դեպքում, և որոշում կայացնող միավորները գնահատվում են այդ եզրագծի հետ համեմատության մեջ: Այս մեթոդի դեպքում հնարավոր է երկու մոտեցում¹²³.

- Արդյունավետության գնահատում, որն ուղղված է ելքային փոփոխականների արժեքների մաքսիմալացմանը (output-oriented),
- Արդյունավետության գնահատում, որն ուղղված է ռեսուրսների նվազեցմանը (input-oriented):

Նշված հոդվածում հեղինակների կողմից բերվում է CCR մոդելը՝ որպես DEA եղանակի գործնական մոդել, որը փորձարկվել է ԵՊՀ կառուցվածքային ստորաբաժանումների (ֆակուլտետների) արդյունավետ գործունեության համեմատական գնահատմամբ, լուծվել և մեկնաբանվել են ռեսուրսների կողմնորոշմամբ և արդյունքների կողմնորոշմամբ խնդիրները: Նկատի ունենալով այս գործիքների շահեկանությունը նմանատիպ հետազոտություններում, միևնույն

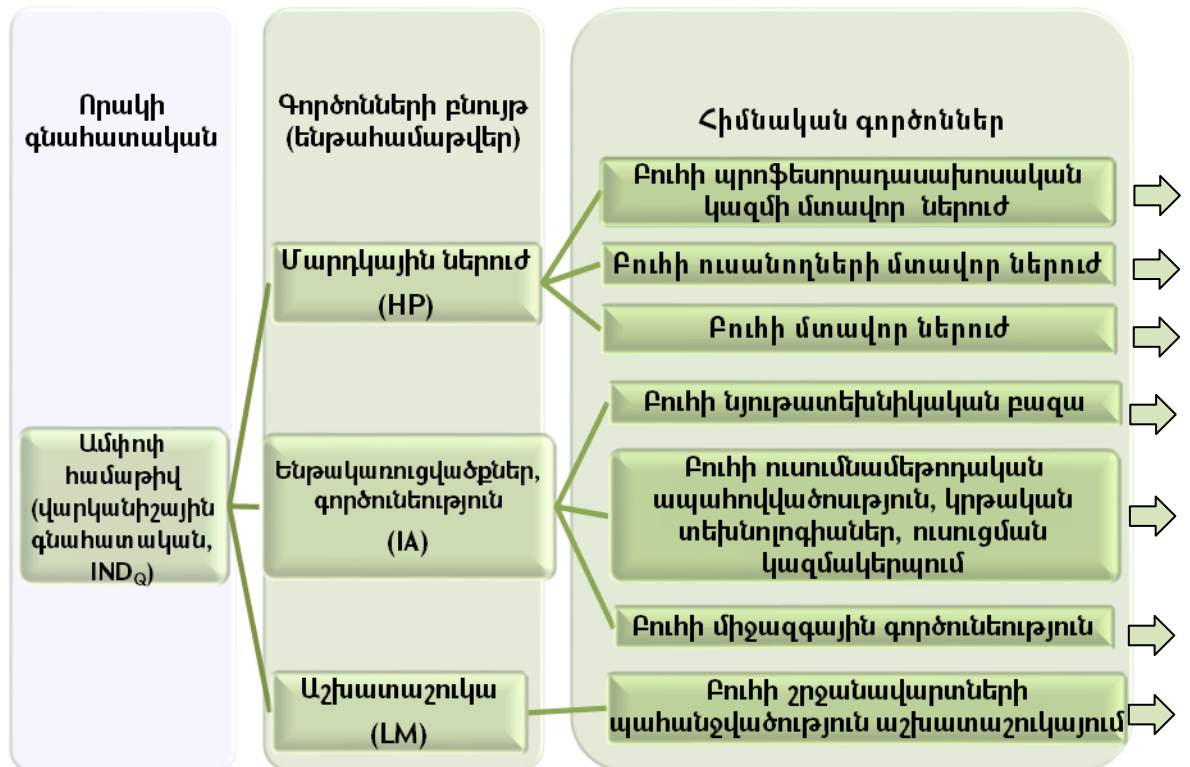
¹²³ Սահակյան Մ., Ղուկասյան Գ., Ուսումնական հաստատությունների գործունեության համեմատական արդյունավետության գնահատում, Հայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա, 2012, N 7(145), էջ 30-32:

ժամանակ չենք կարող չարձանագրել առկա թերությունները: Մասնավորապես, դրանք պայմանավորված են ծախսերի և արդյունքների գնահատման էական պայմանականություններով:

Ուսումնասիրելով կրթության որակի գնահատման եղած մոտեցումները՝ մեր կողմից փորձ է կատարվել մշակել բարձրագույն կրթության որակի գնահատման մոդել: Նշված մոդելով կարելի հաշվարկել բարձրագույն կրթության որակի բազմաչափ ամփոփ ցուցանիշ, որը կարող է դիտարկվել նաև որպես բուհի վարկանիշային գնահատական: Բարձրագույն կրթության որակի ամփոփ ցուցանիշը պետք է ներառի կրթության որակի վրա ազդեցություն ունեցող բոլոր գործոնները: Մոդելում որպես հիմնական գործոններ ներառվել են կրթության տնտեսագիտության տեսության մեջ թվարկվող որակի վրա ազդող հիմնական գործոնները¹²⁴, ինչպես նաև մեր կողմից առաջարկվող և փորձագիտական հարցման¹²⁵ արդյունքում նշված գործոնները: Բարձրագույն կրթության որակի ամփոփ ցուցանիշի հիմքում ընկած հիմնական գործոնները ներկայացված է *գծապատկեր 2.5-ում*: Հիմնական գործոնները բարձրագույն կրթության որակի հիմնական բաղադրիչներն են, որոնք ձևավորվում են կոնկրետ ցուցանիշներով արտահայտված ենթագործոնների հիման վրա, որոնք ներկայացված են հարցաթերթում (տե՛ս *հավելված 5*): Հարկ է նշել, հիմնականում ընտրվել են այնպիսի ցուցանիշներ, որոնց հնարավոր է քանակական գնահատական տալ: Սակայն կան նաև ցուցանիշներ, որոնք եթե նույնիսկ հնարավոր է ներկայացնել քանակական տվյալով, ապա միանշանակ մեկնաբանելը բավականին բարդ է: Մասնավորապես, աշխատաշուկայում բուհի շրջանավարտների պահանջվածությունը բնութագրող ցուցանիշները, քանի որ շրջանավարտների պահանջված լինելը կապված է ոչ միայն նրա գիտելիքների և մասնագիտական հմտությունների հետ, այլև տնտեսության կառուցվածքի հետ, տվյալ մասնագիտության պահանջվածության հետ, տվյալ մասնագիտությամբ աշխատողների միջին աշխատավարձի չափի հետ և այլն:

¹²⁴ Տե՛ս Менеджмент, маркетинг и экономика образования: Учебное пособие. 2-е изд., перераб. / Под. ред. А.П. Егоршина, Н.Д. Никандрова. - Н.Новгород, ИМБ, 2004, էջ 61-78:

¹²⁵ Հարցումն անցկացվել մեր կողմից՝ ՀՀ պետական և ոչ պետական բուհերի որակի ապահովման կենտրոնների ղեկավարների, վարչական և պրոֆեսորադասախոսական կազմերի ներկայացուցիչների շրջանում: Հարցաթերթը տե՛ս հավելված 5-ում:

Գծապատկեր 2.6 Բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի գնահատման մոդելում ներառված ենթահամաթիվերն ու հիմնական գործոնները¹²⁶

Բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի գնահատման մոդելն ունի հետևյալ գծային տեսքը.

$$IND_Q = \sum_{i=1}^3 \alpha_i F_i \quad \sum_{i=1}^3 \alpha_i = 1 \quad (2.2),$$

$$F_i = \sum_{j=1}^{n_i} \beta_j S'_j \quad \sum_{j=1}^7 \beta_j = 1 \quad i = 1, 2, 3 \quad (2.3),$$

$$S'_j = \sum_{k=1}^{n_k} \gamma_k R'_k \quad (2.4),$$

որտեղ՝ IND_Q -ն բարձրագույն կրթության որակի ամփոփ համաթիվն է, $F_1 = HP'$ -ն մարդկային պոտենցիալի ենթահամաթիվն է, $F_2 = IA'$ -ն ենթակառուցվածքների և գործունեության ենթահամաթիվն է, $F_3 = LM'$ -ն աշխատաշուկայի ենթահամաթիվն է.

¹²⁶ Կազմված է հեղինակի կողմից:

է, α_i -ն ենթահամաթվերի կշիռներն են, S_j' -ն հիմնական գործոնների ստանդարտացված արժեքներն են, R'_k -ն ենթագործոններն արտահայտող ցուցանիշների ստանդարտացված արժեքներն են, γ_k -ն ենթագործոններն արտահայտող ցուցանիշների կշիռներն են:

Փորձագիտական հարցման տվյալների մշակման արդյունքում նախ ենթագործոններն արտահայտող ցուցանիշների՝ ըստ կրթության որակի վրա նրանց ունեցած ազդեցության փորձագիտական գնահատականները ստանդարտացվել են, այսինքն բերվել են (0,1) միջակայքին (որտեղ 0-ն համապատասխանում է ամենափոքր կարևորություն ունենալուն, իսկ 1-ը՝ ամենամեծ կարևորություն ունենալուն): Ցուցանիշների ունեցած ազդեցության փորձագիտական գնահատականները հաշվարկվել են հետևյալ բանաձևով.

$$I = \frac{\max(I) - I}{\max(I) - \min(I)} \quad (2.5),$$

որտեղ I -ն ցուցանիշների ազդեցության փորձագիտական գնահատականն է, իսկ $\max(I)$ -ն և $\min(I)$ -ն՝ այդ գնահատականի հնարավոր ամենամեծ ու ամենափոքր արժեքները:

Այնուհետև որոշվել է, թե ըստ փորձագետների, ո՞ր ենթագործոններն են ամենաազդեցիկը՝ կրթության որակը ձևավորող տվյալ հիմնական գործոնի կազմում: Դրա համար հաշվարկվել են ցուցանիշների ազդեցության ստանդարտացված փորձագիտական գնահատականների միջինները՝ բոլոր փորձագետների համար, որոնք ևս ընկած են (0,1) միջակայքում: Վերջիններս օգտագործվել են որպես կշիռներ՝ հիմնական գործոնների ազդեցության ունեցած ազդեցության գնահատման բանաձևերում:

Ըստ ստացված արդյունքների, բուհի մարդկային ներուժը բնութագրող ենթահամաթվում(HP) ներառված՝ պրոֆեսորադասախոսական կազմի մտավոր ներուժը բնութագրող հիմնական գործոնի գծային կախվածությունը այն ձևավորող ենթագործոններից/ցուցանիշներից ունի հետևյալ տեսքը.

$$C = 0.87C_1 + 0.53C_2 + 0.61C_3 + 0.50C_4 + 0.36C_5 + 0.08C_6 + 0.39C_7 \quad (2.6),$$

որտեղ՝ C_1 -ը պրոֆեսորադասախոսական կազմի մասնագիտական որակների և ընտրության չափանիշների համակարգի առկայությունն է, C_2 -ը

պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտական ներուժն է (գիտությունների թեկնածուներ թվաքանակը, տեսակարար կշիռը), C_3 -ը պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտական ներուժը (գիտությունների դոկտորների թվաքանակը, տեսակարար կշիռը), C_4 -ը պրոֆեսորադասախոսական կազմի մանկավարժական ներուժն է (գիտամանկավարժական աշխատանքի ստաժը), C_5 -ը դասախոսների կողմից հրատարակված մենագրություններ, դասագրքեր, ուսումնական ձեռնարկների թվաքանակն է, C_6 -ը դասախոսների կողմից ՀՀ-ում տպագրված գիտական աշխատանքների (հոդված, թեզիս, զեկույց) թվաքանակն է, C_7 -ը դասախոսների կողմից գիտական աշխատանքների տպագրում ազդեցության գործակցով գիտական հանդեսներում տպագրված գիտական աշխատանքների թվաքանակն է:

Այսինքն, ըստ փորձագիտական գնահատականների, պրոֆեսորադասախոսական կազմի մտավոր ներուժը բնութագրող գործոնի վրա ամենամեծ ազդեցությունն ունեն պրոֆեսորադասախոսական կազմի մասնագիտական որակների և ընտրության չափանիշների համակարգի առկայությունը բուհում, գիտությունների դոկտորների թվաքանակը կամ տեսակարար կշիռը և գիտությունների թեկնածուների թվաքանակը կամ տեսակարար կշիռը:

Բուհի մարդկային ներուժը բնութագրող ենթահամաթվում(HP) ներառված՝ բուհի ուսանողների մտավոր ներուժը բնութագրող հիմնական գործոնի գծային կախվածությունը այն ձևավորող ենթագործոններից/ցուցանիշներից, ունի հետևյալ տեսքը.

$$E = 0.29E_1 + 0.29E_2 + 0.73E_3 + 0.75E_4 + 0.40E_5 + 0.52E_6 + 0.49E_7 \quad (2.7),$$

որտեղ՝ E_1 -ը բակալավրիատի ուսանողների թվաքանակն է, E_2 -ը մագիստրատուրայի ուսանողների թվաքանակն է, E_3 -ը սովորողների առաջադիմությունն է, E_4 -ը ուսանողների մասնակցությունն է գիտահետազոտական աշխատանքներին, E_5 -ը ուսանողների կողմից ՀՀ-ում տպագրված գիտական աշխատանքների (հոդված, թեզիս, զեկույցում) քանակն է, E_6 -ը ուսանողների կողմից արտերկրում տպագրված գիտական աշխատանքների (հոդված, թեզիս, զեկույցում) քանակն է, E_7 -ը սովորողների մասնակցությունն է միջազգային ուսանողական օլիմպիադաներին:

Այսինքն, ըստ փորձագիտական գնահատականների, ուսանողների մտավոր ներուժը բնութագրող գործոնի վրա ամենամեծ ազդեցությունն ունեն ուսանողների

մասնակցությունը գիտահետազոտական աշխատանքներին և ովորողների առաջադիմությունը:

Բուհի մարդկային ներուժը բնութագրող ենթահամաթվում(HP) ներառված՝ բուհի մտավոր ներուժը բնութագրող հիմնական գործոնի գծային կախվածությունը այն ձևավորող ենթագործոններից/ցուցանիշներից, ունի հետևյալ տեսքը.

$$D = 0.82D_1 + 0.60D_2 + 0.51D_3 + 0.50D_4 + 0.81D_5 + 0.44D_6 + 0.37D_7 + 0.17D_8 + 0.38D_9 + 0.3D_{10} + 0.41D_{11} \quad (2.8),$$

որտեղ՝ D_1 -ը գիտական ուղղությունների (դպրոցների), գիտական կենտրոնների քանակն է, D_2 -ը բազային ֆինանսավորմամբ ծրագրերի քանակն է, D_3 -ը թեմատիկ ֆինանսավորմամբ ծրագրերի քանակն է, D_4 -ը այլ աղբյուրներից ֆինանսավորվող ծրագրերի քանակն է, D_5 -ը ներդրված գիտական արդյունքների քանակն է, D_6 -ը ասպիրանտների թվաքանակն է, D_7 -ը դոկտորանտների թվաքանակն է, D_8 -ը գործող մասնագիտական խորհուրդների քանակն է, D_9 -ը պաշտպանված թեկնածուական ատենախոսությունների քանակն է, D_{10} -ը պաշտպանված դոկտորական ատենախոսությունների քանակն է, D_{11} -ը հրատարակվող գիտական պարբերականների քանակն է:

Այսինքն, ըստ փորձագիտական գնահատականների, բուհի մտավոր ներուժը բնութագրող գործոնի վրա ամենամեծ ազդեցությունն ունեն գիտական ուղղությունների (դպրոցների), գիտական կենտրոնների քանակը և ներդրված գիտական արդյունքների քանակը:

Ընդհանուր առմամբ բուհի մարդկային ներուժը բնութագրող ենթահամաթվի(HP)՝ կրթության որակի վրա ունեցած ազդեցության գնահատականի մեջ այն ձևավորող հիմնական գործոններից յուրաքանչյուրի ազդեցության չափը, կամ որ նույնն է՝ կշիռը, որոշելու համար հիմնական գործոններին տրված ազդեցության գնահատականները ևս ստանդարտացվել են (2.5) բանաձևով և հաշվարկվել է բոլոր փորձագիտական ստանդարտացված գնահատականների միջինները: Արդյունքում ստացվել է բուհի մարդկային ներուժը բնութագրող ենթահամաթվի՝ այն ձևավորող հիմնական գործոններից ունեցած գծային կախվածության տեսքը.

$$HP = 0.92C + 0.40D + 0.31E \quad (2.9)$$

Այսինքն, ըստ փորձագիտական գնահատականների, բուհի մարդկային ներուժի գնահատականը հիմնականում ձևավորվում է պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի մտավոր ներուժի գործոնի ազդեցությամբ:

Քանի որ HP-ն ամփոփ համաթվի ենթահամաթիվն է, որպես դրա բաղկացուցիչ դիտարկելիս այն, ինչպես նաև դրա վրա ազդող հիմնական գործոնները, պետք է բերվեն (0,1) միջակայքին: Դրա համար, եթե ենթադրենք, որ յուրաքանչյուր հիմնական գործոնը ձևավորող ցուցանիշները/ենթագործոնները ստանդարտացված են, անհրաժեշտ է HP-ն ստանդարտացնել հետևյալ բանաձևով.

$$HP' = \frac{0.92C}{3.34} + \frac{0.40D}{3.77} + \frac{0.31E}{5.38} \quad (2.10)$$

Բուհի ենթակառուցվածքներն ու գործունեությունը բնութագրող ենթահամաթվում(IA) ներառված՝ բուհի նյութատեխնիկական բազան բնութագրող հիմնական գործոնի գծային կախվածությունը այն ձևավորող ենթագործոններից/ցուցանիշներից, ունի հետևյալ տեսքը.

$$A = 0.41A_1 + 0.46A_2 + 0.54A_3 + 0.15A_4 + 0.37A_5 + 0.34A_6 + 0.77A_7 + 0.70A_8 \quad (2.11)$$

որտեղ՝ A_1 -ը գիտակրթական տարածքի ընդհանուր մակերեսն է, A_2 -ը լսարանային տարածքի մակերեսն է, A_3 -ը լաբորատորիաների և հետազոտական կենտրոնների մակերեսն է, A_4 -ը մարզամշակութային նշանակության տարածքների մակերեսն է, A_5 -ը կահավորվածությունն է, A_6 -ը սանիտարահիգիենիկ և կենցաղային պայմաններն են, A_7 -ը տեխնիկական հագեցվածությունն է, A_8 -ը գրադարանային-տեղեկատվական հագեցվածությունն է:

Այսինքն, ըստ փորձագիտական գնահատականների, բուհի նյութատեխնիկական բազան բնութագրող գործոնի վրա ամենամեծ ազդեցությունն ունեն ԲՈՒՀ-ի տեխնիկական հագեցվածությունը և գրադարանային-տեղեկատվական հագեցվածությունը:

Բուհի ենթակառուցվածքներն ու գործունեությունը բնութագրող ենթահամաթվում(IA) ներառված՝ բուհի ուսումնամեթոդական ապահովվածությունը, կրթական տեխնոլոգիաները և ուսուցման կազմակերպումը բնութագրող գործոնի

գծային կախվածությունը այն ձևավորող ենթագործոններից/ցուցանիշներից, ունի հետևյալ տեսքը.

$$B = 0.64B_1 + 0.59B_2 + 0.66B_3 + 0.73B_4 + 0.14B_5 + 0.20B_6 \quad (2.12)$$

որտեղ՝ B_1 -ը կրթական ծրագրերի ուսումնական պլաններով նախատեսված դասընթացների համապատասխանությունն է պետական կրթական չափորոշիչներին, B_2 -ը ուսուցման կազմակերպման գիտամեթոդական ապահովվածությունն է, այդ թվում՝ գիտակարգային (միջդիսցիպլինար), B_3 -ը կրթական ծրագրերի ընթացիկ մշտադիտարկումը և պարբերական վերանայման համակարգի առկայությունն է, B_4 -ը արդիական կրթական տեխնոլոգիաների և ուսուցման մեթոդների կիրառումն է, B_5 -ը հեռավար և վիրտուալ ուսուցման կազմակերպման հնարավորություններն են, B_6 -ը վարչական և ուսումնաօժանդակ կազմերի մասնագիտական որակների և ընտրության չափանիշների համակարգի առկայությունն է:

Այսինքն, ըստ փորձագիտական գնահատականների, բուհի ուսումնամեթոդական ապահովվածությունը, կրթական տեխնոլոգիաները և ուսուցման կազմակերպումը բնութագրող գործոնի վրա ամենամեծ ազդեցությունն ունեն արդիական կրթական տեխնոլոգիաների ու ուսուցման մեթոդների կիրառումը և կրթական ծրագրերի ընթացիկ մշտադիտարկումն ու պարբերական վերանայման համակարգի առկայությունը:

Բուհի ենթակառուցվածքներն ու գործունեությունը բնութագրող ենթահամաթվում(IA) նորառված՝ բուհի միջազգային գործունեություն բնութագրող գործոնի գծային կախվածությունը այն ձևավորող ենթագործոններից/ցուցանիշներից, ունի հետևյալ տեսքը.

$$G = 0.64G_1 + 0.51G_2 + 0.63G_3 + 0.57G_4 + 0.58G_5 + 0.18G_6 + 0.70G_7 + 0.61G_8 + 0.38G_9 + 0.16G_{10} \quad (2.13)$$

որտեղ՝ G_1 -ը օտարերկրյա ուսանողների թվաքանակն է (տեսակարար կշիռը ուսանողների ընդհանուր թվում), G_2 -ը շարժունության ծրագրերի շրջանակներում բուհում ուսումնառած օտարերկրյա ուսանողների թվաքանակն է (տեսակարար կշիռը ուսանողների ընդհանուր թվում), G_3 -ը շարժունության ծրագրերի շրջանակներում բուհից օտարերկրյա համալսարաններում ուսումնառած ուսանողների թվաքանակն է (տեսակարար կշիռը ուսանողների ընդհանուր թվում), G_4 -ը շարժունության ծրագրերի

շրջանակներում օտարերկրյա բուհերից ժամանած դասախոսների թվաքանակն է (տեսակարար կշիռը դասախոսների ընդհանուր թվում), G_5 -ը շարժունության ծրագրերի շրջանակներում օտարերկրյա բուհեր մեկնած դասախոսների թվաքանակն է (տեսակարար կշիռը դասախոսների ընդհանուր թվում), G_6 -ը շարժունության ծրագրերի շրջանակներում օտարերկրյա բուհեր մեկնած վարչական և ուսումնաօժանդակ աշխատակիցների թվաքանակն է (տեսակարար կշիռը վարչական և ուսումնաօժանդակ աշխատակիցների ընդհանուր թվում), G_7 -ը Օտարերկրյա բուհերի հետ համագործակցության շրջանակներում համատեղ իրականացված գիտահետազոտական աշխատանքների քանակն է (տեսակարար կշիռը գիտահետազոտական աշխատանքների ընդհանուր թվում), G_8 -ը օտարերկրյա կազմակերպությունների (ձեռնարկությունների) հետ համագործակցության շրջանակներում համատեղ իրականացված գիտահետազոտական աշխատանքների քանակն է (տեսակարար կշիռը գիտահետազոտական աշխատանքների ընդհանուր թվում), G_9 -ը օտարերկրյա բուհերի հետ համագործակցության շրջանակներում համատեղ հրատարակված գիտական աշխատանքների (հոդված, թեզիս, զեկուցում) քանակն է, G_{10} -ը բուհի կողմից կազմակերպված միջազգային գիտաժողովների քանակն է:

Այսինքն, ըստ փորձագիտական գնահատականների, բուհի միջազգային գործունեությունը բնութագրող գործոնի վրա ամենամեծ ազդեցությունն ունեն օտարերկրյա բուհերի հետ համագործակցության շրջանակներում համատեղ իրականացված գիտահետազոտական աշխատանքների քանակը և օտարերկրյա ուսանողների թվաքանակը:

Ընդհանուր առմամբ բուհի ենթակառուցվածքներն ու գործունեությունը բնութագրող ենթահամաթվի՝ կրթության որակի վրա ունեցած ազդեցության գնահատականի մեջ այն ձևավորող հիմնական գործոններից յուրաքանչյուրի ազդեցության չափը, կամ որ նույնն է՝ կշիռը որոշելու համար հիմնական գործոններին տրված ազդեցության գնահատականները ևս ստանդարտացվել են (2.5) բանաձևով և հաշվարկվել են բոլոր փորձագիտական ստանդարտացված գնահատականների միջինները: Արդյունքում ստացվել է ԲՈՒՀ-ի ենթակառուցվածքներն ու

գործունեությունը բնութագրող ենթահամաթվի՝ այն ձևավորող հիմնական գործոններից ունեցած գծային կախվածության տեսքը.

$$IA = 0.56A + 0.77B + 0.27G \quad (2.14)$$

Այսինքն, ըստ փորձագիտական գնահատականների, բուհի ենթակառուցվածքների ու գործունեության գնահատականը հիմնականում ձևավորվում է բուհի ուսումնամեթոդական ապահովվածությունը, կրթական տեխնոլոգիաները և ուսուցման կազմակերպումը բնութագրող գործոնի ազդեցությամբ:

Քանի որ IA-ն ամփոփ համաթվի ենթահամաթիվն է, որպես դրա բաղկացուցիչ դիտարկելիս այն, ինչպես նաև դրա վրա ազդող հիմնական գործոնները պետք է բերվեն (0,1) միջակայքին: Դրա համար, եթե ենթադրենք, որ յուրաքանչյուր հիմնական գործոնը ձևավորող ցուցանիշները/ենթագործոնները ստանդարտացված են, անհրաժեշտ է IA-ին ստանդարտացնել հետևյալ բանաձևով.

$$IA' = \frac{0.56A}{3.73} + \frac{0.77B}{2.96} + \frac{0.27G}{4.97} \quad (2.15):$$

Բուհի աշխատաշուկայի ենթահամաթվի(LM)՝ շրջանավարտների պահանջվածությունը աշխատաշուկայում բնութագրող գործոնի գծային կախվածությունը այն ձևավորող ենթագործոններից/ցուցանիշներից, ունի հետևյալ տեսքը՝

$$F = 0.74F_1 + 0.93F_2 + 0.34F_3 + 0.46F_4 + 0.20F_5 + 0.31F_6 \quad (2.16),$$

որտեղ՝ F_1 -ը «Բուհ-Գործատուներ» ռեալ կապերի առկայությունն է (գործատուների մասնակցությունը կրթական գործընթացին), F_2 -ը կրթության բովանդակության և աշխատաշուկայի պահանջների համապատասխանությունն է, F_3 -ը աշխատանքի տեղավորված շրջանավարտների թվաքանակն է (տեսակարար կշիռը շրջանավարտների ընդհանուր թվում), F_4 -ը մասնագիտական աշխատանքի տեղավորված շրջանավարտների թվաքանակն է (տեսակարար կշիռը շրջանավարտների ընդհանուր թվում), F_5 -ը շրջանավարտների կարիերիայի աճին աջակցությունն է բուհի կողմից (համապատասխան կառույցի առկայությունը), F_6 -ը բուհի հեղինակությունն է գործատուների և հասարակության շրջանում (վարկանիշ):

Այսինքն, ըստ փորձագիտական գնահատականների, ԲՈՒՀ-ի շրջանավարտների պահանջվածությունը աշխատաշուկայում բնութագրող գործոնի վրա ամենամեծ

ազդեցությունն ունեն կրթության բովանդակության և աշխատաշուկայի պահանջների համապատասխանությունը և «Բուհ-Գործատուներ» ռեալ կապերի առկայությունը (գործատուների մասնակցությունը կրթական գործընթացին):

Քանի որ բուհի աշխատաշուկայի ենթահամաթվի(LM) մեջ ներառված է միայն մեկ հիմնական գործոն՝ շրջանավարտների պահանջվածությունը աշխատաշուկայում, ապա դրա համար իր գործոններից ունեցած գծային կապի բանաձև հաշվարկված չէ:

Այնուամենայնիվ, քանի որ LM –ը ամփոփ համաթվի ենթահամաթիվն է, որպես դրա բաղկացուցիչ դիտարկելիս այն, ինչպես նաև դրա վրա ազդող հիմնական գործոնները պետք է բերվեն (0,1) միջակայքին: Դրա համար, եթե ենթադրենք, որ յուրաքանչյուր հիմնական գործոնը ձևավորող ցուցանիշները/ենթագործոնները ստանդարտացված են, անհրաժեշտ է LM –ը ստանդարտացնել հետևյալ բանաձևով.

$$LM' = \frac{F}{2.98} \quad (2.17)$$

Բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի ամփոփ գնահատականը, կամ համաթիվը, կառուցված է այնպես, որ. ա) ընկած լինի (0,1) միջակայքում և 1 արժեքը համապատասխանի ամենամեծ կրթության որակին, բ) նրա մեջ մտնող ենթահամաթվերից յուրաքանչյուրի ազդեցության չափը/կշիռը հավասար լինի փորձագետների կողմից տրված ստանդարտացված գնահատականների միջինին: Արդյունքում ստացվել է բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի ամփոփ համաթվի հետևյալ բանաձևը՝

$$IND_Q = \frac{0.54}{1.34}HP' + \frac{0.54}{1.34}IA' + \frac{0.26}{1.34}LM' \quad (2.18)$$

$$IND_Q = 0.40HP' + 0.40IA' + 0.20LM' \quad (2.19)$$

Այսպիսով, բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի վրա առավել մեծ և հավասար ազդեցություն ունեն բուհի մարդկային պոտենցիալը և ենթակառուցվածքներն ու գործունեությունը բնութագրող հիմնական գործոններն ու ենթագործոնները/ցուցանիշները:

Կարծում ենք, որ այս մեթոդով բուհերում որակի գնահատման արդյունքում ստացված ամփոփ համաթիվը, որը կարող է օժանդակել բուհերի առավել համարժեք վարկանիշավորմանը, կարող է նաև ընտրության չափանիշ հանդիսանալ թե՛ պետության, և թե՛ սպառողների (այդ թվում՝ օտարերկրյա) կողմից բուհի ընտրության

Ժամանակ: Սպառողների կողմից այն կարող է օգտագործվել նաև մասնագիտության ընտրության ժամանակ:

Բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի ամփոփ ցուցանիշը պետության կողմից կարող է օգտագործվել բուհի ընտրության ժամանակ հետևյալ դեպքերում.

- Ըստ մասնագիտությունների և ըստ բուհերի պետական պատվերի չափի որոշման ժամանակ,
- Պետական ֆինանսավորման չափի որոշման ժամանակ: Այն ըստ մասնագիտությունների կարող է էապես տարբեր լինել՝ ելնելով բուհից:

Նշված մոդելով ՀՀ բուհերում կրթության որակի համեմատական վերլուծությունն իրականացնել հնարավոր չէ համապատասխան տվալների մեծամասնության բացակայության պատճառով: Մոդելը կիրառելի դարձնելու համար առաջարկում ենք ՀՀ Կրթության և գիտության նախարարությանը բուհերից ստանալ տեղեկատվություն մոդելում օգտագործված ցուցանիշների վերաբերյալ:

**ԳԼՈՒԽ 3. ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՈՐԱԿԱՎՈՐՄԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ԵՎ
ԿՐԹԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

**3.1 Կրթության, մարդկային կապիտալի և տնտեսական աճի
փոխառնչությունները**

Արդի պայմաններում երկրների սոցիալ-տնտեսական զարգացումը ենթադրում է տնտեսական աճ ինտենսիվ գործոնների հաշվին: Ինտենսիվ են համարվում բոլոր այն գործոնները, որոնց միջոցով որակապես բարելավվում են արտադրության գործոններն ու դրանց օգտագործումը: Ինտենսիվ գործոնների թվում են՝ օրենսդրական դաշտի կատարելագործումը, կառավարման համակարգերի արդյունավետության բարձրացումը, տեխնոլոգիաների կատարելագործումը, նորարարությունների կիրառումն ու արտադրության արդիականացումը, ռեսուրսների բաշխման և օգտագործման բարելավումը, աշխատանքային ռեսուրսների կրթական և մասնագիտական մակարդակի բարձրացումը և այլն: Հետևաբար, ինտենսիվ տնտեսական աճի հիմքում որակյալ մարդկային կապիտալի գործադրումն է:

Մարդկային կապիտալը, որը սահմանվում է որպես ֆիզիկական և հոգևոր առողջության, ֆիզիկական ուժի, բնատուր և ձեռքբերովի ունակությունների, կուտակած գիտելիքների, հմտությունների և ինտելեկտի պաշար, նպատակաուղղված օգտագործվում է մարդու կողմից ապրանքների և ծառայությունների արտադրության համար և նպաստում է արտադրողականության բարձրացմանն ու եկամուտների ավելացմանը: Կրթությունը, որպես մարդկային կապիտալի բաղադրիչ, ուղղակի և անուղղակի կերպով ազդեցություն ունի տնտեսական աճի և հասարակության, անհատի բարեկեցության վրա, որն էլ կրթության տնտեսագիտության ուսումնասիրության դաշտում է: Այդ ազդեցությունն իրականացվում է արդեն իսկ կուտակված գիտելիքների փոխանցման, նոր գիտելիքների ստեղծման և փոխանցման, ինչպես նաև հետազայում նոր գիտելիքների ձևավորման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծման միջոցով: Կրթությունը որակյալ մարդկային կապիտալի վերարտադրության կարևորագույն ոլորտ է: Որոշ գնահատումներով, զարգացած

երկրներում կրթության տևողության մեկ տարով ավելացումը բերում է ՀՆԱ-ի 5-15% աճի: Զարգացող երկրներում կրթության մեջ ներդրումների հատույցն ավելի մեծ է¹²⁷:

Մարդկային կապիտալը տնտեսական աճի որոշիչ գործոն է: 21-րդ դարի սկզբին «Մեծ յոթնյակի» և ԵՄ երկրներում մարդկային կապիտալի մասնաբաժինը ազգային հարստության մեջ կազմել է ավելի քան 75%, ԱՊՀ երկրներում՝ 50%, իսկ համաշխարհային միջին ցուցանիշը եղել է 66%¹²⁸: Համաշխարհային բանկի կողմից 192 երկրի հետազոտության տվյալներով՝ անցումային տնտեսությամբ երկրներում տնտեսական աճի միայն 16%-ն է որոշվում արտադրական ներուժով, 20%-ը կապված է բնական ռեսուրսների հետ, իսկ 64%-ը՝ մարդկային և սոցիալական կապիտալի հետ¹²⁹: Սակայն հարկ է նշել, որ մարդկային կապիտալը տնտեսական աճի պոտենցիալ գործոնից վերածվում է ռեալ գործոնի միայն արդյունավետ գործադրման պայմաններում: Մասնավորապես, Հայաստանում և մի շարք այլ անցումային երկրներում թեև առկա է որակյալ մարդկային կապիտալ, սակայն դա չի ապահովում տնտեսական աճի բարձր տեմպ՝ իրավական, տնտեսական և սոցիալական անհրաժեշտ պայմանների բացակայության պատճառով:

Տնտեսական աճի և մարդկային կապիտալի փոխառնչությունների մոդելային ներկայացումը: Տնտեսական աճի նկարագրմանն ու հնարավորությունների բացահայտմանն ուղղված աշխատանքների ճնշող մեծամասնությունը արտադրական ֆունկցիայում որպես գործոն դիտարկում է աշխատանքը՝ մարդկային կապիտալի դրսևորման ամենատարբեր մոդիֆիկացիաներով: Մասնավորապես, Դ.Ռոմերը դիտարկում է տնտեսական աճի Սոլոուի մոդելը՝ մարդկային կապիտալի հաշվառումով¹³⁰: Մոդելում ենթադրվում է, որ արտադրական ֆունկցիան Կոբբ-Դուգլասի ֆունկցիայի տեսքի է: Սա նպատակահարմար է, քանի որ տնտեսագիտորեն մեկնաբանելի է և էապես հեշտացնում է քանակական վերլուծությունների իրականացումը:

¹²⁷ Актуальные проблемы современной экономики. Под ред. д.э.н., проф. Ю.С.Давыдкова. Коллективная монография. Москва-Пятигорск, РАО-ПГЛУ, 2013, стр. 69. <http://pglu.ru/upload/iblock/203/p120001.pdf>

¹²⁸ Курганский С.А. Структура человеческого капитала и его оценка на макроуровне. Известия ИГЭА, 2011, № (80), стр. 15-22. <http://cyberleninka.ru/article/n/struktura-chelovecheskogo-kapitala-i-ego-otsenka-na-makrourovne>

¹²⁹ Актуальные проблемы современной экономики. Под ред. д.э.н., проф. Ю.С.Давыдкова. Коллективная монография. Москва-Пятигорск, РАО-ПГЛУ, 2013, стр. 70. <http://pglu.ru/upload/iblock/203/p120001.pdf>

¹³⁰ Stuu՝ David Romer. Advanced Macroeconomics. 4th ed. McGraw-Hill, New York, 2012, էջ 151-161:

Մոդելում արտադրական ֆունկցիան ներկայացվում է հետևյալ տեսքով.

$$Y(t)=K(t)^{\alpha}[A(t)H(t)]^{1-\alpha} \quad (3.1),$$

որտեղ՝ Y -ը թողարկման ծավալն է, K -ն կապիտալի ծավալն է, A -ն տեխնոլոգիական առաջընթացն է, որը մեկնաբանվում է որպես աշխատանքի արդյունավետություն, H -ը ներառում է ինչպես որակավորում չունեցող աշխատանքի, այնպես էլ մարդկային կապիտալի մասնակցությունը արտադրության պրոցեսին, t -ն ժամանակահատվածն է:

Նմանատիպ մոդելների կառուցման ժամանակ, ի թիվս տնտեսական գործոնները հնարավորինս համարժեք արտացոլելու պահանջների, կարևորվում է այն, թե ինչպես է սահմանվում մարդկային կապիտալի որակը: Մարդկային կապիտալի կուտակումը կախված է մի կողմից՝ մարդկային կապիտալի ստեղծման գործընթացում դրա մասնակցության չափից, այլ կերպ՝ մարդկային կապիտալի օգտագործման քանակությունից, և մյուս կողմից՝ արտադրության գործընթացում օգտագործվող այլ ռեսուրսների քանակությունից:

Պարզության համար մոդելում ենթադրվում է, որ յուրաքանչյուր աշխատողի հաշվով մարդկային կապիտալը կախված է ուսման վրա նրա ծախսած տարիների թվից: Ենթադրվում է նաև, որ մարդկային կապիտալի կուտակմանն ուղղված այլ ռեսուրսների քանակություններն էկզոգեն են: Մոդելում կիրառվող արտադրական ֆունկցիայի տեսքից հետևում է, որ աշխատողների գործադրած մարդկային կապիտալի քանակությունները միջինացված են, և մոդելում դիտարկվում է մարդկային կապիտալի մեկ միջինացված մեծություն՝ կրթությանը հատկացված տարիների միջինացված թվի տեսքով, որը մոդելում դիտարկվում է որպես հաստատուն մեծություն:

Ասվածից հետևում է, մարդկային կապիտալը կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ.

$$H(t) = L(t)G(E) \quad (3.2),$$

որտեղ՝ L -ը աշխատողների թվաքանակն է, G -ն՝ աշխատողների որակավորումը բնութագրող ֆունկցիա՝ կախված կրթության վրա ծախսված տարիներից:

Ինչպես և Սոլովի բազային մոդելում, աշխատանքի քանակությունը էկզոգեն է, որը տրվում է հետևյալ ֆունկցիայով.

$$\frac{dL}{dt} = L_0 e^{nt} \quad (3.3),$$

որտեղ՝ L_0 -ն բազային տարվա աշխատողների թվաքանակն է, n -ը աշխատողների հավելածի տեմպն է, որը դիտարկվում է որպես հաստատուն մեծություն:

Բնական է ենթադրել, որ որքան շատ ժամանակ է աշխատողը ծախսել կրթության վրա, այնքան բարձր պետք է լինի գործադրած կապիտալը: Ենթադրվում է նաև, որ կրթության վրա ծախսված յուրաքանչյուր հաջորդ տարին ավելացնում է աշխատողի աշխատավարձը մոտավորապես նույն տեմպով: Այսինքն G -ի առաջին կարգի ածանցյալի դրական լինելու հարցում կարծիքների միարժեքություն կարելի է ակնկալել, ինչը չի կարելի ասել ֆունկցիայի ուռուցիկ վերև լինելու վերաբերյալ, այսինքն, կրթության վրա ծախսված տարիներից կախված աշխատողի մարդկային կապիտալի նվազող տեմպերով է աճելու, ենթադրության վերաբերյալ, քանի որ կա տեսակետ, որ աշխատողի մարդկային կապիտալի աճը նպաստում է դրա հետագա աճին: Ենթադրվում է նաև, որ կրթության վրա ծախսված յուրաքանչյուր հաջորդ տարին ավելացնում է աշխատողի աշխատավարձը մոտավորապես նույն տեմպով: Այս ենթադրությունների պայմաններում հեղինակը մոդելը ձևակերպելու նպատակով կապիտալազինվածությունը սահմանում է որպես՝

$$k = K/[AG(E)L] \quad (3.4):$$

Կապիտալազինվածության փոփոխությունը ներկայացվում է հետևյալ կերպ.

$$\dot{k} = sf(k(t)) - (n + g + \delta)k(t) = sk(t)^\alpha - (n + g + \delta)k(t) \quad (3.5),$$

որտեղ՝ s -ը խնայողության նորմն է, n -ը՝ բնակչության աճի տեմպը, g -ն՝ տեխնոլոգիական առաջընթացի տեմպը, δ -ն՝ ամորտիզացիայի գործակիցը:

Կապիտալազինվածության կայուն մակարդակը որոշվում է $\dot{k} = 0$ պայմանով, որից ստացվում է կապիտալազինվածության k^* կայուն մակարդակը՝

$$k^* = [s/(n + g + \delta)]^{1/(1-\alpha)} \quad (3.6):$$

Պարզ է, որ կապիտալազինվածության k^* կայուն մակարդակի դեպքում կլինի հաշվեկշռված տնտեսական աճ:

Փորձագիտական կիրառություն: Տարբեր երկրներում եկամտի տարբերությունների պատճառների բացահայտում: Բնական է ենթադրել, որ տարբեր երկրներում եկամուտների տարբերակվածությունը մասամբ պայմանավորված

է այդ երկրներում մարդկային կապիտալի տարբեր բնութագրերով: Վերջիններիս նկարագրման, դրանց չափորոշման նպատակով տարբեր հետազոտություններ են կատարվել, որոնցից առավել հայտնի են Փ.Կլենոուի և Ա.Ռոդրիգես-Կլերի (1997թ.)¹³¹, ինչպես նաև Ռ.Հոլլի և Չ.Ջոնսի (1999թ.)¹³² կողմից կատարված աշխատանքները: Նշված երկու աշխատանքներում էլ արտադրական ֆունկցիան դիտարկվում է Կորբ-Դուգլասի ֆունկցիայի տեսքով.

$$Y_i = K_i^\alpha (A_i H_i)^{1-\alpha} \quad (3.7),$$

որտեղ՝ i -ն երկրի ինդեքսն է: Հավասարման երկու կողմերը բաժանելով L_i -ի վրա և հավասարումը լոգարիթմելով, ստացվում է.

$$\ln \frac{Y_i}{L_i} = \alpha \ln \frac{K_i}{L_i} + (1 - \alpha) \ln \frac{H_i}{L_i} + (1 - \alpha) \ln A_i \quad (3.8):$$

Նշված երկու հետազոտությունների հիմնական սկզբունքը նույնն է՝ որպես մնացորդային փոփոխական դիտարկել A_i -ն, իսկ մյուս մեծությունները դիտարկել որպես հայտնի: (3.8) հավասարման երկու կողմից հանելով նույն $\alpha \ln \frac{Y_i}{L_i}$ մեծությունը, ստացվում է.

$$\begin{aligned} (1 - \alpha) \ln \frac{Y_i}{L_i} &= \left(\alpha \ln \frac{K_i}{L_i} - \alpha \ln \frac{Y_i}{L_i} \right) + (1 - \alpha) \ln \frac{H_i}{L_i} + (1 - \alpha) \ln A_i \\ &= \alpha \ln \frac{K_i}{Y_i} + (1 - \alpha) \ln \frac{H_i}{L_i} + (1 - \alpha) \ln A_i \end{aligned} \quad (3.9)$$

Հավասարման երկու կողմերը բաժանելով $(1 - \alpha)$ -ի վրա, ստացվում է.

$$\ln \frac{Y_i}{L_i} = \frac{\alpha}{1 - \alpha} \ln \frac{K_i}{Y_i} + \ln \frac{H_i}{L_i} + \ln A_i \quad (3.10):$$

(3.10) հավասարումն արտահայտում է մեկ աշխատողին ընկնող թողարկումը՝ կախված կապիտալատարությունից (K/Y), մեկ աշխատողին ընկնող մարդկային կապիտալի մեծությունից (H/L) և A մնացորդային մեծությունից:

Փորձագիտական հետազոտության արդյունքերը: Այս աշխատանքում կիրառվել է Ռ.Հոլլի և Չ.Ջոնսի մոտեցումը մի շարք զարգացած, անցումային և այլ երկրների ընտրանքի վրա: Նշված երկրներից ընտրանքի մեջ մտել են այն երկրները, որոնց համար “Penn World Tables” տվյալների բազայում (PWT 9.0)¹³³ առկա են տվյալներ

¹³¹ Stu' Peter Klenow, Andres Rodriguez-Clare. The neoclassical revival in growth economics: Has it gone too far? <http://www.nber.org/chapters/c11037.pdf>

¹³² Stu' Robert E. Hall, Charles I. Jones. Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Workers than Others. <http://www.nber.org/papers/w6564>

¹³³ St' u <http://www.rug.nl/research/ggdc/data/pwt/>

մարդկային կապիտալի վերաբերյալ, թվով՝ 44 երկիր: Ինչպես և Ռ.Հոլլի և Չ.Ջոնսի հոդվածում, մենք վերցրել ենք $\alpha=1/3$: Ի տարբերություն վերը նշված հեղինակների մոտեցման, այս աշխատանքում ճշգրտումներ չեն կատարվել հումք արտահանող երկրների համար: Այս մոտեցումը թույլ է տալիս գնահատականներ տալ՝ առանց հումք արտահանող երկրների տվյալները արհեստականորեն նվազեցնելու: Միևնույն ժամանակ, որոշ դեպքերում անհրաժեշտ է վերապահումներով գնահատել այդ երկրների ցուցանիշները: Հետազոտությունն իրականացվել է անցումային շրջանի սկզբից՝ 1991թ., մինչև տվյալների հասանելի վերջին տարին՝ 2014թ.: Աղյուսակ 3.1-ում բերված են ընտրանքում ընդգրկված երկրները և (3.10) բանաձևով հաշվարկված ցուցանիշները 2014թ. համար: Բոլոր ցուցանիշները, ինչպես և Ռ.Հոլլի ու Չ.Ջոնսի հոդվածում, նորմավորվում են ԱՄՆ-ի տվյալներով: Այդ իսկ պատճառով ԱՄՆ-ի բոլոր ցուցանիշները հավասար են 1-ի: Աղյուսակ 3.1-ում բերված տվյալները թույլ են տալիս համեմատել երկրներն ըստ մեկ աշխատողին ընկնող թողարկման գործոնների: Աղյուսակից երևում է, որ 2014թ.-ին Հայաստանում մեկ աշխատողին ընկնող թողարկումը կազմել է 19%՝ ԱՄՆ-ի ցուցանիշի համեմատ և գլխավոր գործոնը, որը բերում է այսպիսի արդյունքի, արտադրողականության A մնացորդային ցուցանիշի ցածր արժեքն է:

Աղյուսակ 3.1

**Մեկ աշխատողին ընկնող թողարկումը (Y/L),
կապիտալաբարությունը (K/Y), մեկ աշխատողին ընկնող մարդկային կապիտալի
մեծությունը (H/L) և A մնացորդային մեծությունը, 2014թ.¹³⁴**

N	Երկիր	Y/L	H/L	$(K/Y)^{\alpha}(a/1-a)$	A
1	2	3	4	5	6
1.	ԱՄՆ (USA)	1.000	1.000	1.000	1.000
2.	Ալբանիա (ALB)	0.310	0.787	1.133	0.348
3.	Ավստրալիա (AUS)	0.756	0.935	1.111	0.727
4.	Ավստրիա (AUT)	0.817	0.893	1.152	0.794
5.	Բելգիա (BEL)	0.889	0.837	1.217	0.873
6.	Բուլղարիա (BGR)	0.313	0.840	0.900	0.414
7.	Էստոնիա (EST)	0.527	0.954	1.136	0.486
8.	Թուրքիա (TUR)	0.538	0.629	0.901	0.949
9.	Իռլանդիա (IRL)	1.094	0.832	1.169	1.125
10.	Իսպանիա (ESP)	0.790	0.774	1.321	0.773
11.	Իսրայել (ISR)	0.598	0.990	0.977	0.618

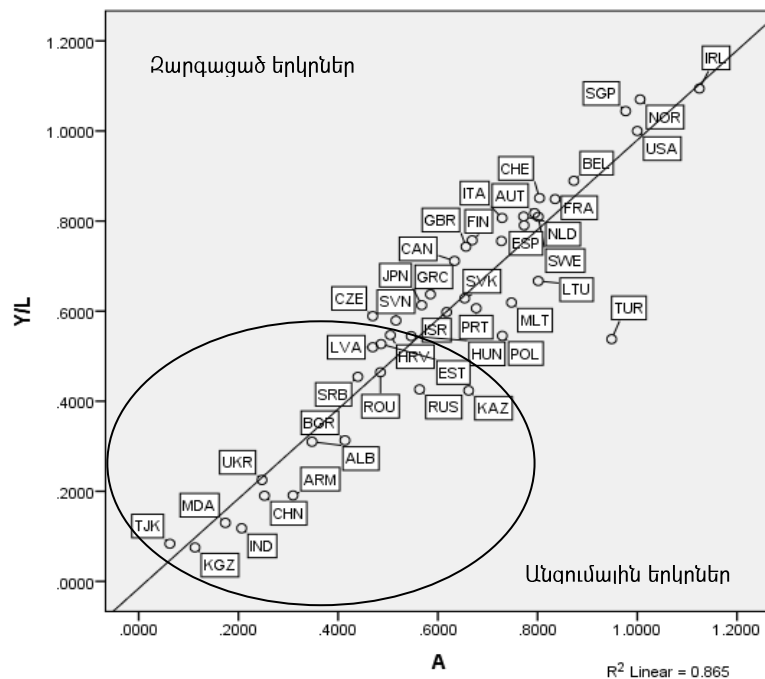
¹³⁴ Հաշվարկված է հեղինակի կողմից:

Աղյուսակ 3.1-ի շարունակություն

12.	Իտալիա (ITA)	0.807	0.824	1.343	0.729
13.	Լատվիա (LVA)	0.520	0.828	1.337	0.469
14.	Լեհաստան (POL)	0.545	0.894	0.836	0.729
15.	Լիտվա (LTU)	0.667	0.863	0.964	0.801
16.	Խորվաթիա (HRV)	0.547	0.911	1.190	0.505
17.	Կանադա (CAN)	0.711	0.990	1.135	0.633
18.	Հայաստան (ARM)	0.191	0.839	0.735	0.310
19.	Հնդկաստան (IND)	0.118	0.552	1.034	0.206
20.	Հունաստան (GRC)	0.637	0.813	1.340	0.585
21.	Հունգարիա (HUN)	0.544	0.896	1.112	0.546
22.	Ղազախստան(KAZ)	0.424	0.853	0.751	0.662
23.	Ղրղզստան (KGZ)	0.075	0.892	0.748	0.113
24.	Ճապոնիա (JPN)	0.613	0.951	1.136	0.568
25.	Մալթա (MLT)	0.619	0.825	1.004	0.748
26.	Մեծ Բրիտանիա (GBR)	0.743	1.003	1.129	0.656
27.	Մոլդովա (MDA)	0.130	0.879	0.850	0.174
28.	Նիդեռլանդներ (NLD)	0.810	0.893	1.174	0.772
29.	Նորվեգիա (NOR)	1.070	0.971	1.096	1.006
30.	Շվեդիա (SWE)	0.809	0.910	1.111	0.801
31.	Շվեյցարիա (CHE)	0.851	0.984	1.075	0.804
32.	Չեխիա (CZE)	0.589	0.981	1.279	0.469
33.	Չինաստան (CHN)	0.190	0.663	1.136	0.252
34.	Պորտուգալիա (PRT)	0.606	0.652	1.374	0.677
35.	Ռումինիա (ROU)	0.464	0.853	1.122	0.485
36.	Ռուսաստան(RUS)	0.426	0.902	0.839	0.563
37.	Սերբիա (SRB)	0.454	0.880	1.175	0.440
38.	Սինգապուր (SGP)	1.044	0.945	1.131	0.977
39.	Սլովակիա (SVK)	0.628	0.998	0.963	0.654
40.	Սլովենիա (SVN)	0.579	0.932	1.204	0.516
41.	Տաջիկստան (TJK)	0.084	0.827	1.617	0.063
42.	Ուկրաինա (UKR)	0.225	0.872	1.044	0.247
43.	Ֆինլանդիա (FIN)	0.757	0.916	1.236	0.669
44.	Ֆրանսիա (FRA)	0.849	0.841	1.208	0.835

Գծապատկեր 3.1-ում ներկայացված է մեկ շնչին ընկնող թողարկման կախվածությունը արտադրողականության A մնացորդային արժեքից: Ինչպես երևում է, նշված ցուցանիշների միջև գոյություն ունի բարձր կորելյացիոն կապ: Ինչպես և կարելի էր սպասել, արտադրողականության ցուցանիշն ունի ամենակարևոր ազդեցությունը մեկ աշխատողին ընկնող թողարկման վրա: Գծապատկեր 3.1-ում կարելի է տեսնել, որ երկու նավթ արտահանող անցումային երկրները առանձնացված դիրք են գրավում:

Մենք արդեն նշել ենք, որ հումք արտահանող երկրները մեր հետազոտությունում պետք առանձնանան, մասնավորապես, տեսնում ենք, որ այս երկրներն ավելի բարձր արտադրողականության պայմաններում ապահովում են համեմատաբար ավելի ցածր մեկ աշխատողին ընկնող թողարկում: Եթե հաշվի առնվեր նավթային գործոնը, ապա այդ երկրներն ավելի մոտ կլինեին ռեգրեսիայի գծին:

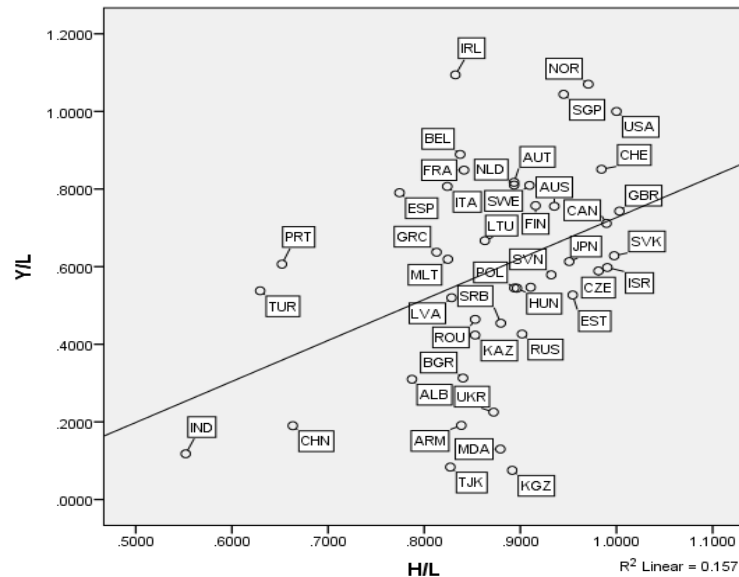

Գծապատկեր 3.1. Մեկ աշխատողին ընկնող թողարկման կախվածությունը արտադրողականության A մնացորդային մեծությունից, 2014թ.¹³⁵

Հաջորդ երկու գծապատկերներում պատկերված են մեկ շնչին ընկնող թողարկման կախվածությունը համապատասխանաբար մեկ աշխատողին ընկնող մարդկային կապիտալի մեծությունից (H/L) և կապիտալատարությունից (K/Y):

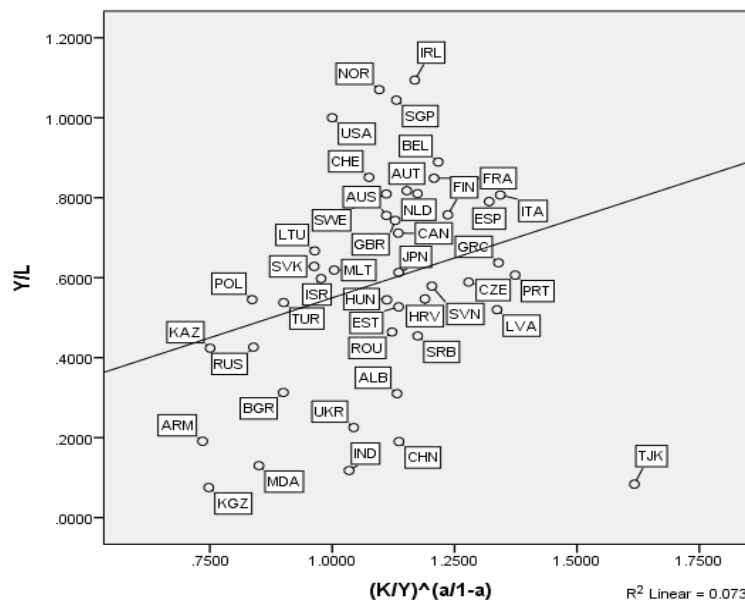
Գծապատկեր 3.2-ում նկատելի է Հնդկաստանի և Չինաստանի առանձնացված վիճակը՝ որպես մեծ բնակչություն ունեցող երկրների, որտեղ մեկ աշխատողին ընկնող մարդկային կապիտալի մեծությունը բավականին ցածր է :

¹³⁵ Կազմված է հեղինակի կողմից:

Գծապատկեր 3.2. Մեկ աշխատողին ընկնող թողարկման կախվածությունը մեկ աշխատողին ընկնող մարդկային կապիտալի մեծությունից, 2014թ.¹³⁶

Ինչպես տեսնում ենք գծապատկերներ 3.2-ում և 3.3-ում, 2014թ.-ին մեկ շնչին ընկնող թողարկման կախվածությունը կապիտալատարությունից և մեկ աշխատողին ընկնող մարդկային կապիտալի մեծությունից անհամեմատ ավելի թույլ է, քան մեկ շնչին ընկնող թողարկման կախվածությունը տեխնոլոգիաների A մակարդակից:

Գծապատկեր 3.3. Մեկ աշխատողին ընկնող թողարկման կախվածությունը կապիտալատարությունից, 2014թ.¹³⁷

¹³⁶ Կազմված է հեղինակի կողմից:

¹³⁷ Կազմված է հեղինակի կողմից:

Այս հետազոտությունները հատկապես կարևոր են, երբ դիտարկվում են հիմնական անցումային գործընթացների փոփոխությունները ժամանակի ընթացքում, սկսած ՀՀ անկախության մեկնարկային՝ 1991 թվականից: Աղյուսակ 3.2-ում բերված է նույն ընտրանքի համար (3.10) բանաձևով հաշվարկված մեծությունները 1991թ.-ի համար:

Աղյուսակ 3.2

**Մեկ աշխատողին ընկնող թողարկումը (Y/L),
կապիտալաբարությունը (K/Y), մեկ աշխատողին ընկնող մարդկային կապիտալի
մեծությունը (H/L) և A մնացորդային մեծությունը, 1991թ.¹³⁸**

N	Երկրներ	Y/L	H/L	(K/Y) ^{a/(1-a)}	A
1	2	3	4	5	6
1.	ԱՄՆ (USA)	1.000	1.000	1.000	1.000
2.	Ալբանիա (ALB)	0.117	0.729	1.117	0.143
3.	Ավստրալիա (AUS)	0.817	0.992	1.096	0.752
4.	Ավստրիա (AUT)	0.766	0.863	1.199	0.740
5.	Բելգիա (BEL)	0.912	0.806	1.206	0.938
6.	Բուլղարիա (BGR)	0.381	0.800	0.489	0.974
7.	Էստոնիա (EST)	0.314	0.824	1.084	0.352
8.	Թուրքիա (TUR)	0.425	0.525	0.818	0.990
9.	Իռլանդիա (IRL)	0.729	0.794	1.263	0.727
10.	Իսպանիա (ESP)	0.683	0.711	1.259	0.763
11.	Իսրայել (ISR)	0.783	0.916	0.922	0.927
12.	Իտալիա (ITA)	0.859	0.746	1.271	0.905
13.	Լատվիա (LVA)	0.376	0.729	1.258	0.410
14.	Լեհաստան (POL)	0.269	0.801	0.940	0.358
15.	Լիտա (LTU)	0.308	0.762	0.978	0.413
16.	Խորվաթիա (HRV)	0.379	0.783	1.143	0.423
17.	Կանադա (CAN)	0.830	0.959	1.048	0.826
18.	Հայաստան (ARM)	0.134	0.858	0.566	0.277
19.	Հնդկաստան (IND)	0.047	0.437	1.141	0.094
20.	Հունաստան (GRC)	0.603	0.741	1.322	0.616
21.	Հունգարիա (HUN)	0.329	0.817	1.229	0.328
22.	Ղազախստան (KAZ)	0.313	0.757	0.844	0.490
23.	Ղրղզստան (KGZ)	0.255	0.776	0.439	0.747
24.	Ճապոնիա (JPN)	0.716	0.925	0.857	0.902
25.	Մալթա (MLT)	0.527	0.750	0.891	0.789
26.	Մեծ Բրիտանիա (GBR)	0.717	0.935	1.230	0.624
27.	Մոլդովա (MDA)	0.143	0.752	0.778	0.245
28.	Նիդեռլանդներ (NLD)	0.779	0.873	1.259	0.709
29.	Նորվեգիա (NOR)	0.751	0.935	1.331	0.604

¹³⁸ Հաշվարկված է հեղինակի կողմից:

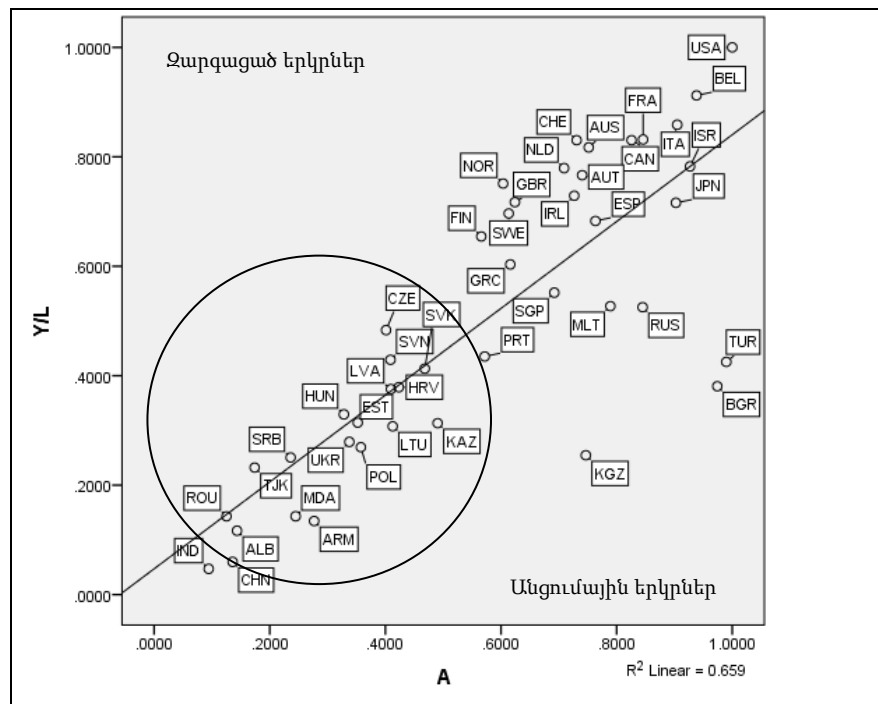
Աղյուսակ 3.2-ի շարունակություն

30.	Շվեդիա (SWE)	0.696	0.910	1.248	0.613
31.	Շվեյցարիա (CHE)	0.830	1.005	1.131	0.731
32.	Ուկրաինա (UKR)	0.279	0.811	1.019	0.338
33.	Չեխիա (CZE)	0.483	0.917	1.314	0.401
34.	Չինաստան (CHN)	0.060	0.548	0.805	0.136
35.	Պորտուգալիա (PRT)	0.435	0.570	1.336	0.572
36.	Ռումինիա (ROU)	0.143	0.803	1.423	0.125
37.	Ռուսաստան (RUS)	0.525	0.798	0.779	0.845
38.	Սերբիա (SRB)	0.251	0.748	1.419	0.236
39.	Սինգապուր (SGP)	0.552	0.612	1.304	0.692
40.	Սլովակիա (SVK)	0.413	0.902	0.978	0.468
41.	Սլովենիա (SVN)	0.429	0.908	1.157	0.409
42.	Տաջիկստան (TJK)	0.232	0.836	1.597	0.174
43.	Ֆինլանդիա (FIN)	0.655	0.862	1.341	0.566
44.	Ֆրանսիա (FRA)	0.832	0.814	1.208	0.846

Աղյուսակ 3.2-ից կարելի է տեղեկանալ, որ Հայաստանը անցումային շրջանի մեկնարկում ունեցել է ավելի ցածր արժեքներ մեկ աշխատողին ընկնող թողարկման (Y/L), կապիտալատարության (K/Y) և A մնացորդային ցուցանիշների համար, և ավելի բարձր արժեք մեկ աշխատողին ընկնող մարդկային կապիտալի (H/L) ցուցանիշի համար: Անցումային գրեթե քառորդդարյա ժամանակահատվածի կտրվածքով Հայաստանի տնտեսությունում ամենամեծ կորուստները եղել են հենց մարդկային կապիտալի բնագավառում:

Գծապատկեր 3.4-ում պատկերված է մեկ շնչին ընկնող թողարկման կախվածությունը արտադրողականության A մնացորդային արժեքից 1991թ.-ի համար: Համեմատելով գծապատկեր 3.1-ի հետ՝ կարելի նկատել, որ 2014թ.-ի համեմատ մեր ընտրանքում այս ցուցանիշների միջև կապը եղել է շատ ավելի թույլ: Այս հանգամանքը բացատրվում է նրանով, որ միջինում անցումային երկրները այդ ժամանակահատվածում ավելի շատ են տարբերվել զարգացած երկրներից: Գծապատկեր 3.4-ում դա ակնհայտ երևում է: Ղըրղզստանի և Բուլղարիայի ցուցանիշները, որոնք նկարի վրա առանձնացած են և չեն ներառվում ոչ զարգացած երկրների և ոչ էլ անցումային երկրների խմբում, ամենայն հավանականությամբ բացատրվում են անցումային ժամանակաշրջանի սկզբի չափումների ճշտության և հավաստելիության խնդիրներով: Այլապես դժվար է բացատրել այդ երկրների այդպիսի

բարձր արտադրողականության մակարդակը, առավել ևս, որ ընդամենը մեկ-երկու տարի հետո այդ ցուցանիշները կտրուկ ընկնում են:

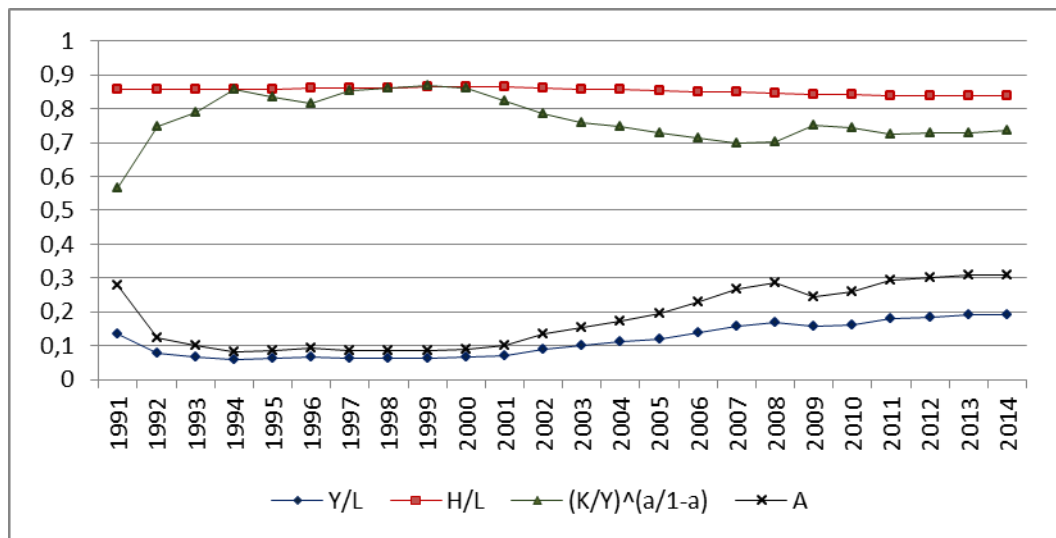
Գծապատկեր 3.4. Մեկ աշխատողին ընկնող թողարկման կախվածությունը արտադրողականության A մնացորդային մեծությունից, 1991թ.¹³⁹

Կարևոր է դիտարկել նաև այս ցուցանիշների դինամիկան՝ առանձնացնելով Հայաստանի ցուցանիշների փոփոխությունների նկարագիրը: Գծապատկեր 3.5-ում պատկերված է մեկ աշխատողին ընկնող թողարկման (Y/L), կապիտալատարության (K/Y), մեկ աշխատողին ընկնող մարդկային կապիտալի մեծության (H/L) և A մնացորդային մեծության դինամիկան 1991-2014թթ.:

Ինչպես երևում է գծապատկեր 3.5-ից, մեկ աշխատողին ընկնող թողարկումը անցումային շրջանի առաջին տարիներին գտնվել է ցածր մակարդակում, հետո սկսել է աճել, հասել է առավելագույն արժեքին, որից հետո մի փոքր նվազել է: Ընդ որում պետք է նկատել, որ այդ անկումը տեղի է ունեցել ի հաշիվ մեկ աշխատողին ընկնող մարդկային կապիտալի նվազման: Ավելին, նույնիսկ մյուս երկու բաղադրիչների աճը այդ տարիներին թույլ չի տվել բարձրացնել մեկ աշխատողին ընկնող թողարկման ցուցանիշը: Այստեղ պետք է նշել Հայաստանում աշխատողների թվաքանակի

¹³⁹ Կազմված է հեղինակի կողմից:

հաշվառման առանձնահատկությունները, մասնավորապես՝ գյուղատնտեսության ոլորտում, երբ գրեթե բոլոր գյուղաբնակները համարվում են զբաղված:

Գծապատկեր 3.5. Մեկ աշխատողին ընկնող թողարկման (Y/L), կապիտալատարության (K/Y), մեկ աշխատողին ընկնող մարդկային կապիտալի մեծության (H/L) և A մնացորդային մեծության դինամիկան Հայաստանում, 1991-2014թթ.¹⁴⁰

Այսպիսով, Հայաստանում վերջին տարիների որոշակի աճը տեխնոլոգիական մնացորդային գործակցում և կապիտալատարության ցուցանիշում թույլ չեն տվել հասնել մեկ աշխատողին ընկնող թողարկման ցուցանիշի նախաճգնաժամային մակարդակին, քանի որ շարունակել է նվազել մեկ աշխատողին ընկնող մարդկային կապիտալի ցուցանիշը: Սա շատ կարևոր արդյունք է և խոսում է այն մասին, որ Հայաստանի տնտեսության զարգացման ներկա փուլում առանձնակի ուշադրություն պետք դարձնել մարդկային կապիտալի զարգացման հիմնախնդիրներին, առանց որի հնարավոր չէ կայուն տնտեսական աճն ու զարգացումը:

Մարդկային կապիտալի զարգացման ոլորտում պահանջվում են ներդրումներ, թե՛ պետության և թե՛ մասնավոր հատվածի կողմից, հակառակ դեպքում, ինչպես ցույց է տալիս հետազոտությունը, այս ծավալներով կապիտալ ներդրումների և տեխնոլոգիաների զարգացման պարագայում հնարավոր չի լինի ապահովել տնտեսական աճ:

¹⁴⁰ Կազմված է հեղինակի կողմից:

3.2 Բարձրագույն մասնագիտական կրթական ծառայությունների միջազգային առևտուրը և ՀՀ արտահանման ներուժը

Կրթական ծառայությունների միջազգային առևտրի դիտարկվող հարցերի մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը և հնարավորինս ճշգրիտ գնահատումներն անհրաժեշտ են ՀՀ բարձրագույն և հետբուհական կրթահամակարգերի ներուժի և մրցունակության օբյեկտիվ պատկերն ունենալու համար:

Աշխարհում ընթացող գլոբալացման գործընթացները, որպես միջազգայնացման ավելի բարձր փուլ, ներթափանցել են գիտակրթական ոլորտներ: Դա, մասնավորաբար, արտահայտվում է միջհամալսարանական համագործակցության տարբեր ծրագրերով, սովորողների և դասավանդողների շարժունությամբ, դիպլոմների (վկայականների) և որակավորումների փոխադարձ ճանաչմամբ և այլն: Բարձրագույն կրթության միջազգայնացման գործընթացներն ունեն խորացման միտում, որը պայմանավորված է երկրների սոցիալ-տնտեսական զարգացման համար մտավոր ներուժի գործադրմամբ: Սակայն բարձրագույն կրթության միջազգայնացման մասշտաբների մեծացումն իր հերթին բերում է որոշակի հակասությունների սրմանը: Մի կողմից, ազգային կրթահամակարգը պետք է գործառի որպես հոգևոր, բարոյական, մշակութային արժեքների, գիտելիքների կրող ու փոխանցող՝ ելնելով անձի, հասարակության, ազգային և պետական շահերից, մյուս կողմից՝ ազգային կրթահամակարգը պետք է գործառի որպես կրթական ծառայությունների շուկա: Այդ իսկ պատճառով ԱՀԿ անդամ-երկրներից քչերն են Ծառայությունների առևտրի գլխավոր համաձայնագրի (ԾԱԳՀ) շրջանակներում ստանձնել պարտավորություններ նաև բարձրագույն կրթության ոլորտում: Իսկապես, ո՞րն է ավելի հատկանշական կրթական ծառայությանը. այն դիտարկել որպես կոմերցիոն ծառայություն, թե՞ հանրային բարիք: Ի դեպ, վերջինիս սպառման իրավունքը պետությունները երաշխավորում են նաև օրենսդրությամբ:

ԾԱԳՀ-ը, որը պարունակում է բոլոր տեսակի ծառայությունների առևտրի ընդհանուր իրավական նորմերն ու կանոնները, անդամ-երկրների պարտավորությունները և նպատակ ունի նաև աջակցել զարգացող երկրների ծառայությունների միջազգային առևտրին մասնակցության ակտիվացմանը՝

ծառայությունների ազգային շուկաների ներուժի և մրցունակության մեծացման միջոցով, նախատեսում է ծառայությունների միջազգային առևտրի (ներմուծման/արտահանման) չորս եղանակ¹⁴¹.

1. Անդրսահմանային մատակարարում (cross-border supply),
2. Սպառում արտասահմանում (consumption abroad),
3. Կոմերցիոն ներկայություն (commercial presence),
4. Ծառայություն մատուցող ֆիզիկական անձանց ներկայություն (presence of natural persons providing services):

Դիտարկենք այդ եղանակների բովանդակությունը կրթության ոլորտում և կրթական ծառայությունների ներմուծման և արտահանման որոշ հարցեր ՀՀ-ում:

Ծառայությունների միջազգային առևտրի *առաջին եղանակի*¹⁴² դեպքում միջպետական սահմանը հատում է միայն կրթական ծառայությունը: Կրթական ծառայության այս եղանակով ներմուծման/արտահանման օրինակ են դասընթացների մատուցումը կապի տարբեր միջոցներով (մասնավորապես՝ ինտերնետային ցանցով), դասընթացների վաճառքը էլեկտրոնային կրիչների միջոցով, հեռավար ուսուցումը: Բարձրագույն և հետբուհական կրթահամակարգերի զարգացման հեռանկարները կապված են տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման և կիրառման հետ: Հատկապես հեռավար ուսուցման ոլորտում, որը կրթության մատչելիության մեծացման և գոյություն ունեցող ներուժի առավել արդյունավետ օգտագործման հնարավորություն է տալիս: Հեռավար ուսուցումը համակարգված ձև է, երբ անմիջական և ոչ անմիջական ուսուցման գործընթացը սովորողի և դասախոսի միջև իրականացվում է հիմնականում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և հեռահաղորդակցության միջոցներով¹⁴³: Ժամանակակից տեղեկատվական և հեռահաղորդակցության տեխնոլոգիաների միջոցով կրթական ծառայությունը դուրս է գալիս կրթական հաստատությունից, հատում սահմաններ և անցնում մեծ տարածություններ: Հեռավար ուսուցումը կրթական հիմնարկություններում և բնակչության մոտ համապատասխան

¹⁴¹ Տե՛ս Дюмулен И.И. Международная торговля услугами. Москва, "Экономика", 2003, стр. 82-83:

¹⁴² Ծառայությունների միջազգային առևտրի նշված եղանակների անվանումների փոխարեն որպես տերմիններ օգտագործվում են նաև «Առաջին եղանակ», «Երկրորդ եղանակ», «Երրորդ եղանակ» և «Չորրորդ եղանակ»:

¹⁴³ ՀՀ օրենքը «Բարձրագույն և հետբուհական կրթության մասին», հոդված 3:

տեխնիկական միջոցների և տեխնոլոգիաների կիրառման հմտությունների առկայության դեպքում կրթության ստացման հնարավորություն է ընձեռում սովորողին հարմար տեղում, ժամանակում և արագությամբ: Ըստ պահանջվող տեխնոլոգիաների մակարդակի առանձնացվում են հեռավար ուսուցման հետևյալ տեսակները.

➤ ցածր տեխնոլոգիական հեռավար ուսուցումը, երբ անհրաժեշտ չեն հատուկ տեխնիկական միջոցներ և ուսումնական գործընթացի ժամանակ օգտագործվում են տպագրված նյութեր, կապի ավանդական միջոցներ (մասնավորապես՝ փոստը) և պարբերաբար աշխատանքներ են տարվում լսարանում, լաբորատորիայում և այլն,

➤ միջին տեխնոլոգիական հեռավար ուսուցման դեպքում սովորողը պետք է օգտվի կապի ավանդական միջոցներից և ունենա կենցաղային աուդիո և վիդեո սարքավորումներ,

➤ բարձր տեխնոլոգիական հեռավար ուսուցման դեպքում անհրաժեշտ են այնպիսի տեխնիկական միջոցներ (մասնավորապես՝ համակարգչային տեխնիկա, հատուկ վիդեո սարքավորումներ) և ծրագրային ապահովվածություն, որը թույլ է տալիս օգտագործել ուսուցման ինտերակտիվ եղանակներ և ապահովում է դասավանդողի հետ շփումը:

Հեռավար ուսուցման զարգացման հեռանկարները կապված են թվարկված վերջին ձևի հետ: Հեռավար ուսուցման և ավանդական եղանակով իրականացվող ուսուցման տարբերությունները հիմնական հարցերում ներկայացված են *աղյուսակ 3.3*-ում: Ակնհայտ թվացող առավելություններին հակակշռում են մի շարք գործոններ, որոնք սահմանափակում են հեռավար ուսուցման լայն տարածումը: Մասնավորապես՝ հեռավար ուսուցման դեպքում ցածր է տեղեկացվածության մակարդակը, պահանջվում է ավելի մեծ ծավալով ինքնուրույն աշխատանք սովորողի կողմից, պարտադիր են տեխնիկական միջոցների առկայությունը և դրանց օգտագործման իմացությունը, առկա են կանխակալ վերաբերմունք և անվստահություն որակի նկատմամբ, բանակում ծառայության տարկետման իրավունքի ստացման խնդիրը և այլն:

Հեռավար և ավանդական ուսուցման հիմնական տարբերությունները

Ուսուցման պայմանների նկատմամբ պահանջներ	Ուսուցման ավանդական եղանակ	Հեռավար ուսուցում
Սովորողների թվաքանակը	Անհնար է ընդունել սովորելու ցանկություն և հնարավորություն ունեցող բոլոր անձանց	Բաց է բոլոր ցանկացողների և դիմողների համար
Սովորողի ներկայությունը	Պարտադիր է	Սովորողը մասնակցում է ուսումնական գործընթացին առանց մշտական բնակության վայրը փոխելու, իրեն հարմար տեղում
Ուսումնական պարապմունքների կազմակերպման ձևը	Հստակ սահմանված դասատախտակ, որի պարագայում անհնար է համատեղել ուսումը այլ գործունեության հետ	Ուսուցումը կազմակերպվում է անհատական ուսումնական պլաններով և ժամանակացույցերով

Ծառայությունների միջազգային առևտրի *երկրորդ եղանակը* սպառումն է արտասահմանում: Այս դեպքում սովորողն է հատում միջպետական սահմանը: Բարձրագույն և հետբուհական կրթության ոլորտում այս եղանակով արտահանումը/ներմուծումը մեծ ծավալներ ունի՝ չնայած մի շարք արգելքների: Արգելքների թվում են՝ պետությունների մուտքի և ելքի ռեժիմները, պահանջները փաստաթղթերի նկատմամբ, պետության տարածքում ազատ տեղաշարժի սահմանափակումը, կրթական աստիճանների ավարտը հաստատող փաստաթղթերի փոխադարձ չճանաչումը:

Այլ երկրներից սովորողների ուսանելը տվյալ պետության համար կրթական ծառայությունների արտահանում է: *Երկրորդ եղանակով* կրթական ծառայություններ արտահանող երկրները բազմաթիվ են: Ըստ ՅՈՒՆԵՍԿՈ-ի Վիճակագրական ինստիտուտի տվյալների, դեռևս 2001-2002 ուս. տարում բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում 1000 և ավելի օտարերկրյա սովորող ունեցող 60 երկրների թվում արտահանման առավել մեծ ծավալներ ունեցող երկրների տասնյակը ներկայացված է *աղյուսակ 3.4-ում*:

**Օտարերկրյա ուսանողների թվաքանակը որոշ երկրների բարձրագույն
ուսումնական հաստատություններում* (2001/2002)¹⁴⁴**

(հազ. մարդ)

Պետությունը	Օտարերկրյա ուսանողների թվաքանակը, ընդամենը	Օտարերկրյա ուսանողների թվաքանակն ըստ աշխարհամասերի						
		Եվրոպա	Ասիա	Հյուսիսային Ամերիկա	Աֆրիկա	Հարավային Ամերիկա	Օվկեանիա	Նշված չէ
ԱՄՆ	583.0	364.4	80.5	59.7	37.8	35.7	4.9	-
Մեծ Բրիտանիա	225.7	74.4	109.5	18.6	18.1	2.9	1.8	0.4
Գերմանիա	219.0	75.5	110.6	5.4	20.7	4.7	0.3	1.8
Ֆրանսիա	147.4	19.8	41.4	5.2	75.5	4.3	0.2	1.0
Ավստրալիա	121.0	...	...	...	...	...	...	121.0
Ճապոնիա	74.9	69.0	2.2	1.6	0.8	0.8	0.5	-
Ռուսաստանի Դաշնություն**	70.7	30.7	17.4	...	...	...	...	22.6
Իսպանիա	44.9	1.1	27.7	3.2	4.4	8.5	0.04	-
Կանադա***	40.0	14.4	9.6	6.8	5.8	1.3	0.5	1.6
Բելգիա	38.2	2.6	22.7	0.5	11.0	0.6	0.02	0.7

... Տվյալները բացակայում են:

* Տվյալները նախնական են:

**Տվյալները չեն ներառում հետբուհական կրթությունը:

***Տվյալները չեն ներառում մագիստրոսական կրթությունը:

ՀՀ բարձրագույն և հետբուհական կրթության համակարգերում 2015-2016 ուս. տարում ուսանել է 4166 օտարերկրյա քաղաքացի, որը կազմում է պետական և ոչ պետական բուհերի, գիտական կազմակերպությունների բոլոր աստիճաններում առկա և հեռակա սովորողների մոտ 4.3%-ը: Մասնավորապես, 2015-2016 ուս. տարում պետական և ոչ պետական բուհերում բակալավրիատում սովորել է 3798 օտարերկրյա քաղաքացի, մագիստրատուրայում՝ 314, իսկ ասպիրանտուրայում՝ 54¹⁴⁵: ՀՀ բուհերի բակալավրիատում սովորող օտարերկրյա ուսանողների վերաբերյալ տվյալներ ըստ երկրների ներկայացված են *աղյուսակ 3.7-ում*:

ՀՀ-ն երկրորդ եղանակով նաև ներմուծում է կրթական ծառայություններ: Անկախացումից հետո մի շարք միջազգային կազմակերպություններ տարբեր

¹⁴⁴ Աղբյուրը՝ Всемирный доклад по образованию 2004. Сравнение мировой статистики в области образования. Институт Статистики ЮНЕСКО, Монреаль, 2004, стр.110-111.

¹⁴⁵ ՀՀ սոցիալական վիճակը 2015 թվականին: ՀՀ ԱԿԾ, Երևան, էջ 210-11, 218, 278, 288:

կրթական ծրագրերին մասնակցության հնարավորություն են ընձեռում, որոնց միջոցով ՀՀ քաղաքացիները արտերկրում ստանում են մասնագիտական և հետբուհական կրթություն, մասնակցում վերապատրաստման տարբեր դասընթացների: ՀՀ-ն ներմուծում է կրթական ծառայություններ նաև միջպետական համաձայնագրերով: Ճշգրիտ և ամբողջական տեղեկատվության բացակայությունն այս ոլորտում թույլ չի տալիս գնահատել ՀՀ քաղաքացիների շարժունությունն այս առումով և կրթական ծառայությունների ներմուծման ծավալները: Ստորև ներկայացված են 1990-2004թթ. ընթացքում ՀՀ-ում գործող մի քանի միջազգային կազմակերպությունների և ծրագրերի միջոցով արտերկրում մագիստրոսական կրթություն ստացած անձանց քանակը (աղյուսակ 3.5):

Աղյուսակ 3.5

ՀՀ-ում գործող որոշ միջազգային կազմակերպությունների և ծրագրերի միջոցով արտերկրում մագիստրոսական կրթություն ստացած անձինք¹⁴⁶

(մարդ)

Տարեթվերը	Միջազգային կազմակերպություններ				
	ACCELS/IREX	OSI	DAAD	British Council	TEMPUS
1990-2004թթ. ընդամենը	360	46	21	12	2

Ծառայությունների միջազգային առևտրի երրորդ եղանակը կոմերցիոն ներկայությունն է: Այն ևս ծառայությունների ներմուծման/արտահանման տարածված եղանակ է, կապված է օտարերկրյա ներդրումների և նոր ձեռնարկությունների (կամ մասնաճյուղերի, ներկայացուցչությունների) հիմնադրման հետ: Արգելքների թվում են պետության ներդրումային և հարկային կլիման, գործող օրենսդրությունը: Կրթական ծառայություն արտահանող պետության կրթական հաստատությունը այլ պետության տարածքում հիմնադրում է կրթական հաստատություն (կամ մասնաճյուղ), որի միջոցով մատուցում է կրթական ծառայություններ: Կրթական ծառայությունների այս եղանակով ներմուծման/արտահանման օրինակ է նաև կրթական ծրագրերի ֆրանչայզինգը: ՀՀ-ն

¹⁴⁶ Աղբյուրը՝ Bologna Conference on "Students Mobility in the European Higher Education Area 2010" (17/18 March 2005, Bad Honnef, Germany). Country reports on Implementation on Bachelor, Master and Doctoral Programmes and its Impact on Students Mobility. Page 10.

չորրորդ եղանակով ևս ներմուծում է կրթական ծառայություններ: ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթահամակարգում գործում են մեկ տասնյակից ավելի արտերկրի բուհեր և մասնաճյուղեր, մասնավորապես, 2015-2016 ուս. տարում գործել են արտերկրի 5 բուհ պետական մասնակցությամբ, արտերկրի պետական բուհերի 5 մասնաճյուղ և արտերկրի ոչ պետական բուհերի 3 մասնաճյուղ¹⁴⁷:

ՀՀ-ն այս եղանակով կրթական ծառայություններ չի արտահանում, քանի որ այլ երկրներում բուհեր չեն հիմնադրվել, իսկ գործող պետական և ոչ պետական բուհերը չունեն մասնաճյուղեր:

Ծառայությունների միջազգային առևտրի *չորրորդ եղանակը* ծառայություններ մատուցող ֆիզիկական անձանց տեղաշարժն է, երբ միջպետական սահմանը հատում են ֆիզիկական անձինք, ում անմիջական աշխատանքով է մատուցվում ծառայությունը: Արգելքների թվում են՝ պետության մուտքի և ելքի ռեժիմը, սոցիալ-մշակութային տարբերությունները, որակավորումների փոխադարձ չճանաչումը և այլն: Կրթության ոլորտում այս եղանակով ներմուծման օրինակ է օտարերկրյա դասավանդողների մասնակցությունը կրթական գործընթացին: Այս եղանակով կրթական ծառայությունների արտահանման/ներմուծման ծավալները դժվար է հստակ հաշվարկել և գնահատել:

Վերը թվարկված ուղղություններով կրթական ծառայությունների առևտրայնացման հիմնահարցերի խորը քննական վերլուծությունը կրթական ներուժի բացահայտման առումով իր նպաստը կբերի ՀՀ տնտեսության մրցունակության բարձրացման համար:

Հայաստանի Հանրապետությունում առկա է բարձրագույն մասնագիտական կրթական ծառայությունների արտահանման ներուժ, սակայն տնտեսական շրջապատույտում դրա գործառույժն ու տնտեսական արդյունավետության գնահատումը չի կարևորվում, մինչդեռ այն շահեկան տնտեսական գործունեության ծավալման հնարավորություններ է պարունակում՝ նկատի առնելով, որ մասնագիտական կրթության կազմակերպումը եթե շահույթի նպատակ չի հետապնդում, ապա նաև չի սահմանափակում կրթական հաստատության զարգացմանն ուղղվող ֆինանսական միջոցների համալրումը:

¹⁴⁷ Նշված կրթական հաստատությունների ցուցակը տես՝ [u http://edu.am/index.php/am/documents/index/101](http://edu.am/index.php/am/documents/index/101)

Բնական ռեսուրսներով աղքատ մեր հանրապետությունը, բարեբախտաբար, ունի կրթական ծառայությունների մատուցման կազմակերպված ինստիտուցիոնալ համակարգ, որը դեռևս լիովին չի գործում օտարերկրյա ուսանողների ներգրավման առումով: Խիտ բնակեցված Չինաստանում, Հնդկաստանում, Իրանում, Մերձավոր Արևելքի երկրներում համալսարանները չեն բավարարում տեղի բնակչության պահանջմունքները, և նրանք, համեմատաբար բարձր վարձավճարներով, մասնագիտական կրթություն են ստանում մի շարք եվրոպական երկրներում և ԱՄՆ-ում: Եթե Հայաստանում պայմաններ ստեղծվեն օտարերկրյա ուսանողներին պատշաճ մասնագիտական կրթություն տրամադրելու առումով, ապա այն ոչ պակաս տնտեսական օգուտների ներհույք կապահովի, ինչպիսին, օրինակ, զբոսաշրջությունն է, որը համարվում է զարգացման գերակա ճյուղ: Օտարերկրյա ուսանողները ավելի բարձր կրթավճարների հետ մեկտեղ ուսումնառության ընթացքում ծախսեր են կատարում իրենց կենսապահովման համար (բնակարանների վարձույթ, սնունդ և այլն): Մյուս կողմից, ներգրավելով օտարերկրյա ուսանողներ և սահմանելով համեմատաբար բարձր կրթավճարներ, հայրենական բուհերը հնարավորություն են ունենում արագ զարգանալու, լրացուցիչ ռեսուրսներ տրամադրելու կրթության որակի բարձրացման նախադրյալների ստեղծմանը կապիտալի ավելացման միջոցով, մրցակցելու միջազգային կրթական շուկայում, որտեղ, ի դեպ, կրթությունը դիտվում է ոչ միայն զարգացման կարևորագույն գործոն, այլև բիզնես, որը եկամտային ներհույքեր է ապահովում օտարերկրյա ուսանողների ներգրավումից:

Ներքին համալրումով «բարենպաստ իրավիճակը» երկար չի կարող շարունակվել: Դրա օրինակն է 2011թ. դպրոցներում շրջանավարտներ չունենալու փաստը, որը բուհերում էական ֆինանսական լարվածություն ստեղծեց: Այն չէր լինի, եթե ժամանակին հոգ տարվեր բուհերի ուսանողության, մեր գնահատումով, առնվազն 10%-ը օտարերկրյա ուսանողներով համալրելու մասին: Մեր հանրապետության գրեթե բոլոր բուհերն էլ ունեն այն ներուժը (հատկապես, որակավորված կադրեր՝ օտար լեզուների իմացությամբ երիտասարդ դասախոսներ, լաբորատորիաներ և համակարգչային լսարաններ, օտարալեզու գրադարանային ֆոնդ, ինտերնետային կապ և այլն), որով հնարավորություն կստեղծվի կրթություն մատուցել օտարերկրյա ուսանողներին:

Օտարերկրյա ուսանողների ներգրավման խոչընդոտները դրսևորվում են ստորև

նշված առումներով:

Առաջին, 2005թ-ից մեր հանրապետությունը Բոլոնիայի գործընթացի անդամերկիր է, սակայն մասնագիտական կրթական ծառայությունների մատուցումը բովանդակային առումով լուրջ տեղաշարժեր չի ապահովում: Կրեդիտային համակարգը ընկալվում է ավելի շատ գնահատման, այլ ոչ թե կրթության արդյունավետ կառավարման գործիք, բավարար չափով չի գործում ուսանողության շարժունության մեխանիզմը, անցումը բակալավրիատից մագիստրատուրա չի իրականացվում կրթական որակական չափանիշների էական փոփոխություններով՝ այն հաշվով, որ խորացված ուսուցման ծրագրերը արմատապես տարբերվեն ստորին մակարդակի ծրագրերից, շրջանավարտներին չեն տրամադրվում միջազգային չափանիշներին համապատասխան ավարտական վկայագրեր, դանդաղ են ձևավորվում միջբուհական միջազգային կոնսորցիումները, իսկ համատեղ վկայագրերի տրամադրումը մեր հանրապետությունում հազվադեպ երևույթ է:

Երկրորդ, ըստ էության բացակայում է օտարերկրյա ուսանողների ներգրավման մարքեթինգային գործունեությունը: Հայրենական բուհերը բավականին պասիվ են կրթական ծառայությունների շուկայում մարքեթինգային գործունեություն իրականացնելիս: Հրամայական է դառնում այն պահանջը, որ պետական խոշոր բուհերը դիվանագիտական ծառայությունների աջակցությամբ հետևողական աշխատանքներ իրականացնեն օտարերկրյա ուսանողների ներգրավման ուղղությամբ, կատարեն գրավիչ առաջարկներ, ներկայացնեն Հայաստանում մասնագիտական կրթություն ստանալու առավելությունները, մասնակցեն միջազգային կրթական տոնավաճառներին: Արտերկրում դեռևս բավարար չափով տեղյակ չեն ՀՀ բուհական համակարգի առավելություններին և այն նպաստավոր պայմաններին, որոնք օտարերկրյա ուսանողների համար կրթությունը կդարձնեն առավել գրավիչ: Արտերկրի ուսանողների ներգրավման արտատնտեսական ասպեկտը նրանում է, որ որոշ երկրներ (Հունաստան, Իտալիա), չնայած նույնիսկ տնտեսական դժվարություններին, շարունակում են պատրաստել մասնագետներ, որոնց դիտում են որպես «իրենց երկրի յուրօրինակ դեսպաններ» արտերկրում, որը ազգային ինքնատիպության տարածման գործուն միջոց է:

Երրորդ, միջազգային չափանիշներով կրթական ծառայությունների մատուցման

ենթակառուցվածքները թույլ են զարգացած: Ունենալով օտարերկրյա ուսանողներին դասավանդող ունակ պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմ և համալսարանական պայմաններ՝ մեր հանրապետությունում դեռևս լուրջ ներդրումներ են պահանջվում միջազգային չափանիշներով ուսանողական կացարանների և կենցաղի կազմակերպման առումով: Ժամանակն է, որ ընդլայնվի հանրակացարանային համակարգը, ձևավորվեն ուսանողական ավաններ, որտեղ գործող ամենատարբեր կառույցներում զեղչային պայմաններ ստեղծվեն սննդի, հագուստի, տեղեկատվության ձեռքբերման համար:

Իհարկե, թվարկված խնդիրների արագընթաց լուծումներ դժվար է ակնկալել, սակայն դրանք իրագործելի են, եթե համալսարանները և պետությունը կրթական ծառայությունների մատուցումը դիտարկեն որպես երկարատև կայուն տնտեսական աճի բաղադրիչ և արտերկրից եկամուտների ներգրավման արդյունավետ միջոց: Իսկ, ինչպես հայտնի է, ցանկացած բիզնես պահանջում է ներդրումներ, որոնք միշտ էլ արդարացվում են ժամանակի ընթացքում՝ ապահովելով տնտեսական աճ և զարգացում: Ի վերջո, ժամանակն է լրջորեն զբաղվելու բարձրագույն մասնագիտական կրթության տնտեսագիտությամբ¹⁴⁸:

Լուրջ հիմնախնդիր է նաև Երևանի կենտրոնում բուհերի գերկենտրոնացումը: Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների հիմնադրումը Երևանի կենտրոնում արդարացված էր նախորդ դարի կեսերին, սակայն այն ներկայումս խիստ անբարենպաստ է թե՛ ուսանողների, և թե՛ քաղաքային տնտեսության համար: Երևանի կենտրոնը համալսարանական դասաժամերին լրացուցիչ ծանրաբեռնվում է քաղաքամերձ շրջաններից ուսանողափոխադրումներից: Տարօրինակն այն է, որ տասնամյակներ առաջ կառուցված բուհերը չեն ընդլայնում սպասարկող ենթակառուցվածքները (լսարանային ֆոնդ, ավտոկայանատեղեր, հասարակական սննդի կետեր և այլն), սակայն տարեցտարի ավելացնում են ուսանողների թվաքանակը: Եվ պատահական չէ, որ ներկայիս համալսարանական ենթակառուցվածքները չեն համապատասխանում միջազգային չափանիշներին և

¹⁴⁸ Տե՛ս Ա. Ճուղուրյան, Ն. Խաչատրյան, Բարձրագույն մասնագիտական կրթության տնտեսագիտություն, Երևան, «Էդիթ Պրինտ», 2010:

պատճառը ոչ այնքան ֆինանսական ռեսուրսների սղությունն է, որքան բուհերի հակումները՝ գործելու կենտրոնում:

Աշխարհի բոլոր առաջավոր համալսարանները, զբաղեցնելով հսկայական տարածքներ, գործում են մայրաքաղաքներից դուրս՝ իրենց ուսանողական ավաններով, սպորտային բացօթյա համալիրներով, առևտրի և կենցաղի կենտրոններով: Կարծում ենք, որ ժամանակն է մտածել Երևանի կենտրոնը համալսարաններից բեռնաթափելու մասին, որը, կրթության կառավարման բարելավումից բացի, լուծում է հանրապետությունում տարածքների տնտեսական համահարթեցման և համաչափ զարգացման մի շարք խնդիրներ: Ավելի քան մեկ տասնամյակ գործում է «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենքը, սակայն այն դեռևս ի զորու չէ համայնքների ներդաշնակ զարգացումն ապահովելու, քանի որ Երևանի և համայնքների ֆինանսական հնարավորությունների միջև դեռևս առկա է հսկայական տարբերություն:

Այսպիսով, կրթական ծառայությունների արտահանման արդյունավետ կարգավորման և կառավարման շրջանակում անհրաժեշտ է.

- բացահայտել կրթական ծառայությունների արտահանման խթանման հիմնական ուղղությունները,
- կազմակերպել տեղեկատվական ապահովվածություն՝ արժևորելով և հաշվառելով արտահանման տնտեսական արդյունքները,
- գնահատել կրթական ծառայությունների արտահանման արդյունավետությունը,
- մշակել գործուն մեխանիզմներ կրթական ծառայությունների ծավալների ընդլայնման ուղղությամբ:

Վերջին տարիներին ՀՀ կրթական շուկան կարելի է գնահատել կայուն: Սակայն, մյուս կողմից, մասնագիտական կրթական ծառայությունները առավելապես իրականացվում են համալսարանական միջավայրում՝ ստորադասելով միջին մասնագիտական կրթությունը: ՀՀ-ն ազգաբնակչության բարձրագույն կրթությամբ քաղաքացիների տեսակարար կշռով աշխարհում առաջատար դիրքերում է: Բայց դրա հետ մեկտեղ, ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթական շուկան դեռևս թույլ է զարգացած օտարերկրյա ուսանողների ընդգրկվածության առումով:

Մի շարք զարգացած երկրներում՝ ԱՄՆ, Ճապոնիա, Միացյալ Թագավորություն և այլն, կրթական ծառայությունների մատուցումը էական դեր է խաղում ՀՆԱ-ի ձևավորման գործում (4-7%): Դրան նպաստում է նաև մեծ թվով օտարերկրյա ուսանողների ներգրավումը մասնագիտական կրթության ոլորտում:

Մեր հանրապետությունում կրթական ծառայությունների դերը ՀՆԱ-ում էական չէ, բարձրագույն մասնագիտական կրթությունը դեռևս բարեփոխումների փուլում է, իսկ միջին մասնագիտական կրթությունը լուրջ վերաստեղծման կարիք է զգում: Ավելին, վերջին տարիներին ՀՀ պետական բյուջեից կրթության ծախսերի ֆինանսավորման էական աճ չի նկատվում (*աղյուսակ 3.6*):

Աղյուսակ 3.6

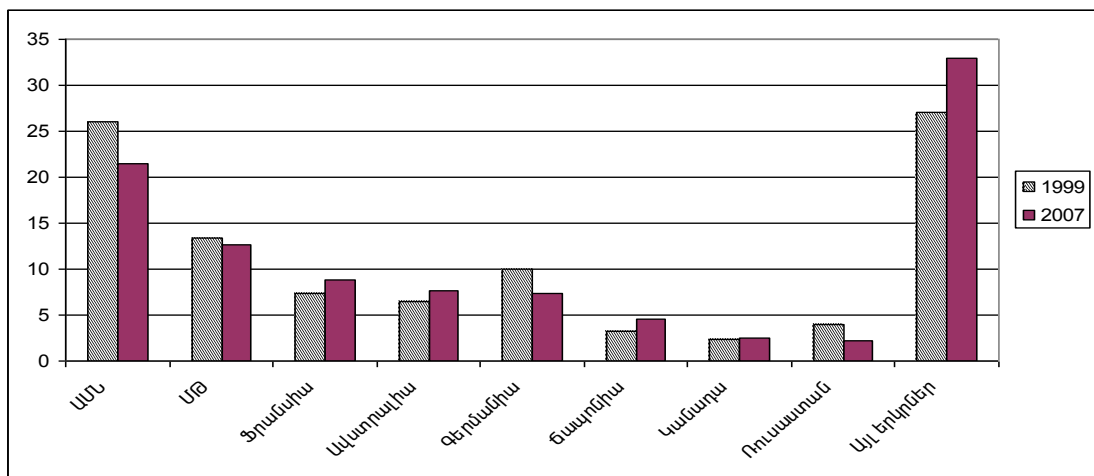
Կրթության ծախսերը ՀՀ պետական բյուջեում¹⁴⁹

Ցուցանիշներ	2008	2010	2013	2015
ՀՀ պետական բյուջեի ծախսեր, ընդամենը (մլն. դրամ)	810574.5	954316.5	1142890.4	1408996.4
այդ թվում՝ կրթություն (մլն. դրամ)	103530.8	97790.1	103094.7	122280.0
Կրթությանն ուղղված ծախսերի տեսակարար կշիռը պետական բյուջեի ծախսերում (%)	12.77	10.25	9.0	8.7
Կրթությանն ուղղված ծախսերը ՀՆԱ-ի նկատմամբ (%)	2.9	2.8	2.3	2.4

Կրթական ծառայությունների խթանման դեռևս չօգտագործված ռեզերվ է մեր հանրապետության դիրքավորումը միջազգային մրցակցային շուկայում՝ օտարերկրյա ուսանողներին որակյալ կրթություն մատուցելու ճանապարհով: Պետական և մասնավոր համալսարանական ցանցով գերհագեցած հայրենական կրթական շուկան սոցիալական լարվածություն ունեցող ազգաբնակչության շրջանում չի կարող լիարժեք բավարարել կրթական ծառայությունների առաջարկը, որը պետք է կատարվի այդ ծառայությունների արտահանման ճանապարհով:

¹⁴⁹ Աղբյուրը՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2012, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 385-386, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2016, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 387-388:

Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքի 40 երկրում ուսանողների շարժունության գծով կատարված հետազոտությունները վկայում են, որ գերակշռում են «ուսանողների արտահանման» հաշվեկշիռ ունեցող երկրները: Հայաստանը դասվում է այն երկրների շարքին, որտեղ Բոլոնիայի գործընթացի տասը տարիների ընթացքում ուսանողների «արտահանումը համարժեք է եղել ներկրմանը», սակայն ուսանողների շարժունությունը արտագնա և ներգնա առումներով մեր երկրում դեռևս պասիվ է և համեմատաբար փոքր թվաքանակ է կազմում¹⁵⁰: Ուսանողության շարժունության տարածաշրջանային միտումների ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ միջազգային շուկայում մասնագիտական բարձրագույն կրթություն մատուցող առաջատար ութ երկրի շարքում է գտնվում Ռուսաստանի Դաշնությունը (*գծապատկեր 3.6*): Այդ հանգամանքը շահեկան է ՀՀ-ի համար այն առումով, որ մեր հանրապետությունը ժառանգել է նախկին Խորհրդային Միության բարձրագույն կրթության լավագույն ավանդույթները, որը գրավիչ գործոն կարող է հանդիսանալ օտարերկրյա ուսանողների համար:

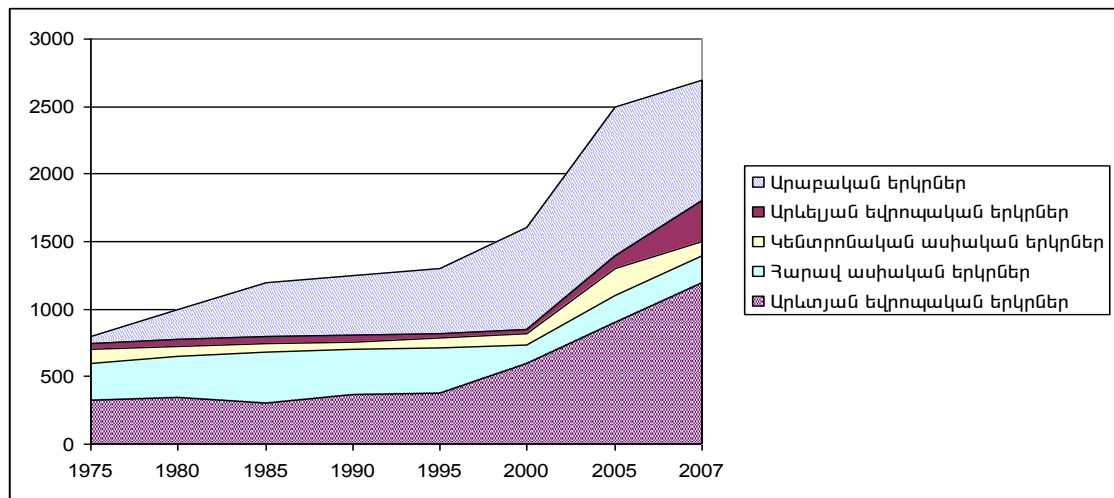

Գծապատկեր 3.6 Օտարերկրյա ուսանողների բաշխվածությունն ըստ կրթական ծառայություններ արտահանող առաջատար երկրների (%)¹⁵¹

¹⁵⁰ Տե՛ս Երիցյան Ա., Ճուղուրյան Ա., Բարձրագույն կրթության մարտահրավերները. Բոլոնիայից Երևան, Երևան, «Էդիթ Պրինտ», 2012:

¹⁵¹ Աղբյուրը՝ Global Trends in Student Mobility and Programme Preferences, UNESCO Institute for Statistics, London, U.K. 25 March 2010. //ihe.britishcouncil.org/sites/default/files/import-content

Հաջորդ նպաստավոր գործոնը, որը կարող է խթանել կրթական ծառայությունների արտահանումը ՀՀ-ում, մեր աշխարհագրական դիրքն է: Տարածաշրջանային հարևան երկրներում բարձրագույն մասնագիտական կրթության ծառայությունների պահանջարկը չի բավարարվում համալսարանական առաջարկով, քանի որ խիտ բնակեցված այդ երկրներում բուհերը այնքան էլ շատ չեն: «Արտագնա» ուսանողների կազմում վերջին տասնամյակում մեծ տեսակարար կշիռ են կազմում Կենտրոնական Ասիայի, Արևելյան Եվրոպայի և արաբական երկրների քաղաքացիները (գծապատկեր 3.7): Հետևաբար, մեր հանրապետությունը պետք է միջոցներ ձեռնարկի իր տարածաշրջանային հարևաններին բարձրագույն մասնագիտական կրթական ծառայություններ մատուցելու ուղղությամբ:

Գծապատկեր 3.7 Արտերկիր մեկնող ուսանողների թվաքանակի դինամիկան ըստ տարածաշրջանների (1000 մարդ)¹⁵²

Սակայն պաշտոնական վիճակագրությունը վկայում է, որ դեռևս օտարերկրյա ուսանողների թվաքանակը ՀՀ բուհերում բավարար մակարդակի վրա չէ (աղյուսակ 3.7): Հարավային և Կենտրոնական Ասիայի, արաբական երկրներից ուսանողների ներգրավումը հայրենական կրթական շուկայում դեռևս էական չէ: Թերևս վերջին տարիներին նկատվում է Իրանից ուսանողների ներհոսք, որն, ի դեպ, կրճատման միտում ունի:

¹⁵² Աղբյուրը՝ Global Trends in Student Mobility and Programme Preferences, UNESCO Institute for Statistics, London, U.K., 25 March 2010. // ihe.britishcouncil.org/sites/default/files/import-content

Օտարերկրյա ուսանողների թվաքանակը ՀՀ բուհերում¹⁵³

(մարդ)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2015
Օտարերկրյա ուսանողների թվաքանակը, ընդամենը այդ թվում երկրներից՝	4239	4230	4011	3089	3316	3036	3798
Ռուսաստանի Դաշնություն	828	967	1294	1130	1081	1001	1165
Վրաստան	1096	1167	1145	812	998	771	840
Ղազախստան	25	21	25	20	25	19	24
Ուկրաինա	20	28	39	50	56	42	63
Թուրքմենստան	58	59	47	39	27	26	60
Սիրիա	311	119	117	108	89	76	236
Հնդկաստան	562	573	457	93	237	387	748
ԱՄՆ	28	28	22	27	27	25	19
Իրան	1175	1129	719	675	672	594	393
Լիբանան	9	6	10	10	13	11	13
Թուրքիա	7	8	7	5	5	5	2
Իսրայել	7	8	8	7	10	12	93
Չինաստան	17	12	12	9	8	4	1
Իրաք	16	26	20	22	16	6	4
Այլ երկրներ	72	69	76	70	41	57	137

Օտարերկրյա ուսանողների կազմում առավել մեծ տեսակարար կշիռ են կազմում Ռուսաստանի Դաշնության և Վրաստանի քաղաքացիները, որոնց մեծամասնությունը մասը մեր հայրենակիցներն են։ Նրանց շրջանում առավելապես գերիշխում են հայրենիքում կրթություն ստանալու նկատառումները, քան կրթության որակը կամ վարկանիշային մյուս գործոնները։

Հաջորդ գործոնը, որը կրթական ծառայությունների արտահանման նպաստավոր իրավիճակ է ձևավորում ՀՀ-ում, մեր հանրապետության Բոլոնիայի գործընթացին անդամակցումն ու միջազգային չափանիշներով կրթական աստիճանների տրամադրումն է։

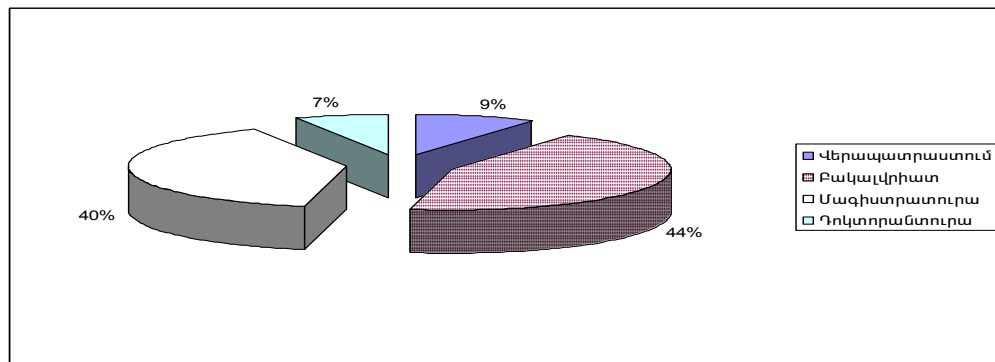
Արտերկիր մեկնող ուսանողների բաշխվածությունն ըստ մասնագիտական կրթական մակարդակի վկայում է, որ միջազգային կրթական շուկայում ուսանողների

¹⁵³ Աղբյուրը՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2011, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 143-144։

Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2012, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 137-138,

Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2015, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, էջ 136-137։

շարժունության թիրախային ուղղություններ են հանդիսանում առավելապես բակալավրիատը և մագիստրատուրան (գծապատկեր 3.8):

Գծապատկեր 3.8. Արտասահման մեկնող ուսանողների բաշխվածությունը միջազգային շուկայում ըստ մասնագիտական կրթական նպատակի¹⁵⁴

Համաձայն Համալսարանների եվրոպական ասոցիացիայի կողմից հրապարակված «Միտումներ 2010» զեկույցի՝ նվիրված եվրոպական բարձրագույն կրթության վերջին տասնամյա փոփոխություններին, եվրոպական երկրների 95%-ը բարձրագույն կրթության ոլորտում կիրառում է եռաստիճան համակարգը: Ուսումնասիրված 40 երկրների շարքում Հայաստանը նշված է Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքի այն 37 երկրների շարքում, որտեղ համակարգի ներդրման ավարտվածությունը գնահատվել է 85-100% և այն երկրների շարքում, որոնք կիրառում են Կրեդիտների կուտակման և փոխանցման եվրոպական համակարգը¹⁵⁵:

Այսպիսով, առաջին մոտարկումով կարելի է նախանշել կրթական ծառայությունների արտահանման կառավարման բարելավման առանցքային ներքոհիշյալ ուղիները:

Առաջինը, արտահանման ուղղակի ներազդեցությունն է մակրոտնտեսական իրավիճակի վրա՝ նկատի առնելով փոքր բաց տնտեսությունում, ինչպիսին ՀՀ-ն է,

¹⁵⁴ Աղբյուրը՝ World Education News and Reviews, Trends in International Student Mobility, UNESCO Institute of Statistics (UIS), 2011, [//www.uis.org/ras/TrendsInInternationalStudentMobility](http://www.uis.org/ras/TrendsInInternationalStudentMobility)

¹⁵⁵ Համալսարանների եվրոպական ընկերակցության պաշտոնական կայք, <http://www.eua.be/eua-work-and-policy-area/building-the-european-higher-education-area/trends-in-european-higher-education/trends-vi.aspx>

առևտրա-տնտեսական արդյունքները: Օտարերկրյա ուսանողների շրջանակի խելամիտ ընդլայնումը առաջացնում է արտարժույթի լրացուցիչ ներհոսք, ուսումնական հաստատություններում աշխատատեղերի ավելացում: Միևնույն ժամանակ, նպատակահարմար ենք համարում սահմանել ըստ առանձին մասնագիտությունների կրթական ծառայությունների արտահանման քվոտաներ այն հաշվով, որ կառավարչական որոշումների կայացման հիմքում դրվեն ինչպես արտահանման ծավալները սահմանափակող գործոնները, այնպես էլ այն տնտեսական հակակշիռները, որոնք ի հայտ են գալիս կրթական ծրագրերն իրագործելիս:

Երկրորդը, կրթական ծառայությունների արտահանման անուղղակի ազդեցություններն են: Օտարերկրյա ուսանողների ներգրավումը ենթադրում է պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի վերապատրաստում, հանրակացարանային կառույցների ընդլայնում, առողջապահական, սննդի, մշակույթային ծառայությունների ծավալների մեծացում, որով մակրոտնտեսական ոլորտում մուլտիպլիկացիոն էֆեկտ է ձևավորվում: Այս առումով, մակրոտնտեսական կանխատեսումների կառավարման համակարգում անհրաժեշտ է դառնում արժևորել և գնահատել արտահանման ծառայությունների մուլտիպլիկացիոն արդյունքները: Բանն այն է, որ կրթական ծառայությունների սպառման պահանջարկը ուղեկցվում է ագրոբիզնեսի, սոցիալական և այլ ծառայությունների ընդլայնմամբ, որը խթանում է հանրային տնտեսությունը:

Երրորդը, ծառայությունների արտահանման մրցունակության գնահատումն է կրթական միջազգային շուկայում: Մրցունակությունը որոշվում է ոչ միայն տնտեսական բարիքների արտադրության, բաշխման և վերջնական սպառման ծավալներով, այլև առանձնահատուկ դրսևորումներ է ձեռքբերում տնտեսվարման տարբեր ոլորտներում: Կրթության արտահանման մրցակցային միջավայրը հիմնականում պայմանավորվում է ուսումնական հաստատությունների կողմից ծառայությունների մատուցման արդյունքի փոխշահավետ վաճառքի ծավալների ընդլայնմամբ: Ընդ որում, մրցակցային միջավայրում որոշիչ դեր է կատարում ոչ միայն կրթավճարների աճը, այլև օտարերկրյա ուսանողների սպառողական պահանջների բավարարման աստիճանը: Հետևաբար, կրթության արտահանման ոլորտում մրցակցային դիրքերի ապահովումը գնահատվում է նաև սպառման շուկայի բաժնեմասի ավելացումներով՝ կիրառելով կրթական ծառայությունների մատուցման համեմատաբար ցածր գներ և բարձր որակ:

Ի վերջո, կրթական ծառայությունների նկատմամբ պահանջարկի մեծացումը, թերևս, կարող է դիտարկվել տվյալ երկրի մրցունակության բարձրացման լուրջ ինդիկատոր, որը ներկայումս դեռևս զիջող դիրքերում է: ՀՀ երկարատև կայուն տնտեսական զարգացման ծրագրերում կրթական ծառայությունների արտահանման ընդլայնումը այլընտրանք չպետք է ունենա:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ատենախոսության շրջանակներում Հայաստանի Հանրապետության բարձրագույն մասնագիտական կրթության ոլորտի համակողմանի ուսումնասիրության, կատարված վերլուծությունների, ոլորտի տնտեսագիտական արդի հիմնախնդիրների տեսական և փորձագիտական հետազոտությունների արդյունքների հիման վրա կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացություններին և կատարել առաջարկություններ:

1. Համակարգվել են բարձրագույն դպրոցին ներկայացվող պահանջները, մշակվել է իրականացման գործիքակազմը: Բարձրագույն մասնագիտական կրթության հիմնախնդիրները դիտարկվել են «կրթահամակարգ-գիտություն-տնտեսություն» փոխառնչություններում: Հիմնախնդիրների լուծումը պահանջում է համալիր լուծում՝ ներառելով ինստիտուցիոնալ և կառուցվածքային փոփոխությունները գիտելիքի էկոնոմիկայի դիրքերից, համալսարանական և ակադեմիական գիտությունների ինտեգրումը, բարձրագույն մասնագիտական կրթահամակարգի օպտիմալացումը, աշխատաշուկայի պահանջարկի կանխատեսումը, գործատուների արդյունավետ ներգրավումը կադրերի պատրաստման գործընթացում և այլն:

2. ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթության ոլորտում բարեփոխումները պայմանավորող հանգամանքներն էին ՀՀ անկախացումը, հասարակական և տնտեսական նոր հարաբերություններին անցումը, ինչպես նաև Բոլոնիայի գործընթացին ադամակցությունը և Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքին հնարավորինս լիարժեք ինտեգրման նպատակը: Ուսումնասիրելով իրականացված բարեփոխումների, օրենսդրական փոփոխությունների և գործադրված ծրագրերի հիմնական ուղղություններն ու արդյունքները, կարծում ենք, որ ՀՀ բարձրագույն մասնագիտական կրթահամակարգում անհրաժեշտ են արմատական և խորքային բարեփոխումներ, որոնց հիմքում նախևառաջ պետք է դրվեն ինստիտուցիոնալ և ենթակառուցվածքային փոփոխությունները՝ ելնելով հստակ ձևակերպված վերջնական նպատակներից ու ամրագրվեն համապատասխան կառուցակարգերով:

Հետևաբար, բարեփոխումները պետք է իրականացվեն «Կրթություն-անհատ», «Կրթություն-հասարակություն», «Կրթություն-տնտեսություն», «Կրթություն-

գիտություն», «Կրթություն-պեպություն» հիմնական ուղղություններով, որոնք պետք է ուղղված լինեն նախանշված նպատակների իրականացմանը:

3. Հաշվարկվել է Հայաստանում կրթության Զինի գործակիցը տարբեր տարիների համար: Գործակիցը հաշվարկվել է միջազգայնորեն ընդունված մեթոդաբանության հիման վրա և բովանդակում է անհավասարությունը և մատչելիությունը կրթության ոլորտում: Ըստ ստացված արդյունքների, Հայաստանը բավականին բարենպաստ դիրքում է այնպիսի զարգացած երկրների համեմատ, ինչպիսիք են Կանադան, Գերմանիան, Ավստրիան: Մինչույն ժամանակ հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ նման ցանկալի արդյունքը ստացվել է մինչև 1990 թվականը կրթություն ստացածների հաշվին:

Կրթության անհավասարությունը մեղմելու և մատչելիությունը բարձրացնելու համար առաջարկվում է համալիր միջոցառումների համակարգի ներդրում սոցիալապես անապահով խավերի կտրվածքով:

4. Մեր կողմից փորձ է կատարվել մշակել բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի գնահատման մոդել: Մոդելում բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակը դիտարկվել է որպես բազմաչափ ամփոփ ցուցանիշ: Վերջինս ներառում է կրթության որակի վրա ազդող հիմնական գործոններն ու ենթագործոնները, որոնք գնահատվել են փորձագիտական հարցման արդյունքում: Հետազոտության արդյունքում ստացված ամփոփ համաթիվը կարող է օժանդակել բուհի առավել համարժեք վարկանիշավորմանը:

Մոդելը կիրառելի դարձնելու համար առաջարկում ենք ՀՀ Կրթության և գիտության նախարարությանը բուհերից ստանալ տեղեկատվություն մոդելում օգտագործված ցուցանիշների վերաբերյալ և ստեղծել վարկանիշավորման մշտադիտարկման տեղեկագիր: Այն կարող է խթանիչ դերակատարում ունենալ կրթության կազմակերպման և կառավարման գործում:

5. Հետազոտվել են ՀՀ կրթական ծառայությունների արտահանման հնարավորությունները: Կրթական ծառայությունների արտահանումը կարող է ունենալ ինչպես անուղղակի ազդեցություններ, այնպես էլ ուղղակի ներազդեցություն մակրոտնտեսական իրավիճակի վրա, կարող է դիտարկվել որպես երկրի մրցունակության բարձրացման կարևոր բաղադրիչ: Կարծում ենք, որ ՀՀ-ն ունի

կրթական ծառայությունների արտահանման մեծ ներուժ, հատկապես՝ տարածաշրջանում: Սակայն բարձրագույն մասնագիտական կրթական ծառայությունների արտահանման ծավալի աճը արգելափակվում է մի շարք գործոններով, մասնավորապես՝ բուհերի կողմից մարքեթինգային պասիվ գործունեությունը օտարերկրյա ուսանողների ներգրավման նպատակով, բարձրագույն մասնագիտական կրթության ընդհուպ բովանդակային տարբերությունները Բոլոնիայի գործընթացի անդամ-երկրների կտրվածքով, միջազգային չափանիշներին համապատասխան բարձրագույն մասնագիտական կրթական ծառայությունների մատուցման համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների բացակայությունը կամ թույլ զարգացած լինելը և այլն:

Առաջարկում ենք ՀՀ երկարատև կայուն տնտեսական զարգացման ծրագրերում դիտարկել կրթական ծառայությունների արտահանման ընդլայնումը որպես պարտադիր բաղադրիչ և բացահայտել ՀՀ կրթական ծառայությունների արտահանման ներուժի արդյունավետ գործադրման պայմանները:

6. Կրթության, մարդկային կապիտալի և տնտեսական աճի փոխառնչությունները դիտարկվել են տնտեսական աճի մոդելների համատեքստում, մասնավորաբար՝ Դ.Բոմերի մոդելի հիման վրա: Կատարվել է հետազոտություն, որ արդյունքում հաշվարկվել է մեկ աշխատողին ընկնող թողարկման կախվածությունը տեխնոլոգիական մնացորդային գործակցից (արտադրողականությունից), կապիտալատարությունից և մեկ աշխատողին ընկնող մարդկային կապիտալի մեծությունից: Հաշվարկները կատարվել են Հայաստանի, մի շարք զարգացած, անցումային և այլ երկրների համար, իրականացվել են վերլուծություններ և միջերկրային համեմատություններ: Ստացված արդյունքները վկայում են, որ Հայաստանում վերջին տարիների տեխնոլոգիական մնացորդային գործակցի (արտադրողականության) և կապիտալատարության ցուցանիշի որոշակի աճը թույլ չեն տվել հասնել մեկ աշխատողին ընկնող թողարկման ցուցանիշի նախաճգնաժամային մակարդակին, քանի որ շարունակել է նվազել մեկ աշխատողին ընկնող մարդկային կապիտալի ցուցանիշը: Ստացված արդյունքը վկայում է այն մասին, որ Հայաստանի տնտեսության զարգացման ներկա փուլում առանձնակի ուշադրություն պետք դարձնել մարդկային կապիտալի զարգացման և արդյունավետ գործադրման

հիմնախնդիրներին, առանց որի հնարավոր չէ կայուն տնտեսական աճն ու զարգացումը:

7. Առաջարկում ենք «ՀՀ բարձրագույն կրթության մասին» ներկայումս շրջանառվող օրենքի նախագծում բարելավել բուհական համակարգի նկարագրության հասկացությանին ապարատը, որը կնպաստի համակարգում գործառույթների, իրավասությունների, լիազորությունների ու պատասխանատվության ճշգրտմանը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Օրենքներ և այլ իրավական ակտեր, նորմատիվային փաստաթղթեր,
միջազգային իրավական-օրենսդրական և այլ փաստաթղթեր

1. «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին» ՀՀ օրենք:
2. Բարձրագույն կրթության համար պատասխանատու եվրոպական նախարարների համաժողովի կոմյունիկե «Բոլոնիայի գործընթացը 2020թ.» Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքը նոր տասնամյակում»: Լյուվեն և Լյուվեն-լա-Նյովե, 28-29 ապրիլի, 2009թ. (բնափրը՝ անգլերեն): Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 5, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2012, էջ 261-268:
3. «Գիտության և գիտատեխնիկական գործունեության մասին» ՀՀ օրենք:
4. Եվրոպայի կրթության նախարարների համատեղ հռչակագիր: Բոլոնիա, 19 հունիսի, 1999թ. (բնագիրը՝ անգլերեն): Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 5, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2012, էջ 230-232:
5. Եվրոպական մշակութային կոնվենցիա (ընդունվել է 19.12.1954թ.):
6. Կոնվենցիա եվրոպական տարածաշրջանում բարձրագույն կրթությանը վերաբերող որակավորումների ճանաչման մասին: Լիսաբոն, 11 ապրիլի, 1997թ. (բնագիրը՝ անգլերեն): Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 1, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2005, էջ 238-261:
7. Եվրոպական երկրների կրթության նախարարների խորհրդաժողովի կոմյունիկե: Բերգեն, 19-20 մայիսի, 2005թ. (բնափրը՝ անգլերեն): Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 5, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2012, էջ 246-252:
8. Եվրոպական երկրների կրթության նախարարների խորհրդաժողովի կոմյունիկե «Դեպի եվրոպական բարձրագույն տարածաշրջան. պատասխանելով համաշխարհային մարտահրավերներին»: Լոնդոն, 18 մայիսի, 2007թ. (բնագիրը՝ անգլերեն): Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 5, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2012, էջ 253-260:
9. «Կրթության մասին» ՀՀ օրենք:

10. «Եվրոպական բարձրագույն կրթության տարածաշրջանի վերաբերյալ Բուդապեշտ-Վիեննայի հռչակագիր»: Բուդապեշտ-Վիեննա, 11-12 մարտի, 2010թ. (բնագիրը՝ անգլերեն): Բարձրագույն կրթություն, Պրակ 5, Երևան, ՀՀ ԿԳՆ Կրթության ազգային ինստիտուտ, 2012, էջ 269-271:
11. Համալսարանական ազատությունների խարտիա (ընդունվել է 18.09.1988թ., Բոլոնիայում)
12. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության փոփոխություններ, ընդունվել է 06.12.2015):
13. «Հայաստանի Հանրապետության բարձրագույն կրթության համակարգում կրեդիտային համակարգի ներդրման մասին» ՀՀ կառավարության 2005թ. դեկտեմբերի 22-ի թիվ 2307 որոշում (հաստատված է ՀՀ կառավարության 2005թ. հունիսի 23-ի թիվ 975-Ն որոշմամբ):
14. Հայաստանի Հանրապետության բարձրագույն մասնագիտական կրթության ոլորտում Բոլոնիայի գործընթացի սկզբունքների իրագործման ժամանակացույց (հաստատված է ՀՀ կառավարության 2006թ. նոյեմբերի 2-ի թիվ 43 արձանագրային որոշմամբ):
15. Հայաստանի Հանրապետությունում բարձրագույն կրթության եռաստիճան համակարգի ներդրման ծրագիր (հաստատված է ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի 2006թ. դեկտեմբերի 20-ի թիվ 996-Ա/Ք հրամանով):
16. «Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2001-2005թթ. պետական ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ օրենք:
17. «Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2011-2015թթ. պետական ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ օրենք:
18. Հայաստանի Հանրապետության կրթության որակավորումների ազգային շրջանակը (Հայաստանի Հանրապետության կրթության որակավորումները և դրանց համապատասխան ընդհանրական բնութագրերը) (հաստատված է ՀՀ կառավարության 2011թ. մարտի 31-ի թիվ 332-Ն որոշմամբ):
19. Հայաստանի Հանրապետության կրթության որակավորումների ազգային շրջանակի ներդրումն ու գործարկումն ապահովող միջոցառումների

ժամանակցույց (հաստատված է ՀՀ կառավարության 2011թ. օգոստոսի 25-ի թիվ 1230-Ա որոշմամբ):

20. Հայաստանի Հանրապետությունում միջին և բարձրագույն մասնագիտական ուսումնական հաստատությունների և դրանց մասնագիտությունների պետական հավատարմագրման կարգ (հաստատված է ՀՀ կառավարության 2000թ. հուլիսի 7-ի թիվ 372 որոշմամբ):
21. ՀՀ բարձրագույն կրթության բարեփոխումների ռազմավարություն (հաստատված է ՀՀ կառավարության 2003թ. նոյեմբերի 21-ի թիվ 46 արձանագրային որոշմամբ)
22. Որակի ապահովման չափորոշիչներ և ուղեցույցներ Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքում (Բարձրագույն կրթության որակի ապահովման եվրոպական ասոցիացիա, բնագիրը՝ անգլերեն):
23. Сотрудничество в области образования государств-участников СНГ. Документы, принятые на заседаниях Совета глав правительства Содружества. Документы, принятые на заседаниях Конференции Министров образования государств-участников СНГ. Материалы юбилейной выставки “СНГ: сотрудничество в области образования”. - Москва, 2006.

Գրքեր, մենագրություններ, գիտական հոդվածներ

1. Ասլանյան Ա.Լ., Բարձրագույն կրթության ֆինանսավորման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան, Տնտեսագետ, 2004, - 217 էջ:
2. Ասլանյան Ա., Հովհաննիսյան Ա., Մարդկային կապիտալի ձևավորումը և մասնագիտական կրթության ծախսերը, «Տնտեսական զարգացման քաղաքականության հիմնախնդիրները», ՀՊՏՀ 23-րդ գիտաժողովի նյութեր, Երևան, «Տնտեսագետ», 2014, էջ 23-28:
3. Բարխուդարյան Գ., Կրթության սոցիալ-տնտեսագիտական որոշ առումներ, «Հայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա», N12-13 (60-61), 2005, էջ 198-201:
4. Բարխուդարյան Գ., ՀՀ կրթական ծառայությունների միջազգային առևտրի որոշ հարցեր, «Ազգային կրթական համակարգի բարեփոխումները»

պրոֆեսորադասախոսական կազմի և ասպիրանտների 21-րդ գիտական նստաշրջանի նյութեր (I), ՀՊՏՀ, Երևան, «Տնտեսագետ», 2007, էջ 43-48:

5. Բարխուդարյան Գ., Զրբաշյան Ն., Կրթական ծառայությունների արդյունավետության բարձրացման հիմնահարցերը ՀՀ անցումային տնտեսությունում, ԵՊՀ տնտեսագիտության ֆակուլտետի տարեգիրք, Երևան, 2011, էջ 187-199:
6. Բարխուդարյան Գ., Կրթական ծառայությունների արտահանման կառավարման որոշ հիմնահարցեր ՀՀ-ում, ԵՊՀ տնտեսագիտության ֆակուլտետի տարեգիրք, Երևան, 2012, էջ 164-174:
7. Բարխուդարյան Գ., Կրթության, մարդկային կապիտալի և տնտեսական աճի փոխառնչությունները, Տնտեսության զարգացման և կառավարման հիմնախնդիրները (Պարբերական գիտական ժողովածու), Գիրք 9, Տնտեսագիտության և կառավարման ինստիտուտ, Երևան, «ՕՐ-ԴԱՐ» հրատ., 2016, էջ 40-58:
8. Երիցյան Ս.Ս., Ճուղության Ա.Գ., Մասնագիտական կրթության մարտահրավերները. Բոլոնիայից Երևան, Երևան, Էդիթ Պրինտ, 2012, - 272 էջ:
9. Կիրակոսյան Գ., Բարձրագույն մասնագիտական կրթության բարեփոխումների մի քանի խնդիրներ, «Ազգային կրթական համակարգի բարեփոխումները», Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի պրոֆեսորադասախոսական կազմի և ասպիրանտների 21-րդ գիտական նստաշրջան, Երևան, «Տնտեսագետ», 2007, էջ 95-99:
10. Հակոբյան Ն.Ս., Բարձրագույն կրթության որակի ապահովման եվրոպական չափորոշիչները՝ բուհի հանդեպ հանրության վստահության դրսևորման գլխավոր գործոն // Տեղեկագիր, Երևանի ճարտարապետության և շինարարության պետական համալսարան, 2012, N2(28), էջ 143-146:
11. Ղուկասյան Ա.Ա., Ասատրյան Լ.Թ., Կարապետյան Ա.Ս., Մանկավարժական բուհի կառավարման տեխնոլոգիան և զարգացման միտումները, Գիտամեթոդական ձեռնարկ, Երևան, Մանկավարժ, 2005, 276 էջ:
12. Ճուղության Ա.Գ., Կիրակոսյան Գ.Ե., Մեսրոպյան Լ.Վ., Բարձրագույն կրթության աուդիտ, Երևան, Տնտեսագետ, 2004, 185 էջ:

13. Ճուղուրյան Ա., Խաչատրյան Ն., Բարձրագույն մասնագիտական կրթության տնտեսագիտություն, Երևան, Էդիթ Պրինտ, 2010, 140 էջ:
14. Մարդկային զարգացման հիմունքներ, Ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, Նոյյան տապան, 2004, 318 էջ:
15. Սահակյան Մ., Ղուկասյան Գ., Ուսումնական հաստատությունների գործունեության համեմատական արդյունավետության գնահատում, Հայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա, 2012, N 7(145), էջ 30-32:
16. Սարգսյան Հ., Բարխուդարյան Գ., Տնտեսության և կրթության փոխգործակցման որոշ հիմնահարցեր, Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի, N2, 2006, էջ 29-42,
17. Սարգսյան Հ., Մարկոսյան Ա., Հայաստանի տնտեսության վերափոխումները և վերելքի հեռանկարները, Երևան, «Զանգակ» հրատ., 2014: - 552 էջ:
18. Ստրատեգիական պլանավորումը բարձրագույն կրթության բնագավառում. ժամանակակից փորձ և հեռանկարներ: Եզրափակիչ խորհրդաժողովի նյութերի ժողովածու, Երևան-Գյումրի, 18-20 սեպտեմբերի, 2007:
19. Սովարյան Յու., Գիտություն, կրթություն, տնտեսություն. ինտեգրման և կառավարման հիմնախնդիրներ, Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի տնտեսագիտության ինստիտուտ. հետազոծի և ապագայի ուրվագծեր. արդի հիմնահարցեր / Գիտ. խմբ.' Վ.Լ. Հարությունյան, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2013, էջ 48-79:
20. Վարդանյան Գ.Ի., Գիտելիքահենք տնտեսություն. հնարավորություններ և մարտահրավերներ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2008: - 402 էջ:
21. Актуальные проблемы современной экономики. Под ред. д.э.н., проф. Ю.С.Давыдкова. Коллективная монография. Москва-Пятигорск, РАО-ПГЛУ, 2013, стр. 69. <http://pglu.ru/upload/iblock/203/p120001.pdf>
22. Бардашкевич А.П. Государственная политика в области образования и науки и конкурентоспособность России // ЭКО (Всероссийский экономический журнал), 2005, N10, с. 64-74.
23. Бурменко Т.Д., Даниленко Н.Н., Туренко Т.А. Сфера услуг: экономика. Москва, КНОРУС, 2008. – 328 с.

24. Васильев Ю.С., Глухов В.В., Федоров М.П. Экономика и организация управления вузом: Учебник. 2-е изд., испр. и доп. / Под. ред. д.э.н. В.В.Глухова. - СПб, изд-во "Лань", 2001. - 544 с.
25. Винслав Ю. Профессиональное образование и экономика: о необходимости и задачах государственного стимулирования интеграционных процессов (макро- и мезоуровневый аспекты) // Российский экономический журнал, 2005, N5-6, с.41-57.
26. Винслав Ю. Профессиональное образование и экономика: микроуровень интеграционных процессов (фактология, теория, предложения) // Российский экономический журнал, 2005, N7-8, с. 55-71.
27. Вифлеемский А. Роль образовательного комплекса в постиндустриальном обществе. // "Вопросы экономики", 2002, N8, стр. 115-121.
28. Вифлеемский А.Б. Экономика образования: Учебное пособие в 2 кн. Книга 1. Москва. Народное образование, 2003. - 368 с.
29. Вифлеемский А.Б. Экономика образования: Учебное пособие в 2 кн. Книга 2. Москва. Народное образование, 2003. - 384 с.
30. Добрыднев С.И. К вопросу определения продукта ВУЗА.// Маркетинг в России и за рубежом, №4, 2004, стр.26-31.
31. Джуринский А. Н. История педагогики. Учебное пособие для студ. педвузов. Москва. Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. - 432 с.
32. Дюмулен И.И. Международная торговля услугами. - Москва, ЗАО "Издательство "Экономика", 2003. - 315 с.
33. Еникеева С.Д. Рынок образовательных услуг и методы его регулирования: Учебное пособие. - Москва, МАКС Пресс, 2011. - 108 с.
34. Игнатов В.Г., Батурин Л.А., Бутов В.И., Уваров Г.Г., Ходарев С.В., Элланский Ю.Г. Экономика социальной сферы: Учебное пособие. - Ростов-на-Дону, изд. центр "МарТ", 2001. - 416 с.
35. Запрягаев С.А., Караваева Е.В., Карелина И.Г., Салецкий А.М. Глобализация и системы обеспечения качества высшего образования. - Москва, изд-во МГУ, 2007. - 224с.

36. Курганский С.А. Структура человеческого капитала и его оценка на макроуровне. Известия ИГЭА, 2011, N6 (80), стр. 15-22. <http://cyberleninka.ru/article/n/struktura-chelovecheskogo-kapitala-i-ego-otsenka-na-makrourovne>
37. Лобейко Ю., Зарубина Н. Интеграция образования, науки и производства // Высшее образование в России, 2006, N2, с. 110-114.
38. Максютин Е.В. Экономическая эффективность инвестиций в человеческий капитал в современных условиях. Вестник Чувашского университета, N4, 2011, стр. 443-447.
39. Маршалл А. Принципы экономической науки. Москва, Изд. группа «Прогресс» «Универс», 1993.
40. Менеджмент, маркетинг и экономика образования: Учебное пособие. 2-е изд., перераб. / Под. ред. А.П. Егоршина, Н.Д. Никандрова. - Н.Новгород, ИМБ, 2004. - 526 с.
41. Молчанов И.Н. Методологические вопросы экономических измерений в сфере услуг (на примере подотрасли “Высшее профессиональное образование”). Монография. - Москва, Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2001. - 80 с.
42. Об образовании. Евразийское пространство: К 20-летию Евразийской ассоциации университетов / Ред. кол.: Садовничий В.А. и др. - Москва, изд. Московского университета, МАКС Пресс, 2009. - 404 с.
43. Проблемы модернизации высшего образования в России: Монография / Под. ред. Колесова В.П., Ломанова П.Н. - Москва, МАКС Пресс, 2010. - 292 с.
44. Разумова Т.О., Телешова И.Г. Образование и человеческое развитие: Учебно-методические материалы к курсу для студентов магистратуры обучающихся по программе “Экономическая и социальная политика”. - Москва, Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2000. - 141 с.
45. Саркисян Г., Казарян Л., Бархударян Г. Некоторые аспекты повышения качества экономических образовательных услуг. Собрание материалов международной научной конференции “Университетское образование в XXI в.” посвященной 90-летию Ереванского Государственного Университета (1-4 октября, 2009). Ереван, Изд. ЕГУ, 2010, стр. 91-98,

46. Скрыбин В.В., Савельев В.М. Рынок образовательных услуг и система подготовки кадров для предпринимательских структур // Образование, 2001, N4, с. 102-110.
47. Шишкин С.В. Экономика социальной сферы: Учебное пособие. – Москва, ГУ ВШЭ, 2003. – 367 с.
48. Фурсенко А.А. Проблемы образования: Стенограмма выступления. Международная научная конференция по проблемам развития экономики и общества. – Москва, изд. дом ГУ ВШЭ, 2010, с. 77-87.
49. Шамова Т.И., Давыденко Т.М., Шибанова Г.Н., Управление образовательными системами: Учебное пособие. 2-е изд.-Москва, изд. центр “Академия”, 2005.-384 с.
50. Фомичев С.К., Старостина А.А., Скрыбина Н.И. Основы управления качеством. Учебное пособие, 2-е издание, стереотипное. Киев, МАУП, 2002. – 192 с.
51. Эренберг Р.Дж., Смит Р.С. Современная экономика труда. Теория и государственная политика. Москва, Изд. МГУ, 1996.
52. Arundhati Kunte, Kirk Hamilton, John Dixon, Michael Clemens. Estimating National Wealth: Methodology and Results. The World Bank, N.Y., 1998.
53. Asher A., Cervenán A. Global Higher Education Rankings: Affordability and Accessibility in Comparative Perspective. Toronto: The Educational Policy Institute, 2005.
54. David Romer. Advanced Macroeconomics. 4th ed. McGraw-Hill, 2012.
55. Geraint Johnes. The Economics of Education. Macmillan, 1993.
56. Peter Klenow, Andres Rodriguez-Clare. The neoclassical revival in growth economics: Has it gone too far? <http://www.nber.org/chapters/c11037.pdf>
57. Philip G. Altbach, Liz Reisberg, and Ivnn F. Pacheco. Academic Salaries and Contracts: Global Trends and American Realities. *The NEA 2013 Almanac of Higher Education*, p. 89-99. http://www.nea.org/assets/docs/2013_Almanac_Altbach.pdf
58. Robert E. Hall, Charles I. Jones. Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker than Others. <http://www.nber.org/papers/w6564>

Ծրագրեր, զեկույցներ, վերլուծություններ, ուղեցույցներ

1. Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիր (հաստատվել է ՀՀ Կառավարության 08.08.2003թ. թիվ 994-Ն որոշմամբ): Երևան, 2003, 190 էջ:
2. Բոլոնիայի գործընթացի առկա վիճակը, զարգացման միտումներն ու հիմնախնդիրները ԵԲԿՏ-ում և Հայաստանում: Վերլուծական զեկույց: Բարձրագույն կրթության ռազմավարական հետազոտությունների ազգային կենտրոն, Երևան, 2007:
3. Կրթական վերափոխումները Հայաստանում: Մարդկային զարգացման ազգային զեկույց 2006: ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագիր, Երևան, 2007:
4. Կրթությունը, աղքատությունը և տնտեսական ակտիվությունը Հայաստանում: Իրավիճակային վերլուծության զեկույց: ՄԱԿ-ի Հայաստանյան գրասենյակ, Երևան, 2002:
5. Հայաստանի ազգային մրցունակության զեկույց 2010: Բարձրագույն կրթության մարտահրավերները: «Տնտեսություն և արժեքներ» հետազոտական կենտրոն, Երևան, Փրինթինֆո, 2010: - 116 էջ:
6. Հայաստանի բարձրագույն կրթության բարեփոխումների առկա վիճակը և հեռանկարները Բոլոնիայի գործընթացի համատեքստում: Զեկույց: Բարձրագույն կրթության ռազմավարական հետազոտությունների ազգային կենտրոն, Երևան, Փրինթինֆո, 2012, 228 էջ:
7. Որակի ապահովման բուհական համակարգեր: Ուղեցույց: Երևան, «Շանթ Քոմիյու» ՍՊԸ, 2009, 200 էջ:
8. Սարգսյան Յու. Լ., Բուդաղյան Ա.Ս., Բոլոնիայի գործընթացը Հայաստանում: Ուղեցույց: Բարձրագույն կրթության ռազմավարական հետազոտությունների ազգային կենտրոն, Երևան, Անտարես, 2008, 74 էջ:
9. Всемирный доклад по образованию 2004: сравнение мировой статистики в области образования. Институт Статистики ЮНЕСКО. - Монреаль, 2004.
10. Доклад о развитии человеческого потенциала в РФ за 2004 год / Под общей ред. проф. С.Н. Бобылева. - Москва, Весь Мир, 2004. - 160 с.

11. Знание на службе развития. Отчет о мировом развитии. 1998/99. Включая выборочные показатели мирового развития. - Москва, изд. "Весь мир", Всемирный банк, 1999. - 320 с.
12. Образование в странах с переходной экономокой: задачи развития. Международный банк реконструкции и развития / Всемирный банк, 2000.
13. Реформы образования: Аналитический обзор / Под. ред. В.М. Филипова. - Москва, Центр сравнительной образовательной политики, 2003. - 303 с.
14. Bologna Conference on "Students Mobility in the European Higer Education Area 2010" (17/18 March 2005, Bad Honnef, Germany). Country reports on Implementation on Bachelor, Master and Doctoral Programmes and its Impact on Students Mobility.
15. The Global Competitiveness Report 2014-2015. World Economic Forum.
16. The Human Capital Report 2016. World Economic Forum. Geneva, 2016.
17. Vinod T., Wang Y., Fan X. Measuring Education Inequality: Gini Coefficients of Education. WBI, 2001

Ատենախոսություններ

1. Մելրոյան Վ.Փ., Բարձրագույն կրթության ֆինանսավորման կառավարման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, Ը.00.02-«Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում» մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Երևան, 2013:

Վիճակագրական աղբյուրներ

1. 1989թ. համամիութենական մարդահամարի արդյունքները Հայկ. ԽՍՀ-ում: Երևան, ՀՀ Վիճակետկոմ, Երևան, 1991:

2. Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում 2007-2011: Վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2012:
3. Աշխատանքի շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում 2009-2013: Վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2014:
4. ՀՀ ԱՎԾ «Տնային տնտեսությունների կենսամակարդակի ամբողջացված հետազոտության» տվյալների շտեմարան:
5. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական վիճակը 2004 թվականին: Վիճակագրական ժողովածու: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
6. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական վիճակը 2006 թվականին: Վիճակագրական ժողովածու: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
7. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական վիճակը 2008 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
8. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական վիճակը 2010 թվականին: Վիճակագրական ժողովածու: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
9. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական վիճակը 2015 թվականին: Վիճակագրական ժողովածու: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
10. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական վիճակը 2016 թվականին: Վիճակագրական ժողովածու: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
11. Итоги всесоюзной переписи населения 1979г. по Арм. ССР. Ереван, ЦСУ Арм. ССР, 1980.
12. Հայաստանի սոցիալական սոցիալական պատկերը և աղքատությունը 1996: Ազգային զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
13. Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը 2001: Վիճակագրական վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
14. Հայաստանի սոցիալական սոցիալական պատկերը և աղքատությունը 2005: Վիճակագրական վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
15. Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը 2007: Վիճակագրական վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
16. Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը 2009: Վիճակագրական վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:

17. Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը 2010: Վիճակագրական վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
18. Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը 2012: Վիճակագրական վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
19. Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը 2013: Վիճակագրական վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
20. Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը 2014: Վիճակագրական վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
21. Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը 2015: Վիճակագրական վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
22. Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը 2016: Վիճակագրական վերլուծական զեկույց: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
23. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2001: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
24. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2002: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
25. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2005: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
26. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2006: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
27. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2009: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
28. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2010: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
29. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2011: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
30. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2013: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
31. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2016: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
32. ՀՀ 2001 թ. մարդահամարի արդյունքները (ՀՀ ցուցանիշները), ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
33. ՀՀ 2011 թ. մարդահամարի արդյունքները (ՀՀ ցուցանիշները), ՀՀ ԱՎԾ, Երևան:
34. World Education News and Reviews, Trends in International Student Mobility, UNESCO Institute of Statistics (UIS), 2011,
[//wes.org/ras/TrendsInInternationalStudentMobility](http://wes.org/ras/TrendsInInternationalStudentMobility)

Ինտերնետային աղբյուրներ

1. ՀՀ Ազգային ժողովի պաշտոնական կայք, <http://www.parliament.am>
2. ՀՀ Կառավարության պաշտոնական կայք, <http://www.gov.am>
3. ՀՀ Կրթության նախարարության պաշտոնական կայք, <http://www.edu.am>
4. ՀՀ Ֆինանսների նախարարության պաշտոնական կայք, <http://www.minfin.am>
5. ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության պաշտոնական կայք, <http://www.armstat.am>
6. Համալսարանների եվրոպական ընկերակցության պաշտոնական կայք, <http://www.eua.be>
7. Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգ, <http://www.arlis.am>
8. Համաշխարհային բանկի պաշտոնական կայք, <http://www.worldbank.org>
9. ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի պաշտոնական կայք, <http://www.unesco.org>
10. Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի պաշտոնական կայք, <http://www.weforum.org>
11. Научная электронная библиотека, <http://cyberleninka.ru>
12. “The Legatum Institute”, www.prosperity.com
13. <http://www.rug.nl/research/ggdc/data/pwt/>

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

Հավելված 1.

**ՀՀ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ (տարեվերջին)
(1995-2000թթ.)¹⁵⁶**

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների քանակը, այդ թվում՝	55	90	103	100	98	90
պետական	15	15	16	16	16	19
ոչ պետական	40	75	87	84	82	71
Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ուսանողներ, 1000 մարդ	53.9	53.8	56.2	59.7	61.7	60.7
Ընդունվել են ուսանողներ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ, 1000 մարդ	10.6	14.1	14.7	14.4	15.2	15.5
Պատրաստվել են մասնագետներ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում, 1000 մարդ	9.8	13.3	11.5	10.3	11.2	9.7

¹⁵⁶ Աղբյուրը՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2002: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2002, էջ 106, 118, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2001 (1997,1998): ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2001, էջ 92, 104:

**ՀՀ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ (տարեվերջին)
(2001-2010թթ.)¹⁵⁷**

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների քանակը, այդ թվում՝	91	92	93	88	89	87	85	90	77	74
պետական	20	20	20	20	22	23	23	23	23	23
ոչ պետական	71	72	73	68	67	64	62	67	54	51
Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ուսանողներ,										
1000 մարդ	65.6	72.3	77.9	85.1	97.7	105.8	112.2	114.4	114.6	111.0
10 000 բնակչի հաշվով	-	-	-	-	-	328.8	347.5	353.3	352.8	340.2
Ընդունվել են ուսանողներ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ,										
1000 մարդ	18.2	20.5	21.5	23.0	24.6	25.6	26.2	27.7	26.5	26.4
Պատրաստվել են մասնագետներ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում,										
1000 մարդ	7.2	10.6	11.7	12.3	13.3	15.5	17.9	26.1	23.3	23.9
10 000 բնակչի հաշվով	-	-	-	-	-	48.1	55.3	80.6	71.9	73.4

¹⁵⁷ Աղբյուրը՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2006: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2006, էջ 105, 115,
Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2011: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2011, էջ 120,
Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական վիճակը 2010 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2011, էջ 147, 156:

Հավելված 3.

ՀՀ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ (փարեկերջին)
(2011-2015թթ.)¹⁵⁸

	2011	2012	2013	2014	2015
Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների քանակը (առաջին աստիճան), այդ թվում՝	68	65	63	62	60
պետական	23	23	23	23	23
ոչ պետական	45	42	40	39	37
Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ուսանողներ, 1000 մարդ	95.3	90.1	85.9	79.6	84.6
10 000 բնակչի հաշվով	315.4	297.8	284.8	264.5	282.1
Ընդունվել են ուսանողներ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ, 1000 մարդ	7.6	21.3	19.0	17.5	18.1
Պատրաստվել են մասնագետներ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում, 1000 մարդ	24.9	24.6	21.9	19.7	12.7
10 000 բնակչի հաշվով	82.5	81.3	72.7	65.4	42.2

¹⁵⁸ Աղբյուրը՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2016: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2016, էջ 117, Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական վիճակը 2015 թվականին: ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2016, էջ 247, 261:

Հավելված 4.

Բոլոնիայի գործընթացի և Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքի (European Higher Education Area (EHEA) ձևավորման շրջանակներում ընդունված հիմնական փաստաթղթերի դրույթները

Եվրոպայի կրթության նախարարների համալսել հռչակագիր (Բոլոնիայի հռչակագիր, ընդունվել է՝ 19.06.1999թ.)

Հռչակագրում ձևակերպվել են բարձրագույն կրթության կազմակերպման և կառավարման հետևյալ հիմնարար սկզբունքները և նպատակները.

➤ Ընդունել դյուրըմբռնելի և համեմատելի կրթական աստիճանների համակարգ, այդ թվում Դիպլոմի միասնական հավելվածի ներդրման միջոցով, Եվրոպայի քաղաքացիների աշխատանքի տեղավորման հնարավորությունների ապահովման և եվրոպական բարձրագույն կրթության համակարգի միջազգային մրցունակության բարձրացման համար:

➤ Ընդունել մի համակարգ, որն էապես հիմնված լինի երկու գլխավոր փուլերի վրա: Երկրորդ փուլը սկսելու համար անհրաժեշտ է հաջողությամբ ավարտել առաջինը, որը տևում է առնվազն երեք տարի: Առաջին փուլից հետո շնորհված աստիճանն իր որակավորման մակարդակով պետք է համապատասխանի եվրոպական աշխատանքային շուկայի պահանջարկներին: Երկրորդ փուլն ապահովում է մագիստրոսի և կամ դոկտորի աստիճան, ինչպես դա ընդունված է շատ եվրոպական երկրներում:

➤ Հիմնադրել կրեդիտային համակարգ, ինչպիսին է ECTS-ը¹⁵⁹, որպես ուսանողների մեծամասշտաբ շարժունությանը խթանող միջոց: Կրեդիտներ կարելի է ձեռք բերել նաև ուսումնական հաստատություններից դուրս, եթե այդ կրեդիտները ճանաչված են ընդունող շահագրգիռ համալսարանների կողմից:

➤ Նպաստել շարժունությանը՝ հաղթահարելով ազատ տեղաշարժման արգելքները, հատուկ ուշադրություն դարձնելով հետևյալ հարցերին.

- ուսանողների համար մատչելի դարձնել ուսուցման և վերապատրաստման, ինչպես նաև հարակից ծառայություններ ստանալու հնարավորությունները,
- դասախոսների, հետազոտողների և վարչական աշխատակազմի համար հաշվի առնել եվրոպական տարածաշրջանում ուսուցման, հետազոտական աշխատանքների և վերապատրաստման ժամանակահատվածը՝ չանտեսելով օրենքով սահմանված նրանց իրավունքները:

➤ Նպաստել եվրոպական համագործակցությանը կրթության որակի ապահովման ասպարեզում՝ մշակելով կրթության համեմատելիության չափանիշներ և մեթոդներ:

➤ Նպաստել բարձրագույն կրթության եվրոպական ուղղվածությանը, մասնավորապես՝ ուսումնական պլանների մշակման, միջհամալսարանական համագործակցության, շարժունության սխեմաների, համատեղ ուսումնական, գիտահետազոտական և վերապատրաստման ծրագրերի ուղղությամբ:

¹⁵⁹ European Credit Transfer and Accumulation System (Կրեդիտների կուտակման և փոխանցման եվրոպական համակարգ (ԿԿՓԵՀ): Այս համակարգը ներմուծվել է 1989թ-ին և նախատեսված է Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքում ուսանողի կրթական արդյունքների չափման, ճանաչման և փոխանցման համար: Ըստ այս համակարգի՝ ուսանողի լրիվ ուսումնական բեռնվածությունը մեկ ուսումնական տարում կազմում է 60 ECTS կրեդիտ, որը համապատասխանում է 1500-1800 ուսումնական ժամի: Բակալավրի աստիճան ստանալու համար անհրաժեշտ է կուտակել 180-240 ECTS կրեդիտ, իսկ մագիստրոսի աստիճանի համար՝ 60-120 ECTS կրեդիտ: 14.12.2004թ-ին Մասստրիխտում (Նիդեռլանդներ) կայացած խորհրդաժողովում եվրոպայի 32 պետություն համաձայնել են, որ ECTS(ԿԿՓԵՀ)-ը կկազմի մասնագիտական կրթության և կադրերի պատրաստման ոլորտում եվրոպական կրեդիտային համակարգի (European Credit system for Vocational education and Training (ECVET) մասը:

Եվրոպական երկրների կրթության նախարարների խորհրդաժողովի կոմյունիկե
(Բերգեն, 19-20 մայիսի, 2005թ.)

Կոմյունիկեում անդրադարձ է կատարվել հետևյալ հիմնական հարցերին.

➤ Գործընկերություն: Ընդգծվել է բարձրագույն կրթական հաստատությունների, նրանց աշխատակիցների և ուսանողների կենտրոնական դերը, քանի որ նրանք դիտվում են որպես Բոլոնիայի գործընթացի գործընկերներ: Գնահատվել է նաև Բոլոնիայի գործընթացի գործընկերներ հանդիսացող միջազգային հաստատությունների և կազմակերպությունների ներդրումը:

➤ Ձեռքբերումների ամփոփում: Կարևորվել է զգալի առաջընթացը մասնակից երկրներում հետևյալ երեք գերակա ոլորտների ուղղությամբ. աստիճանների համակարգ, որակի ապահովում, դիպլոմների և ուսուցման ժամկետների ճանաչում: Անհրաժեշտություն է համարվել մասնակից երկրներում համաձայնեցված գործողությունների իրականացման ապահովումը և փորձի փոխանակման ակտիվացումն ինչպես իստիտուցիոնալ, այնպես էլ կառավարական մակարդակներում:

➤ Հետագա մարտահրավերները և գերակայությունները: Ընդգծվել է բարձրագույն կրթության դերը գիտական հետազոտությունների զարգացման համար և գիտական հետազոտությունների կարևորությունը բարձրագույն կրթության հզորացման գործում՝ ի նպաստ երկրների և հանրության տնտեսական և մշակութային բարգավաճման: Նշվել է նաև, որ Բոլոնիայի գործընթացի սոցիալական ուղղվածությունը կազմում է Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքի բաղկացուցիչ մասը և անհրաժեշտ պայման նրա գրավչության և մրցունակության բարձրացման առումով:

Եվրոպական երկրների կրթության նախարարների խորհրդաժողովի կոմյունիկե
«Դեպի եվրոպական բարձրագույն տարածաշրջան. պատասխանելով
համաշխարհային մարտահրավերներին»
(Լոնդոն, 18 մայիսի, 2007թ.)

Կոմյունիկեում հռչակվել են հետևյալ հիմնական սկզբունքները.

- Դեպի Եվրոպական բարձրագույն կրթության տարածք՝ անցում կատարելով ուսանողակենտրոն բարձրագույն կրթությանը,
- Ուսանողների, անձնակազմի և շրջանավարտների շարժունությունը,
- Կրթական աստիճանների եռափուլ համակարգը,
- Բարձրագույն կրթության որակումների համակարգերը և ճանաչումը,
- Շարունակական կրթությունը,
- Բարձրագույն կրթության սոցիալական ուղղվածությունը:

Կոմյունիկեում որպես առաջնահերթություններ՝ մինչև 2009թ., ճանաչվել են.

- շարժունությունը,
- սոցիալական ուղղվածությունը,
- տվյալների հավաքագրումն ու տեղեկատվության մատչելիությունը,
- զբաղվածությունը յուրաքանչյուր կրթական աստիճանի համար,
- գործընթացի որակական վերլուծությունը և գնահատումը:

Բարձրագույն կրթության համար պատասխանատու եվրոպական նախարարների
համաժողովի կոմյունիկե «Բոլոնիայի գործընթացը 2020թ.' Բարձրագույն կրթության
եվրոպական տարածքը նոր տասնամյակում»
(Լյուվեն և Լյուվեն-լա-Նյովե, 28-29 ապրիլի, 2009թ.)

Կոմյունիկեում սահմանվել են բարձրագույն կրթության գալիք տասնամյակի
հետևյալ գերակայությունները.

➤ Արագ զարգացող հասարակության փոփոխվող պահանջներին
արձագանքելուն և նոր դարաշրջանի մարտահրավերներին դիմակայելուն պատրաստ
լինելը,

➤ Հասարակական ասպեկտը, այն է՝ բոլորի համար որակյալ բարձրագույն
կրթություն ստանալու հավասար հնարավորությունների ապահովումն ու դրանց
իրագործումը,

➤ Ցկյանս կրթությունը, որն առաջնորդվում է սոցիալական
պատասխանատվության սկզբունքով և ներառում է որակավորումների ստացումը,
գիտելիքների ընդլայնումը, նոր հմտությունների և ունակությունների ձեռքբերումը,
անձնական աճի հարստացումը,

➤ Գործունակությունը, որն անհատին հնարավորություն է տալիս լիովին օգտվել
փոփոխվող աշխատաշուկայի հնարավորություններից: Աշխատաշուկան կարևորում է
հմտության ավելի բարձր մակարդակները և տրանսվերսալ կարողությունները, ուստի
բարձրագույն կրթությունը պետք է սովորողներին տա ողջ գործնական կյանքում
անհրաժեշտ առաջավոր գիտելիքներ: Խրախուսվում է ուսումնական ծրագրերի
զուգակցումը աշխատանքի տեղավորման հետ, ինչպես նաև ուսուցումը
աշխատատեղում,

➤ Ուսանողամետ ուսուցումը և բարձրագույն կրթության կրթական
առաքելությունը: Ուսումնական ծրագրերի շարունական բարեփոխումներն
անհրաժեշտություն են և ուղղված են կրթական արդյունքների զարգացմանը,

➤ Կրթության, գիտական հետազոտության և նորարարության
միասնականությունը, որը հնարավոր է բոլոր մակարդակներում արդիական

գիտության վրա հիմնված բարձրագույն կրթության պարագայում, ինչն էլ հասարակությունում կամրապնդի նորարարությունն ու ստեղծագործ միտքը,

➤ Միջազգային թափանցիկությունը: Եվրոպական Բարձրագույն կրթության գրավչությունն ու թափանցիկությունը կընդգծվի համատեղ գործողությունների շնորհիվ: Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքում կիրառվող որակի ապահովման չափորոշիչներն ու ուղեցույցները պետք է համապատասխանեն բարձրագույն կրթության որակի ապահովման UNESCO/OECD ուղեցույցի պահանջներին,

➤ Շարժունությունը, որն անհրաժեշտ է ինչպես անձնական զարգացման և գործունակության համար, այնպես էլ կրթական ծրագրերի և գիտական հետազոտությունների որակն ապահովելու համար, նպաստում է եվրոպական բարձրագույն կրթության ակադեմիական ու մշակութային միջազգայնացմանը,

➤ Տվյալների հավաքագրումը, որի բարելավված համակարգը կնպաստի գործընթացների վերահսկմանը և ստանդարտացմանը,

➤ Բազմակողմանի թափանցիկության ապահովման գործիքները, որոնք նպատակ ունեն մշակել մեխանիզմներ Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքի բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների մասին տեղեկատվության տրամադրման համար, նախևառաջ, իրենց առավելությունները ճանաչելու և համեմատելու համար,

➤ Ֆինանսավորումը: Պետական ֆինանսավորումը շարունակում է գերակա մնալ մատչելիության հավասարությունը և բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների հետագա կայուն զարգացումը երաշխավորելու գործում:

Բոլոնիայի քաղաքականության երրորդ համաժողովի «Բոլոնյան գործընթաց.
բարձրագույն կրթության ազգային, 167 ռեգիոնալ և գլոբալ տարածքների
Սկզբնական և միավորում» համաձայնագիր
(Բուխարեստ, 26-27 ապրիլի, 2012թ.)

Համաձայնագրում որպես նպատակ հռչակվել է Բոլոնյան գործընթացի անդամ երկրների և տարբեր կրթական տարածքների միջև համագործակցության ամրապնդումը, որի իրականացման համար նշվել են հետևյալ գերակայությունները.

- Բարձրագույն կրթության համար պետական պատասխանատվություն ազգային և ռեգիոնալ կոնտեքստների շրջանակներում,
- Գլոբալ ակադեմիական շարժունություն,
- Բարձրագույն կրթության որակի բարձրացման ռեգիոնալ և գլոբալ մոտեցումներ,
- Ուսուցման արդյունքներ և նախորդող որակավորումների ճանաչում:

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ
ՀԱՐՑԱԹԵՐԹ

ՀԱՐՑԱԹԵՐԹԻ ՀԱՄԱՐԸ

--	--

ՀԱՐՑՎՈՂ

Ազգանուն, անուն, հայրանուն

Գիտական աստիճան, կոչում

Պաշտոն

Բուհ

Էլեկտրոնային փոստի հասցե, հեռախոսահամար

Հարցման անցկացման ամսաթիվ

--	--

Օր

--	--

Ամիս

2	0	1	6
---	---	---	---

Տարի

Հարգելի մասնակից,

Սույն հարցումն իրականացվում է բարձրագույն մասնագիտական կրթության որակի ամփոփ ցուցանիշի գնահատման մոդելի մշակման աշխատանքների շրջանակներում:

Խնդրում ենք, ելնելով Ձեր աշխատանքային փորձից և բարձրագույն կրթության առանձնահատկությունների իմացությունից, գնահատատականներ տալ բարձրագույն կրթության որակի ապահովման հիմնախնդրին առնչվող հարցերի շուրջ:

1. Ստորև նշված են բարձրագույն կրթության որակի վրա հնարավոր ազդեցություն ունեցող հիմնական գործոնները: Խնդրում ենք.

ա) Գնահատել, արդյո՞ք նշված գործոնները ազդեցություն ունեն բարձրագույն կրթության որակի վրա՝ «1» արժեք տալով ազդեցություն ունեցող գործոններին, «2» արժեք՝ ազդեցություն չունեցող գործոններին (**սյուն 3**):

բ) Դասակարգել ազդեցություն ունեցող գործոններն ըստ որակի վրա ազդեցության աստիճանի (ըստ որակի ապահովման համար կարևորության աստիճանի)՝ «1» արժեքը տալով առաջին ամենամեծ ազդեցություն ունեցող գործոնին, «2» արժեքը՝ երկրորդ մեծ ազդեցություն ունեցող գործոնին և այդպես շարունակ՝ մինչև ամենափոքր ազդեցություն ունեցող գործոնը (**սյուն 4**):

N	Գործոնը	1 – Այո, ունի ազդեցություն 2 – Ոչ, չունի ազդեցություն	Գործոնների դասակարգումն ըստ ազդեցության աստիճանի. 1 – առաջին ամենամեծ ազդեցություն ունեցող գործոն, 2 – երկրորդ մեծ ազդեցություն ունեցող գործոն, և այդպես շարունակ մինչև ... - ամենափոքր ազդեցություն ունեցող գործոն
1	2	3	4
A	Բուհի նյութատեխնիկական բազան		
B	Բուհի ուսումնամեթոդական ապահովվածությունը, կրթական տեխնոլոգիաները, ուսուցման կազմակերպումը		
C	Բուհի պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի մտավոր ներուժը		
D	Բուհի մտավոր ներուժը		
E	Բուհի ուսանողների մտավոր ներուժը		
F	Բուհի շրջանավարտների պահանջվածությունը աշխատաշուկայում		
G	Բուհի միջազգային գործունեությունը		
H	Այլ		

2. Ստորև նշված են բարձրագույն կրթության որակի վրա հնարավոր ազդեցություն ունեցող վերոնշյալ հիմնական գործոնների ենթագործոնները (ցուցանիշները): Խնդրում ենք.

ա) Գնահատել, արդյո՞ք նշված ենթագործոնները (ցուցանիշները) հանդիսանում են կրթության որակ ձևավորող ցուցանիշներ և ազդեցություն ունեն բարձրագույն կրթության որակի վրա՝ «1» արժեք տալով ազդեցություն ունեցող ենթագործոններին, «2» արժեք՝ ազդեցություն չունեցող ենթագործոններին (**սյուն 3**):

բ) Դասակարգել ազդեցություն ունեցող ենթագործոնները (ցուցանիշները) ըստ որակի վրա ազդեցության աստիճանի (ըստ որակի ապահովման համար կարևորության աստիճանի)՝ «1» արժեքը տալով առաջին ամենամեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոնին, «2» արժեքը՝ երկրորդ մեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոնին և այդպես շարունակ՝ մինչև ամենափոքր ազդեցություն ունեցող ենթագործոնը (**սյուն 4**):

A. Բուհի նյութատեխնիկական բազան

N	Ենթագործոնը (ցուցանիշը)	1 – Այո, ունի ազդեցություն 2 – Ոչ, չունի ազդեցություն	Ենթագործոնների դասակարգումն ըստ ազդեցության աստիճանի. 1 – առաջին ամենամեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, 2 – երկրորդ մեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, և այդպես շարունակ մինչև ... - ամենափոքր ազդեցություն ունեցող ենթագործոն
1	2	3	4
1.	Գիտակրթական տարածքի ընդհանուր մակերեսը		
2.	Լսարանային տարածքի մակերեսը		
3.	Լաբորատորիաների և հետազոտական կենտրոնների մակերեսը		
4.	Մարզամշակութային նշանակության տարածքների մակերեսը		
5.	Կահավորվածությունը		
6.	Սանիտարահիգիենիկ և կենցաղային պայմանները		
7.	Տեխնիկական հագեցվածությունը		
8.	Գրադարանային- տեղեկատվական հագեցվածությունը		
9.	Այլ		

B. Բուհի ուսումնամեթոդական ապահովվածությունը, կրթական տեխնոլոգիաները, ուսուցման կազմակերպումը

N	Ենթագործոնը (ցուցանիշը)	1 – Այո, ունի ազդեցություն 2 – Ոչ, չունի ազդեցություն	Ենթագործոնների դասակարգումն ըստ ազդեցության աստիճանի. 1 – առաջին ամենամեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, 2 – երկրորդ մեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, և այդպես շարունակ մինչև ... - ամենափոքր ազդեցություն ունեցող ենթագործոն
1	2	3	4
1.	Կրթական ծրագրերի ուսումնական պլաններով նախատեսված դասընթացների համապատասխանությունը պետական կրթական չափորոշիչներին		
2.	Ուսուցման կազմակերպման գիտամեթոդական ապահովվածությունը, այդ թվում՝ գիտակարգային (միջդիսցիպլինար)		
3.	Կրթական ծրագրերի ընթացիկ մշտադիտարկումը և պարբերական վերանայման համակարգի առկայությունը		
4.	Արդիական կրթական տեխնոլոգիաների և ուսուցման մեթոդների կիրառումը		
5.	Հեռավար և վիրտուալ ուսուցման կազմակերպման հնարավորությունները		
6.	Վարչական և ուսումնաօժանդակ կազմերի մասնագիտական որակների և ընտրության չափանիշների համակարգի առկայությունը		
7.	Այլ		

C. Բուհի պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի մտավոր ներուժը

N	Ենթագործոնը (ցուցանիշը)	1 – Այո, ունի ազդեցություն 2 – Ոչ, չունի ազդեցություն	Ենթագործոնների դասակարգումն ըստ ազդեցության աստիճանի. 1 – առաջին ամենամեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, 2 – երկրորդ մեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, և այդպես շարունակ մինչև ... - ամենափոքր ազդեցություն ունեցող ենթագործոն
1	2	3	4
1.	Պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի մասնագիտական որակների և ընտրության չափանիշների համակարգի առկայությունը		
2.	Պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի գիտական ներուժը (գիտությունների թեկնածուների թվաքանակը, տեսակարար կշիռը)		
3.	Պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի գիտական ներուժը (գիտությունների դոկտորների թվաքանակը, տեսակարար կշիռը)		
4.	Պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի մանկավարժական ներուժը (գիտամանկավարժական աշխատանքի ստաժը)		
5.	Դասախոսների կողմից հրատարակված մենագրությունների, դասագրքերի, ուսումնական ձեռնարկների թվաքանակը		
6.	Դասախոսների կողմից ՀՀ-ում տպագրված գիտական աշխատանքների (հոդված, թեզիս, զեկույց) թվաքանակը		
7.	Դասախոսների կողմից ազդեցության գործակցով գիտական հանդեսներում տպագրված գիտական աշխատանքների թվաքանակը		
8.	Այլ		

D. Բուհի մտավոր ներուժը

N	Ենթագործոնը (ցուցանիշը)	1 – Այո, ունի ազդեցություն 2 – Ոչ, չունի ազդեցություն	Ենթագործոնների դասակարգումն ըստ ազդեցության աստիճանի. 1 – առաջին ամենամեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, 2 – երկրորդ մեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, և այդպես շարունակ մինչև ... - ամենավոքոր ազդեցություն ունեցող ենթագործոն
1	2	3	4
1.	Գիտական ուղղությունների (դպրոցների), գիտական կենտրոնների քանակը		
2.	Բազային ֆինանսավորմամբ ծրագրերի քանակը		
3.	Թեմատիկ ֆինանսավորմամբ ծրագրերի քանակը		
4.	Այլ աղբյուրներից ֆինանսավորվող ծրագրերի քանակը		
5.	Ներդրված գիտական արդյունքների քանակը		
6.	Ասպիրանտների թվաքանակը		
7.	Դոկտորանտների թվաքանակը		
8.	Գործող մասնագիտական խորհուրդների քանակը		
9.	Պաշտպանված թեկնածուական ատենախոսությունների քանակը		
10.	Պաշտպանված դոկտորական ատենախոսությունների քանակը		
11.	Հրատարակվող գիտական պարբերականների քանակը		
12.	Այլ		

Ե. Բուհի ուսանողների մտավոր ներուժը

N	Ենթագործոնը (ցուցանիշը)	1 – Այո, ունի ազդեցություն 2 – Ոչ, չունի ազդեցություն	Ենթագործոնների դասակարգումն ըստ ազդեցության աստիճանի. <i>1 – առաջին ամենամեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, 2 – երկրորդ մեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, և այդպես շարունակ մինչև ... - ամենավերջը ազդեցություն ունեցող ենթագործոն</i>
1	2	3	4
1.	Բակալավրիատի ուսանողների թվաքանակը		
2.	Մագիստրատուրայի ուսանողների թվաքանակը		
3.	Սովորողների առաջադիմությունը		
4.	Ուսանողների մասնակցությունը գիտահետազոտական աշխատանքներին		
5.	Ուսանողների կողմից ՀՀ-ում տպագրված գիտական աշխատանքների (հոդված, թեզիս, զեկուցում) քանակը		
6.	Ուսանողների կողմից արտերկրում տպագրված գիտական աշխատանքների քանակը (հոդված, թեզիս, զեկուցում)		
7.	Սովորողների մասնակցությունը միջազգային ուսանողական օլիմպիադաներին		
8.	Այլ		

F. Բուհի շրջանավարտների պահանջվածությունը աշխատաշուկայում

N	Ենթագործոնը (ցուցանիշը)	1 – Այո, ունի ազդեցություն 2 – Ոչ, չունի ազդեցություն	Ենթագործոնների դասակարգումն ըստ ազդեցության աստիճանի. 1 – առաջին ամենամեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, 2 – երկրորդ մեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, և այդպես շարունակ մինչև ... - ամենավոքոր ազդեցություն ունեցող ենթագործոն
1.	2	3	4
1.	«Բուհ-Գործատուներ» ռեալ կապերի առկայությունը (գործատուների մասնակցությունը կրթական գործընթացին)		
2.	Կրթության բովանդակության և աշխատաշուկայի պահանջների համապատասխանությունը		
3.	Աշխատանքի տեղավորված շրջանավարտների թվաքանակը (տեսակարար կշիռը շրջանավարտների ընդհանուր թվում)		
4.	Մասնագիտական աշխատանքի տեղավորված շրջանավարտների թվաքանակը (տեսակարար կշիռը շրջանավարտների ընդհանուր թվում)		
5.	Շրջանավարտների կարիերայի աճին աջակցությունը բուհի կողմից (համապատասխան կառույցի առկայությունը)		
6.	Բուհի հեղինակությունը գործատուների և հասարակության շրջանում (վարկանիշ)		
7.	Այլ		

G. Բուհի միջազգային գործունեությունը

N	Ենթագործոնը (ցուցանիշը)	1 – Այո, ունի ազդեցություն 2 – Ոչ, չունի ազդեցություն	Ենթագործոնների դասակարգումն ըստ ազդեցության աստիճանի. 1 – առաջին ամենամեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, 2 – երկրորդ մեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, և այդպես շարունակ մինչև ... - ամենափոքր ազդեցություն ունեցող ենթագործոն
1.	2	4	5
1.	Օտարերկրյա ուսանողների թվաքանակը (տեսակարար կշիռը ուսանողների ընդհանուր թվում)		
2.	Շարժունության ծրագրերի շրջանակներում բուհում ուսումնառած օտարերկրյա ուսանողների թվաքանակը (տեսակարար կշիռը ուսանողների ընդհանուր թվում)		
3.	Շարժունության ծրագրերի շրջանակներում բուհից օտարերկրյա համալսարաններում ուսումնառած ուսանողների թվաքանակը (տեսակարար կշիռը ուսանողների ընդհանուր թվում)		
4.	Շարժունության ծրագրերի շրջանակներում օտարերկրյա բուհերից ժամանած դասախոսների թվաքանակը (տեսակարար կշիռը դասախոսների ընդհանուր թվում)		
5.	Շարժունության ծրագրերի շրջանակներում օտարերկրյա բուհեր մեկնած դասախոսների թվաքանակը (տեսակարար կշիռը դասախոսների ընդհանուր թվում)		
6.	Շարժունության ծրագրերի շրջանակներում օտարերկրյա բուհեր մեկնած վարչական և ուսումնաօժանդակ աշխատակիցների թվաքանակը (տեսակարար կշիռը վարչական և ուսումնաօժանդակ աշխատակիցների ընդհանուր թվում)		

7.	Օտարերկրյա բուհերի հետ համագործակցության շրջանակներում համատեղ իրականացված գիտահետազոտական աշխատանքների քանակը (տեսակարար կշիռը գիտահետազոտական աշխատանքների ընդհանուր թվում)		
8.	Օտարերկրյա կազմակերպությունների (ձեռնարկությունների) հետ համագործակցության շրջանակներում համատեղ իրականացված գիտահետազոտական աշխատանքների քանակը (տեսակարար կշիռը գիտահետազոտական աշխատանքների ընդհանուր թվում)		
9.	Օտարերկրյա բուհերի հետ համագործակցության շրջանակներում համատեղ հրատարակված գիտական աշխատանքների (հոդված, թեզիս, զեկուցում) քանակը		
10.	Բուհի կողմից կազմակերպված միջազգային գիտաժողովների քանակը		
11.	Այլ		

Ի . Այլ

N	Ենթագործոնը (ցուցանիշը)	1 – Այո, ունի ազդեցություն 2 – Ոչ, չունի ազդեցություն	Ենթագործոնների դասակարգումն ըստ ազդեցության աստիճանի. <i>1 – առաջին ամենամեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, 2 – երկրորդ մեծ ազդեցություն ունեցող ենթագործոն, և այդպես շարունակ մինչև ... - ամենափոքր ազդեցություն ունեցող ենթագործոն</i>
1.	2	3	4

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ